

สดุดีบุคคลสำคัญ

เล่ม ๑๗

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๔๔

ปกหน้า

พระราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี อยู่บนแท่นฐานเดียวกัน สร้างด้วยโลหะสำริด ขนาด ๒ เท่าครึ่งของพระองค์จริง ฉลองพระองค์แบบไทย บริเวณลานพระราชานุสาวรีย์ฯ ประดับด้วยน้ำพุทั้งสองข้าง มีต้นปีบ ต้นลั่นทมขาว และต้นลำดวนเป็นพรรณไม้ประดับ ซึ่งประดิษฐาน ณ บริเวณกระทรวงสาธารณสุข อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี

สดุดีบุคคลสำคัญ
เล่ม ๑๗

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๔๔

เรื่อง สดุดีบุคคลสำคัญ เล่ม ๑๗
คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ ครั้งที่ ๑ จำนวน ๖,๐๐๐ เล่ม

๙๒๐.๐๕๙๓ เสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, สำนักงาน
ส ๙๒๕ ส สดุดีบุคคลสำคัญ เล่ม ๑๗ กรุงเทพฯ ๒๕๔๔
๑๙๒ หน้า
๑. ไทย-ชีวประวัติ ๒. ชื่อเรื่อง
ISBN 974-7770-60-1

บรรณาธิการ นายปัญญา นิตยสุวรรณ
ผู้ช่วยบรรณาธิการ นายชัชพล ไชยพร
ออกแบบปก นายประยุทธ ปัญญาศิริ

พิมพ์ที่ สหมิตรพริ้นติ้ง
๕๙/๔ ซอยวัดพระเงิน ถนนตลิ่งชัน-สุพรรณบุรี บางใหญ่ นนทบุรี ๑๑๑๔๐
โทร. ๐ ๒๙๐๓ ๘๒๕๗, ๐ ๒๙๐๓ ๘๒๕๘

คำนำ

ด้วยความสำนึกในพระคุณที่บรรพบุรุษได้กระทำไว้แก่ประเทศไทย และเพื่อให้บรรลุถึงเจตนาในการสร้างสรรค์อนุชนไทยให้เป็นประชากรที่มีคุณภาพ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติจึงได้มอบให้คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญนำบทความประวัติบุคคลสำคัญของชาติซึ่งได้ประกอบกรณียกิจในด้านต่าง ๆ เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองทั้งในอดีตและปัจจุบัน ออกเผยแพร่ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ในโอกาสอันเป็นวันที่ระลึกของท่านเหล่านั้นมาโดยลำดับ

บุคคลสำคัญที่ได้นำประวัติมาเผยแพร่นั้นล้วนเป็นผู้มีผลงานสำคัญ ๆ ในสาขาต่าง ๆ ที่เป็นคุณประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติโดยส่วนรวม ความเจริญก้าวหน้าทางการทหารก็ดี การปกครองก็ดีวิทยากรแขนงต่าง ๆ ในทางศิลปและวัฒนธรรมก็ดี ได้พัฒนาการมาโดยประเทศชาติและประชาชนชาวไทย มีเอกลักษณ์แห่งความเป็นไทยอันควรภาคภูมิใจได้ดังเช่นที่เห็นทุกวันนี้ ก็ด้วยความอุตสาหะพากเพียร ด้วยอัจฉริยภาพและความเสียสละของคนไทยร่วมชาติของเราทั้งสิ้น ท่านเหล่านี้ได้แสดงความรักชาติด้วยการปฏิบัติ หาได้กล่าวแต่เพียงวาจาเท่านั้นไม่ ประวัติชีวิตและผลงานของแต่ละท่าน จึงเป็นชีวิตที่มีอุดมคติสร้างสรรค์เป็นแบบอย่างของการดำรงชีวิตที่ดีซึ่งอนุชนไทย สมควรศึกษาและยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติด้วยความชื่นชมและภาคภูมิใจ

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติเห็นว่าประวัติบุคคลสำคัญของชาติที่ได้นำออกเผยแพร่ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยไปแล้วนั้น มีผู้ฟังจำนวนมากสนใจติดตามขอบทความมาเป็นประจำ คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติจึงเห็นสมควรดำเนินการรวบรวมบทความทั้งหมดจัดพิมพ์เป็นหนังสือ “สดุดีบุคคลสำคัญ” เพื่อเผยแพร่เป็นอนุสรณ์เตือนใจคนไทยทุกคนให้คำนึงถึงคุณความดีของบุคคลผู้ได้ทำคุณประโยชน์แก่ชาติ เพราะเมื่อชีวิตหาไม่แล้ว ก็ไม่มีบำเหน็จรางวัลอันใดควรภูมิใจเสมอด้วยเกียรติคุณสดุดี สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติจึงได้จัดพิมพ์หนังสือ “สดุดีบุคคลสำคัญ” เล่มที่ ๑ ออกเผยแพร่เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ และจัดพิมพ์ต่อมาจนถึงเล่มนี้นับเป็นลำดับที่ ๑๗

คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

สารบัญ

		หน้า
๑.	ขอถวายราชสดุดีแด่สมเด็จพระวีรมหาราชเจ้าของชาวไทย *นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา*	๒
๒.	สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช *นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา*	๑๐
๓.	พระมหากรุณาธิคุณแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช *นางเฉลิมศรี หุนเจริญ*	๑๕
๔.	เราที่สองรองภูมินทร์นามปิ่นเกล้า *นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา*	๒๐
๕.	อาศิรวาทราชสดุดี เนื่องในมหามงคลดิถีบรมราชาภิเษกสมรส *ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา*	๒๖
๖.	อาศิรวาท ๒๘ กรกฎาคม *ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา*	๒๘
๗.	สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เนื่องในวโรกาส วันพระราชสมภพครบ ๔ รอบ วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๔๓ *นางสายไหม จบกลศึก*	๓๐
๘.	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย *นายประพัฒน์ ตรีณรงค์*	๓๕
๙.	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ *นายชัชพล ไชยพร*	๔๔
๑๐.	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม *นายประพัฒน์ ตรีณรงค์*	๕๑
๑๑.	พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิวัฒนไชย *นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา*	๕๙
๑๒.	พลโท พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ *นายประพัฒน์ ตรีณรงค์*	๖๖

หน้า

๑๓. เจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์ ๗๔
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

๑๔. นายพลเรือตรี พระยาราชสงคราม (กร หงสกุล) ๗๙
นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง

๑๕. พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค) ๘๓
นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง

๑๖. พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ๘๘
นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง

๑๗. เจ้ากรับ ๙๔
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

๑๘. ครูแจ้ง แต่งอักษรขจรฦๅ ๑๐๐
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

๑๙. นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ๑๐๗
ผู้มีบทบาทสำคัญในการสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า
นางสาววนิดา สถิตานนท์

๒๐. นายเจริญ จิตะสมบัติ ๑๑๔
นางอุทัยศรี ณ นคร

๒๑. หลวงวิลาศวงงาม (หร่ำ อินทรนัฏ) ๑๒๑
ผู้ทำพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครคนแรกของกรมศิลปากร
นายปัญญา นิตยสุวรรณ

๒๒. นายยอแสง ภักดีเทวา ๑๒๙
นายปัญญา นิตยสุวรรณ

๒๓. นายทองเริ่ม มงคลนัฏ ๑๓๗
นาฏศิลปินผู้เป็นแบบรูปปั้นตัวนนทุกหน้าโรงละครแห่งชาติ
นายปัญญา นิตยสุวรรณ

๒๔. นายอร่าม อินทรนัฏ ๑๔๓
อดีตศิลปินผู้แสดงเป็นทศกัณฐ์ของกรมศิลปากร
นายปัญญา นิตยสุวรรณ

หน้า

๒๕. นายเจริญ เวชเกษม ๑๕๐
ตลกโขนละครรุ่นแรกของกรมศิลปากร
นายปัญญา นิตยสุวรรณ

๒๖. นายทองสุข ทองหลิม ๑๕๖
อดีตพระรามและประธานประกอบพิธีไหว้ครูครอบโขนละครของกรมศิลปากร
นายปัญญา นิตยสุวรรณ

๒๗. นายฉลาด พกุลานนท์ ๑๖๒
ครูผู้สอนการแสดงโขน ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ
นายปัญญา นิตยสุวรรณ

๒๘. นายประเวช กุมุท ๑๖๘
ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีไทย)
นายปัญญา นิตยสุวรรณ

๒๙. นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ๑๗๕
ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์)
นายปัญญา นิตยสุวรรณ

๓๐. นายโหมด ว่องสวัสดิ์ ๑๘๑
ศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (จิตรกรรม)
นายปัญญา นิตยสุวรรณ

สดุดีบุคคลสำคัญ

เล่ม ๑๗

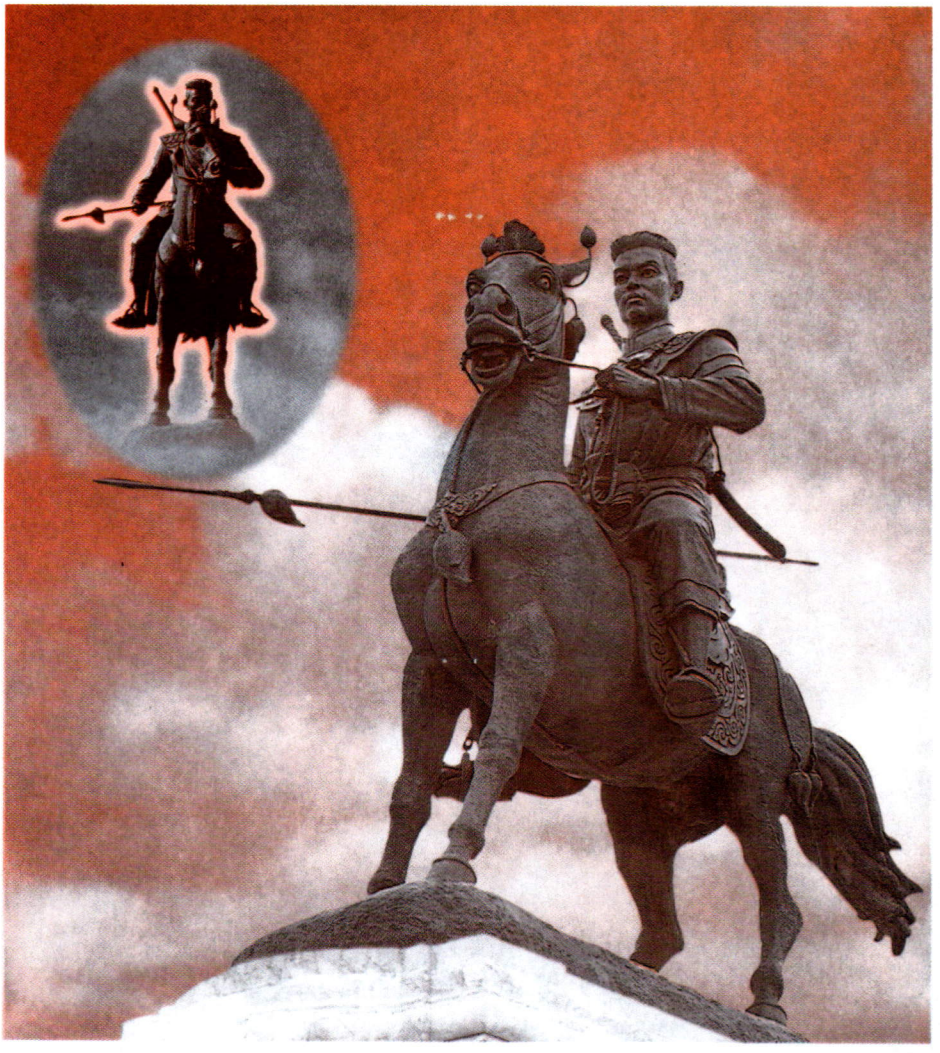

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ขอถวายราชสดุดีแด่ สมเด็จพระวีรมหาราชเจ้าของชาวไทย

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชปรารภว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เป็นวีรมหาราชผู้ทรงพระคุณแก่ประเทศและประชาชาติไทยอย่างใหญ่หลวง จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีการบำเพ็ญพระราชกุศล และบวงสรวงอุทิศถวาย ณ สถานที่สำคัญอันเนื่องด้วยพระราชประวัติ เพื่อประกาศพระเกียรติคุณโดยกตัญญูกตเวทิตาธรรม เป็นประจำมาตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๐๕ คำประกาศพระเกียรติคุณที่อ่านประกาศในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลดังกล่าวนั้น มีเนื้อความแสดงพระราชประวัติและพระราชวีรกรรมอันประกอบด้วยสารัตถประโยชน์ และน้อมนำใจให้ผู้ได้ยินได้ฟังระลึกถึงเกียรติประวัติของชาติไทยในอดีตสมัยครั้งนั้น ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและความรักชาติ ดังจะยกตัวอย่างคำประกาศในบางครั้งมาประกอบความรู้

บางตอนจากประกาศบวงสรวงสังเวย สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ เจดีย์ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๖ ความว่า

"...มีพระราชปรารภว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้ทรงกอบกู้ชาติให้มีอิสรภาพด้วยพระราชอุตสาหะและด้วยพระปรีชาญาณ พร้อมด้วยความกล้าหาญเสียสละ เป็นยอดแห่งขัตติยวัตรจริยา ได้ทรงประกาศเอกราชแห่งชาติไทยขึ้น เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๑๒๗ และได้ทรงรักษาเอกราชแห่งชาตินั้นไว้ด้วยพระบรมเดชานุภาพ ทรงทำสงครามกับอริราชศัตรู ซึ่งเข้ามารุกรานประเทศไทยเป็นหลายครั้งหลายหน จนข้าศึกต้องพ่ายแพ้ไปทุกครั้งคราว ในการศึกเมื่อพุทธศักราช ๒๑๓๕ ได้ยอมสละพระองค์เป็นชาติพลี เข้ากระทำยุทธหัตถีกับจอมทัพปัจจามิตร ตามขัตติยจริตโบราณราชประเพณีราชศัตรูก็พ่ายแพ้พระบารมีมิอาจต้านทานได้ เป็นชัยชนะอันยิ่งใหญ่ เป็นเหตุให้ประเทศไทยมีสวัสดิภาพอันยืนนาน ราชศัตรูมิได้มารุกราน เพราะเข็ดขามในพระบรมเดชานุภาพและพระบารมี สมเด็จพระมหาวีรราชเจ้าพระองค์นั้น ยังได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจหลายอย่างต่างประการ เพื่อให้ชาวไทยทั้งปวงสมัครสมานตั้งอยู่ในสามัคคีธรรม ทรงชักนำให้ชาวไทยทั้งมวล ร่วมมือร่วมใจกันทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ จนชาติไทยนั้นสามารถกลับฟื้นคืนดี หลังจากที่ได้ต้องตกอยู่ใต้อำนาจ

ต่างประเทศ เป็นเวลาถึง ๑๕ ปี โดยกาลกำหนด"

จนเบื้องท้ายแห่งพระชนมชีพ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า พระเจ้าอังวะทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองให้มีกำลังยิ่งใหญ่ แล้วแผ่อำนาจออกไปทางแคว้นไทยใหญ่ซึ่งมาสวามิภักดิ์ขึ้นอยู่แก่ไทย จนถึงเมืองนายและจะเข้าตีเมืองแสนหวี สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงทรงยกกองทัพจะไปตีเมืองอังวะ เพื่อรักษาพระบรมเดชานุภาพไว้ ครั้นเสด็จไปถึงเมืองหาง เกิดทรงพระประชวรเป็นหัวระลอกขึ้นที่พระพักตร์ ก็สวรรคตที่เมืองนั้น ท่ามกลางเหล่าทหารหาญทั้งหลาย มีพระชนม์ได้ ๕๐ พรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศล และบวงสรวงอุทิศถวายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๘ ความในประกาศบวงสรวงสังเวยตอนหนึ่งมีว่า

"...ลุศักราช ๒๑๔๗ จึงเสด็จจากราชธานี กับองค์ศรีอนุชาพระเอกาทศรถ ถ้วนหมดแสนยากร ลุนครเชียงใหม่ แยกพลไกรเป็นสองกระบวน พระนเรศวรมหาราช เสด็จยาตรโดยเมืองงาย กรายพลถึงเมืองหาง ทางพระอนุชาธิราช เสด็จยาตรพร้อมไพร่พล ลุดลถึงเมืองฝาง ทางฝ่ายพระนเรศวร ทรงใคร่ครวญปราบศัตรู นำสุขสู่ประชาราษฎร์ บรมนาถทรงเมตตา แก่ประชาชนชาวไทย มิอาลัยในพระองค์ ทรงพระประชวรบาดพิษ ปลดปลิดพระชันษา เสด็จสวรรคาลัย ณ พลับพลาชัยเมืองหาง ท่ามกลางพลเสนา เยี่ยงมหาวีรบุรุษรัตนขัตติยชาติ กาละนี้สมเด็จบรมนาถบรมบพิตร คิดถึงคุณโบราณราช ผู้ประกาศอิสรภาพ ผู้ทรงปราบเหล่าศัตรู พลีชีพเพื่อไทยมวล คือ พระนเรศวรเป็นเจ้า จึงโปรดเกล้าให้จัดพิธี เป็นราชพลีแก่พระนเรศวร์ วิชิตเชษฐวีรกษัตริย์ ทั้งเป็นบัดพลีแก่พหลพลเสนา บรรดาสละชีวี เป็นราชพลีครั้งนั้น เพื่อป้องกันชาติไทย แม้สถิตทิพยวิมานสถานใด จงเงี่ยทิพยโสต แล้วทรงปราโมทย์อนุโมทนา ในพระราชจริยาผ่านเผ้า ขอพระนเรศวรเป็นเจ้า จงคุ้มครองชาวไทยให้ตั้งมั่นในสามัคคี ทำความดีกลมเกลียว ดุจแรงเดียวร่วมจิต พร้อมสุจริตบำรุง และผดุงชาติไทย ให้จำเริญสิริสวัสดิ์..."

พระราชวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช คือ สงครามยุทธหัตถี พุทธศักราช ๒๑๓๕ ซึ่งมีความสำคัญต่อพระองค์และต่อประเทศไทยเป็นอย่างยิ่ง เพราะประเทศทางภาคตะวันออกถือเป็นคติมาแต่โบราณกาลแล้วว่า การชนช้างเป็นวีรกรรมสุดยอดของกษัตริย์ ด้วยเป็นการต่อสู้กันระหว่างกษัตริย์เพียงสองพระองค์ การชนะหรือแพ้ขึ้นอยู่ที่ความชำนาญในการขี่บังคับช้างอย่างหนึ่ง และฝีมือในการใช้อาวุธอีกอย่างหนึ่ง ดังนั้นฝ่ายที่กระทำยุทธหัตถีได้ชัยชนะจึงถือกันว่าเป็นพระเกียรติยศสูงสุด แม้ฝ่ายแพ้ก็ยังได้รับการ

สรรเสริญว่าเป็นนักรบแท้มิได้ติเตียนเลย ดังนั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงทรงได้รับพระเกียรติเป็น *"วีรกษัตริย์"* จากชัยชนะในยุทธหัตถีครั้งนี้อย่างสมบูรณ์ นอกจากนั้นยังเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศไทยเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากทำให้กษัตริย์ในประเทศต่าง ๆ ที่เป็นศัตรูกับกรุงศรีอยุธยา ต่างเกรงขามในพระบารมีสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ไม่กล้ายกกองทัพมารุกรานกรุงศรีอยุธยานานถึง ๑๕๐ ปี และกองทัพไทยก็ยกออกไปทำสงครามภายนอกประเทศแผ่ราชอาณาเขตออกไปกว้างขวางมากที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติไทย

อนึ่งแม้ประวัติศาสตร์พม่าได้เขียนแก้เกี้ยว ให้พระมหาอุปราชาพม่าสิ้นพระชนม์เพราะต้องกระสุนปืน แต่เอกสารของหลายชาติก็ยืนยันว่า พระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์ในยุทธหัตถี ดังจดหมายเหตุของโปรตุเกส กล่าวความตรงนี้ครึกครื้นมาก คือ

"เมื่อพระเจ้าหงสาวดีแพ้ไทยกลับไป มีความน้อยพระทัยเป็นกำลังแต่ไม่สิ้นมานะ จึงให้จัดกองทัพขึ้นใหม่อีกทัพ ๑ มีจำนวนพล ๑๗๐,๐๐๐ (๐) ให้พระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นจอมพลยกเข้ามา พระราชโอรสนั้นความที่มั่นพระทัยว่ามีไพร่พลมาก คาดว่าจะชนะเป็นแน่ ถึงตั้งพระองค์เข้ามาว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม

เมื่อไทยได้ข่าวข้าศึกยกเข้ามา (มากมายในครั้งนั้น) ก็พากันตื่นตกใจทั่วไป แต่เสด็จพระองค์ดำมิได้สะทกสะท้าน ไม่สิ้นหวังที่จะตีข้าศึกให้แตกพ่ายไปอีก

เมื่อไพร่พลไทยเห็นเสด็จพระองค์ดำไม่หวาดหวั่นเช่นนั้น ก็พากันกลับมีใจตั้งหน้าคอยจะต่อสู้ข้าศึกมิได้ครั่นคร้าม ทั้งสองฝ่ายได้รบพุ่งกันเป็นสามารถ ด้วยผลของการศึกครั้งนั้น จะตัดสินเด็ดขาดว่าชาตากรุงสยามจะเป็นอย่างไรต่อไป จอมพลทั้งสองฝ่ายต่างทรงช้างพระที่นั่งเที่ยวค้นกันจนพบ แล้วขับช้างทรงเข้าชนกันโดยทะนงองอาจ ทั้ง ๒ พระองค์ไม่อาลัยในพระชนม์ชีพเท่ากลัวอายที่จะปราชัยแก่ข้าศึกอันเป็นที่เกลียดชัง และในที่สุดเจ้าพม่าปราชัยสิ้นพระชนม์ ในเวลามีอาการเต็มไปด้วยความโกรธและความแค้นเป็นกำลัง เมื่อจอมพลสิ้นพระชนม์แล้ว พวกไพร่พลหงสาวดีก็ตื่นแตกหนี ฝ่ายไทยออกไล่ติดตามไปสักเดือน ๑ เหมือนกับไล่ฝูงสัตว์ป่า ฆ่าฟันเสียโดยมิได้มีความกรุณา"

ส่วนพระราชพงศาวดารไทยนั้น บรรยายความด้วยถ้อยคำสำนวนไพเราะเพราะพริ้งในเชิงอักษรศาสตร์ ที่ยาขอบและไม้เมืองเดิมคัดลอกไปสอดใส่ในหนังสือเรื่องผู้ชนะสิบทิศและขุนศึกอยู่เนือง ๆ ดังพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาบรรยายตอนยุทธหัตถีไว้ว่า

"...สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าเสด็จคอยฤกษ์ ทอดพระเนตรเห็นมหาเมฆตั้งขึ้นมาแต่ทิศพายัพ แล้วกลับเกลื่อนคืนกระจายอันตรธานไป พระสุริยเทวบุตรจรัสแจ่มดวงใน

นภาดลอากาศ พระมหาราชครู พระครูปุโรหิตาจารย์โหราธิบดีลั่นฆ้องชัยดำเนินธง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จทรงช้างต้น เจ้าพระยาไชยานุภาพเป็นพระคชาธาร สมเด็จพระเอกาทศรถอิศวรบรมนาถราชอนุชาเสด็จทรงช้างต้น เจ้าพระยาปราบไตรจักรเป็นพระคชาธาร พลทหารก็โห่สนั่นบันลือศัพท์แตรสังข์เสียงประโคมฆ้องกลองชนะกลองศึกสะท้านสะเทือนประหนึ่งแผ่นดินจะไหว สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ยาตราพระคชาธารเป็นบาทย่างสะเทินมาบ่ายหน้าต่อข้าศึก เจ้าพระยาไชยานุภาพ เจ้าพระยาปราบไตรจักร ได้ยินเสียงพลและเสียงฆ้องกลองศึกอึงคะนึง ก็เรียกมันครั่นครื้นกางหูชูหางกิริยาป่วน เดินเป็นบาทย่างใหญ่เร็วไปด้วยกำลังน้ำมัน ข้างท้าวพระยามุขมนตรีและโยธาหาญซ้ายขวาหน้าหลังนั้นตกลงไปมิทันเสด็จ

พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ใกล้ทัพหน้าข้าศึก ทอดพระเนตรเห็นพลพม่ารามัญยกมานั้นเต็มท้องทุ่ง เดินดุจคลื่นในพระมหาสมุทร พลข้าศึกไล่พลพระนครมาครั้งนั้นสลับซับซ้อนกันมิได้เป็นกระบวน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ก็ขับพระคชาธารเข้าโจมแทงช้างม้ารี้พลปรปักษ์ ไล่ส่ายเสยถีบฉัดตะลุมบอน พลพม่ารามัญล้มตายเกลื่อนกลาด ช้างข้าศึกได้กลิ่นน้ำมันพระคชาธาร ก็หกหันตลบปะกันไปเป็นอลหม่าน พลพม่ารามัญก็โทรมยิงธนูหน้าไม้ปืนไฟ ระดมเอาพระคชาธารสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ และธุมาการก็ตลบมืดเป็นหมอกมัวไปมิได้เห็นกันประจักษ์

พระบาทสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าจึงตรัสประกาศแก่เทพยดาทั้งปวงว่า ให้บังเกิดมาในประยูรมหาเศวตฉัตร จะให้บำรุงพระบวรพุทธศาสนาไฉนจึงมิช่วยให้สว่างแลเห็นข้าศึกเล่า พอตกพระโอษฐ์ลงพระพายก็พัดควันอันเป็นหมอกมืดนั้นสว่างไป ทอดพระเนตรเห็นช้างเศวตฉัตร ๑๖ ช้าง มีช้างตั้งช้างกันยืนอยู่เป็นอันมาก แต่มิได้เห็นพระมหาอุปราชา ครั้นเหลือบไปฝ่ายทิศขวาพระหัตถ์ ก็เห็นช้างเศวตฉัตรช้างหนึ่ง ยืนอยู่ ณ ฉายาไม้ข่อย มีเครื่องสูงและทหารหน้าช้างมาก ก็เข้าพระทัยถนัดว่าช้างพระมหาอุปราชา พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ก็ขับพระคชาธารตรงเข้าไป ทหารหน้าช้างข้าศึกก็วางปืนจ่ารงมณฑกนกสับตะแบงแก้ว ระดมยิงมิได้ต้องพระองค์และพระคชาธาร

สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าตรัสร้องเรียกด้วยพระสุรเสียงอันดังว่าพระเจ้าพี่เราจะยืนอยู่ไยในร่มไม้เล่า เชิญออกมาทำยุทธหัตถีด้วยกันให้เป็นเกียรติยศไว้ในแผ่นดินเถิด ภายหน้าไปไม่มีกษัตริย์ที่จะได้ยุทธหัตถีแล้ว พระมหาอุปราชาได้ฟังดังนั้นละอายพระทัย มีขัตติยราชมานะ ก็บ่ายพระคชาธารออกมารับ เจ้าพระยาไชยานุภาพเห็นช้างข้าศึกก็เร็วไปด้วยฝีน้ำมันมิทันยั้งเสียทีพลายพัทกอได้ล่างแบกรุนมา พระมหาอุปราชาจ้วงฟันด้วยพระแสง

ของ้าว สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าเบี่ยงพระมาลารับ พระแสงของ้าวมิได้ต้องพระองค์ เจ้าพระยาไชยานุภาพสะบัดลงได้ล่างแบกถนัด พลายพัทกอเพลี่ยงเบนไป สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าได้ทีจ้วงฟันด้วยพระแสงพลพ่าย ต้องพระอังษาเบื้องขวาพระมหาอุปราชตลอดลงมาจนปัจฉิมุราประเทศ ซบลงกับคอช้าง และนายมหานุภาพคว้าญพระคชาธารสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้านั้น ต้องปืนข้าศึกตายขณะเมื่อสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าชนช้างด้วยพระมหาอุปราชานั้น เจ้าพระยาปราบไตรจักรซึ่งเป็นพระคชาธารสมเด็จพระเอกาทศรถ เข้าชนช้างด้วยพลายพัชเนียงช้างมังจาโร เจ้าพระยาปราบไตรจักรได้ล่าง พลายพัชเนียงเสียทีเบนไป สมเด็จพระเอกาทศรถจ้วงฟันด้วยของ้าว ต้องคอมางจาโรขาด ตายกับคอช้าง หมื่นภักดีศวรกลางช้างสมเด็จพระเอกาทศรถนั้น ต้องปืนข้าศึกตาย

ขณะเมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ทำคชสงครามได้ชัยชำนะพระมหาอุปราชาและ มางจาชโร บรรดาท้าวพระยามุขมนตรี แม่ทัพนายกองซ้ายขวาหน้าหลังทั้งปวงจึงมาทันเสด็จ ได้เข้ารบพุ่งแทงฟันข้าศึกเป็นสามารถ และพลพม่ามอญทั้งนั้นก็แตกกระจัดกระจายไปเพราะพระเดชเดชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสให้แม่ทัพนายกองทั้งปวงยกไปตามจับข้าศึกแล้วเสด็จคืนมายังพลับพลา..."

กฤดาภินิหารแห่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น ประการแรกคือความกล้าหาญของพระองค์ ทรงเริ่มสำแดงพระบารมีครั้งแรก เมื่อพระยาจีนจันตุ ขุนนางเขมรที่เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อไทย ได้ลอบลงเรือสำเภาหนีออกจากพระนครศรีอยุธยากลับเขมร เป็นการนำข่าวในพระนครไปบอกข้าศึก จึงต้องจับตัวมาลงโทษให้ได้ ขณะนั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็นอุปราชครองเมืองพิษณุโลก ได้เสด็จลงมาเฝ้าพระราชชนกที่พระนครศรีอยุธยาทรงทราบเรื่องจึงตรัสเรียกพวกข้าหลวงที่ตามเสด็จมาจากเมืองเหนือลงเรือรีบติดตามออกไป มีสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาทรงเรือตามติด ๆ ไปด้วยอีกลำหนึ่ง ไปทันกันเมื่อใกล้จะออกปากน้ำเจ้าพระยา ได้ยิงต่อสู้กันไปตามลำน้ำ ตอนหนึ่งสมเด็จพระนเรศวรทรงพระแสงปืนนกสับยืนอยู่หน้าเรือ ตรัสสั่งให้เร่งเรือเข้าเทียบเรือสำเภาข้าศึก เพื่อจะทรงนำทหารปีนขึ้นเรือ ลูกกระสุนข้าศึกนัดหนึ่งถูกไม้รางพระแสงปืนแตกอยู่กับพระหัตถ์ ก็ไม่ทรงหลบเลี่ยงแต่อย่างใด สมเด็จพระเอกาทศรถทรงเกรงว่าพระเชษฐาจะเป็นอันตราย ก็ตรัสสั่งให้เร่งเรือทรงเข้ากำบังเรือพระเชษฐา เป็นการสำแดงความกล้าหาญให้ปรากฏ การต่อสู้ทางเรือติดพันกันไปเช่นนี้จนสำเภาพระยาจีนจันตุได้รับลมทะเลใช้ใบได้สะดวกจึงหนีรอดไปได้ ความองอาจกล้าหาญไม่หวั่นหวาดต่ออันตรายใด ๆ ในครั้งแรกของสมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นที่อัศจรรย์แก่ผู้ตามเสด็จในคราวนั้นมาก และเป็นที่ลือเลื่องกันทั่วไป เกิดความกล้ามี

กำลังใจแก่เหล่าทหารหาญ ในความหวังที่จะกู้อิสรภาพของไทยกลับคืนมา

พระราชกฤดาภินิหารประการที่สอง คือพระราชอัจริยะในการสงคราม ทรงเริ่มรวบรวมคนหนุ่มวัยเดียวกับพระองค์ฝึกฝนการใช้อาวุธและยุทธวิธี และทรงสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนไทย ในอันที่จะสละชีวิตต่อสู้กับข้าศึกเพื่อกู้บ้านเมือง ดังได้ทรงตั้งพิธีศรีสัจจปานที่เมืองสุโขทัย ให้แม่ทัพนายกองและทหารทั้งปวงดื่มน้ำพระพิพัฒนสัตยา และทำสัตย์สาบานว่าทุกคนจะร่วมใจกันสละชีวิตกู้บ้านเมือง จากนั้นก็ทรงเข้าตีเมืองสวรรคโลกเพื่อจับตัวพระยาสวรรคโลกและพระยาพิชัยที่ยังเกรงกลัวอำนาจข้าศึก และแข็งเมืองไม่ยอมร่วมมือกับพระองค์ ทรงจำเป็นที่จะต้องฆ่าคนไทยด้วยกันเพื่อสร้างเอกภาพของชาติให้ได้ และในการสงครามครั้งต่าง ๆ ก็ทรงใช้ยุทธวิธีที่ต่างไปจากเดิม เช่น การใช้คนจำนวนน้อยให้สามารถสู้คนจำนวนมากได้ ทรงใช้สงครามเส้นนอก คือแทนที่จะตั้งมั่นรับข้าศึกอยู่ในเมืองกลับรีบออกไปสกัดข้าศึกถึงชายแดนและทุกครั้งของการรบจะทรงอยู่หน้าเหล่าทหารหาญสร้างขวัญกำลังใจแก่ไพร่พลเป็นอย่างยิ่ง

พระราชกฤดาภินิหารประการที่สาม ได้แก่การที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงใช้วิกฤตการณ์ให้เป็นประโยชน์มาทุกครั้ง ดังหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด ได้เล่าพระราชประวัติอันไม่เคยปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับใดว่า เมื่อพระชนมพรรษาได้ ๙ พรรษา พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองได้ตรัสขอไปเลี้ยงเป็นพระราชโอรสบุญธรรม เช่นเดียวกับพระโอรสของเมืองต่าง ๆ ที่ตกเป็นประเทศราชของพม่า ซึ่งความหมายที่แท้จริงก็คือเอาไปเป็นตัวจำนำหรือตัวประกันการเอาใจออกห่างนั้นเอง ในสถานการณ์เช่นนั้น กลับทรงใช้ให้เป็นประโยชน์แก่พระองค์อย่างเต็มที่ คือเป็นโอกาสให้ทรงศึกษาหาความรู้ ทั้งด้านภาษาวัฒนธรรมประเพณี นิสัยใจคอของศัตรู ตลอดจนสร้างความคุ้นเคยสนิทสนมกับเจ้านายที่เป็นตัวประกันด้วยกัน อันเป็นประโยชน์ในการกู้เอกราชในเวลาต่อมา

การทำสงครามยุทธหัตถีก็เช่นเดียวกัน เกิดจากทัพหน้าของพม่าปะทะกับทัพหลวงของไทยเสียทีแตกปั่นป่วน ช้างทรงของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นช้างงากำลังตกมันทั้งสองช้าง เมื่อเห็นช้างของข้าศึกกลับหลังหันหนี ก็แล่นไล่ตามอย่างรวดเร็ว ควาญรั้งไม่อยู่จนกระทั่งไม่ทราบว่าได้เข้าไปอยู่ ณ ที่ใด เพราะขณะรบกันนั้นฝุ่นฟุ้งตลบไปทั่วทิศ แม่ทัพนายกองทั้งสองฝ่ายที่อยู่ห่างออกมามองไม่เห็นพระองค์ ต่อเมื่อบังคับช้างพระที่นั่งหยุดได้และฝุ่นจางลงแล้ว ทั้งสองพระองค์จึงทรงทราบว่าได้ล่วงล้ำเข้ามาอยู่ในท่ามกลางทัพหลวงของข้าศึกเสียแล้ว เพราะทอดพระเนตรเห็นพระมหาอุปราชาทรงคชาธารหยุดยืนคอยสังเกตการณ์อยู่ใต้ร่มไม้กับบรรดาท้าวพระยา ฝ่ายพระองค์มีแต่จตุลังคบาทกับทหาร

รักษาพระองค์จำนวนน้อยเท่านั้นที่ติดตามได้ทัน ในยามนี้แม้จะตกอยู่ในระหว่างอันตรายยิ่ง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ยังมีพระสติมั่นคงไม่หวาดหวั่น และทรงพลิกสถานการณ์หาช่องทางที่จะเอาชนะข้าศึกได้

ประวัติศาสตร์การสงครามในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชต้องยอมรับว่ามีรายละเอียดมาก และถูกต้องแม่นยำทั้งวันเวลา สถานที่ ระยะทางต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะการเดินทัพสมัยโบราณจะมีการบันทึกจดหมายเหตุเดินทัพเป็นเอกสารชั้นต้นที่ทรงคุณค่ายิ่งสำหรับผู้เรียบเรียงพระราชพงศาวดาร พระราชพงศาวดารทำให้เราได้ทราบว่า พระองค์ต้องทรงทำสงครามเพื่อกู้เอกราชของชาติโดยใช้เวลาถึง ๙ ปี เมื่อบ้านเมืองมั่นคงแล้ว ก็ทรงทำสงครามเพื่อรวบรวมดินแดนที่ไทยได้เสียไปให้กลับคืนมาดังเดิม คือได้เมืองทวายและตะนาวศรี อันเป็นเมืองท่าสำคัญ ทำรายได้ให้แก่ชาติเป็นจำนวนมาก คืนมาจากพม่า ได้แคว้นกัมพูชาที่แยกตัวออกไปกลับคืนมาเป็นของไทยอีกในเวลา ๖ ปี ต่อจากนั้นทรงทำสงครามเพื่อแผ่อาณาเขตออกไป เพียง ๕ ปี อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาด้านตะวันตกได้ขยายออกไปครอบคลุมหัวเมืองมอญใต้ ด้านเหนือได้แคว้นลานนา หัวเมืองไทยใหญ่ในลุ่มน้ำสาละวิน ตลอดขึ้นไปจนถึงเมืองแสนหวี

ตลอดรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวังน้อยที่สุด ทรงทำสงครามมาตลอดพระชนมชีพ ตั้งแต่พระชนมายุได้ ๒๐ พรรษา จนสวรรคตเมื่อ ๕๐ พรรษา อยู่ในราชสมบัติได้ ๑๕ ปี แต่ไม่ปรากฏว่ามีพระราชโอรสพระราชธิดา ผลของพระราชกรณียกิจคือ ชาวไทยได้รับสันติสุขเป็นเวลาถึง ๑๕๐ ปี ปัจจุบันคนไทยจำนวนมากเคารพนับถือพระองค์ท่านอย่างงมงายแบบไสยศาสตร์ จึงจำเป็นที่จะต้องหาวิธีให้อนุชนชาวไทยได้รู้จักประวัติศาสตร์ชาติไทยที่แท้จริง รู้จักพระราชประวัติ เห็นความสำคัญของความมานะอดทน ความกล้าหาญ ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวในการต่อสู้กับอุปสรรค และร่วมใจกันสร้างความเจริญให้แก่บ้านเมือง นั่นคือความเคารพบูชาสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าอย่างแท้จริง

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๔๒

พระรูปหล่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ประดิษฐาน ภายในศาลสมเด็จพระเจ้าตากฯ พระราชวังเดิม

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

ชีวิตของประเทศชาติก็เหมือนกับชีวิตของมนุษย์ คือมียามเจริญรุ่งเรืองและมียามตกต่ำ มีสุขแล้วก็มีทุกข์ แต่ชีวิตของชาติไทยนั้นแม้บางสมัยจะตกต่ำเพียงใด ก็มีสมเด็จพระมหาราชเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นมากอบกู้สถานการณ์ไว้ได้เสมอ ดังเช่นเมื่อกรุงศรีอยุธยาต้องสูญเสียเอกราชครั้งที่หนึ่ง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพของชาติขึ้นสำเร็จ ด้วยการเอาพระชนม์ชีพออกแลกในการพระราชสงคราม และครั้นกรุงศรีอยุธยาถูกข้าศึกเผาผลาญเมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๐ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชก็ทรงอุทิศพระวรกายเพื่อการกอบกู้เอกราชของชาติเช่นเดียวกัน พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระมหาราชเจ้าทั้งสองพระองค์จึงมีพระเดชพระคุณแก่ประเทศไทยเป็นที่ล้นพ้นสุดจักพรรณนา ผู้เขียนได้เคยถวายราชสดุดีสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปแล้ว ในครั้งนี้ จึงขออัญเชิญพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจบางประการของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชมาให้อนุชนชาวไทยได้ย้ำรำลึกถึงพระเดชพระคุณสืบไป

ความสำเร็จในการกอบกู้เอกราชของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชนั้น ต้องเริ่มจากความกล้าหาญสมเป็นชายชาติทหาร ตั้งแต่ทรงเป็นพระยาตากเข้ามาช่วยราชการต่อสู้กับข้าศึกที่มาล้อมกรุงศรีอยุธยา ได้ทรงต่อสู้ต้านทานข้าศึกจนมีชื่อเสียงว่าเป็นผู้ที่ทำการรบได้เข้มแข็ง ต่อมาได้มีเหตุที่ทำให้พระองค์ท้อพระราชหฤทัยอยู่หลายครั้ง ทรงเห็นว่าถึงจะอยู่ช่วยรบพุ่งรักษากรุงศรีอยุธยาต่อไปก็ไม่มีประโยชน์อันใด พระนครคงจะต้องเสียไปเพราะความอ่อนแอของผู้บัญชาการรักษาพระนคร ดังนั้นจึงได้ทรงรวบรวมสมัครพรรคพวกทั้งไทยและจีนได้ประมาณ ๕๐๐ คน ยกจากค่ายวัดพิชัยตีฝ่าข้าศึกออกไปทางทิศตะวันออกเพื่อหาภูมิลำเนาตั้งรักษาตัว เมื่อข้าศึกติดตามมาก็ต่อสู้กันอยู่หลายครั้งและที่เป็นที่ประทับใจของคนรุ่นหลัง คือ การปะทะกันที่บ้านพรานนก ซึ่งพระองค์ท่านกับทหารมีม้าศึกเพียง ๕ ตัว สามารถเอาชัยชนะแก่ทหารม้าข้าศึก ๓๐ คนได้ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์โคลงภาพพระราชพงศาวดาร รูปที่ ๖๒ ไว้ว่า

"ฟันฝ่าข้าศึกห้อม แตกฉาน
รบรับรายทางราญ รอดได้
พักแรม ณ บ้านพราน นกนอก กรุงนา
ปล่อยพรรคพลหาญให้ ลาดค้นธัญญา ฯ
มาปะปรปักษ์ต้อน ตามติด
ตนหนึ่งกับทหารสนิท นับห้า
ขับแสะเสิดประชิด ชล่าไล่ ทะลวงแฮ
หมู่ม่านสามสิบม้า หมดห้าวเฮหนี ฯ
กรุงศรีอยุธเยศแพ้ ไพรี
มากบมีสามัคคี คิดสู้
เพียงห้าแต่หากมี ใจร่วม หาญเฮย
อาจชนะแก้กู้ ก่อตั้งกรุงธน ฯ"

ในการเสด็จออกสู่สนามรบ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชทรงเป็นผู้นำทัพที่ห้าวหาญที่สุด โดยทรงนำหน้าทหารเข้าแลกชีวิตกับข้าศึกด้วยพระองค์เอง ดังจะเห็นได้จากการตีเมืองจันทบุรีก็ทรงคอช้างพังคีรีบัญชรเข้าพังประตูเมืองด้วยพระองค์ ชาวเมืองได้ระดมยิงปืนน้อยใหญ่ลงมาเป็นอันมาก นายท้ายช้างที่นั่งเกรงลูกปืนจะตกเป็นอันตรายต่อนายทัพก็เกี่ยวช้างที่นั่งให้ถอยออกมา ทรงขัดพระทัยชักพระแสงหันมาจะฟัน นายท้ายช้างตกใจร้องทูลขอชีวิตไว้ แล้วไสช้างกลับเข้ารื้อบานประตูเมืองพังลง พวกทหารก็กรูเข้ายึดเมืองได้และตอนทำศึกกับข้าศึกที่ยึดครองเมืองเชียงใหม่เมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๓ เป็นการไปรบเพื่อศึกษาภูมิประเทศไว้คิดการในข้างหน้าต่อไป จำนวนพลและเสบียงอาหารไม่พอในการล้อมเมืองระยะยาว จึงโปรดให้ถอยทัพกลับ ในตอนกลับนี้ข้าศึกได้ติดตามตีจนกองทัพหลังแตกระส่ำระสายมาถึงทัพหลวง สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชเสด็จลงไปคุมกองหลัง ทรงพระแสงดาบเข้าสู้รบข้าศึกด้วยพระองค์เองเช่นเคย ทำให้เหล่าทหารเกิดขวัญกำลังใจเข้ารุกรบข้าศึกถึงตะลุมบอนจนต้องถอยหนีกลับไป การที่ทรงเสี่ยงพระชนม์ชีพอย่างห้าวหาญเช่นนี้บางครั้งก็เกิดอันตราย เช่นเมื่อไปปราบก๊กเจ้าพิษณุโลกเมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๑ ในการรบอย่างประชิดตัวทรงถูกปืนข้าศึกที่พระชงฆ์ถึงกับต้องถอยทัพคืนมาพระนครเพื่อรักษาพระองค์ก่อน และในครั้งเสด็จไปรบข้าศึกที่ยึดเมืองเชียงใหม่เป็นครั้งที่สอง เมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๗ ครั้นได้เมืองเชียงใหม่แล้วทรงทราบว่ามีกองทัพข้าศึกยกล่วงมาทางด่านแม่ละเมาแขวงเมืองตาก ก็รีบเสด็จกลับลงมาสกัดกองทัพข้าศึกโดยเสด็จลงเรือข้าราชการล่องลงมาบ้านระแหงในเวลา

๒ ยาม ระหว่างทางเรือที่ทรงมาโดนตอล่มลงต้องทรงว่ายน้ำผ่านน้ำที่เชี่ยวกรากมีอันตรายยิ่ง จนขึ้นฝั่งได้แล้วทรงพระดำเนินด้วยพระบาทไปยังค่ายหลวงทันที

พระราชอัธยาศัยที่สำคัญยิ่งอีกประการของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชคือ ความเด็ดขาด ดังเช่นกรณีให้ทหารกินข้าวเย็นแล้วทุบหม้อข้าวให้แตกสิ้นก่อนตีเมืองจันทบุรี โดยทรงกำหนดว่าถ้าตีเมืองไม่ได้ก็ให้อดข้าวตายด้วยกันทั้งกองทัพ การตัดสินพระทัยเช่นนี้ จึงทำให้ทหารเกิดความรู้สึกสู้ตาย และในการรบชิงเมืองเชียงใหม่ครั้งที่สองดังกล่าวมาแล้ว ทรงทราบว่ามีกองทัพข้าศึกยกมาด่านเจดีย์สามองค์และเลยเข้ามาถึงบางแก้วเขตเมืองราชบุรี จึงเสด็จลงประทับอยู่ที่ตำหนักแพหน้าพระราชวังกรุงธนบุรี ให้ตำรวจลงเรือไปคอยสั่งกองทัพกรุงธนบุรีที่ยกกลับมาจากเมืองเชียงใหม่ให้เลยออกไปเมืองราชบุรีทีเดียว อย่าให้ผู้หนึ่งผู้ใดแวะบ้านเรือนเป็นอันขาด เรือกองทัพบรรดาที่มาถึงได้ทราบกระแสรับสั่งก็แล่นเลยมาหน้าตำหนักแพ ถวายบังคมลาแล้วเลี้ยวเข้าคลองบางกอกใหญ่ไปทุกลำ แต่มีพระเทพโยธาแวะเข้าที่บ้าน ทรงทราบก็ทรงพระพิโรธตรัสให้เอาตัวพระเทพโยธามามัดเข้ากับเสาตำหนักแพ แล้วทรงพระแสงดาบตัดศีรษะพระเทพโยธาด้วยพระหัตถ์ในขณะนั้น แล้วให้เอาศีรษะไปเสียบประจานไว้ที่ป้อมวิชัยประสิทธิ ส่วนพระองค์เองนั้น กรมพระเทพามาตย์ราชชนนีก็กำลังประชวรหนักยังทรงหักพระราชหฤทัยเสด็จยกทัพหลวงออกจากกรุงธนบุรีไปราชการศึกเมืองราชบุรีเช่นกัน

นอกจากความกล้าหาญและความเด็ดขาดแล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชทรงประกอบไปด้วยความยุติธรรมเป็นอย่างยิ่ง เมื่อเสด็จไปปราบเจ้านครศรีธรรมราช พุทธศักราช ๒๓๑๒ มีการต่อสู้กัน ในที่สุดก็จับตัวเจ้านครได้ลูกขุนปรึกษาว่าโทษของเจ้านครถึงสิ้นชีวิต แต่ไม่ทรงเห็นชอบด้วย ดำรัสว่าในเวลาบ้านแตกเมืองเสีย ต่างคนต่างตั้งตัวหมายจะเป็นใหญ่ด้วยกัน เจ้านครยังไม่เคยเป็นข้ามาแต่ก่อน ที่รบพุ่งต่อสู้จะเอาเป็นความผิดไม่ได้ ครั้นจับตัวมาได้เจ้านครก็อ่อนน้อมยอมตัวเป็นข้าโดยดี ควรเอาตัวเข้าไปไว้รับราชการที่ในกรุง ส่วนด้านประชาชนเมื่อทรงตั้งกรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีแล้ว ให้เที่ยวเกลี้ยกล่อมผู้คนที่แตกฉานซุกซ่อนอยู่ตามป่าตามที่ห่างไกลให้กลับมาอยู่ในบ้านเมือง แต่พอคนมารวมกันมากเข้าก็เกิดอัตคัดเสบียงอาหารพากันอดอยาก ด้วยบ้านเมืองมิได้ทำไร่ทำนามาถึง ๒ ปีแล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชทรงสามารถแก้เหตุการณ์เฉพาะหน้าได้ ด้วยการทุ่มจ่ายพระราชทรัพย์ซื้อข้าวสารที่พ่อค้าต่างเมืองเอามาขาย แม้เรียกราคาถึงถังละ ๔ - ๕ บาท ก็ยอมซื้อเอามาแจกจ่ายชาวพระนครที่อดอยาก เมื่อชาวเมืองต่างก็กรู้ว่าขายข้าวที่เมืองธนบุรีได้ราคาดี ก็บรรทุกข้าวมาขายมากขึ้นจนในที่สุดราคาต้องลดต่ำลงเพราะเกินความต้องการของผู้ซื้อ และ

ราษฎรที่แตกฉานหลบซ่อนตัวอยู่ เมื่อทราบว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชทรงทำนุบำรุงราษฎรโดยเมตตาอารี ต่างก็พากันกลับเข้ามาอยู่ตามภูมิลำเนาเดิม เป็นเหตุให้ทรงมีไพร่บ้านพลเมืองเป็นกำลังเพิ่มขึ้นอีก

พระเดชพระคุณของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชทรงมีต่อประเทศไทยนั้น นับว่าเป็นที่ล้นที่พ้น เมื่อทรงกู้เอกราชของชาตินั้นมีพระชนมพรรษาเพียง ๓๔ พระพรรษา ทรงครองราชสมบัติทำความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ประเทศชาติ ๑๕ ปี ได้เสด็จนำทัพเข้าสู่สมรภูมิด้วยพระองค์เองถึง ๑๐ ครั้ง และโปรดให้ผู้อื่นนำทัพไปปฏิบัติราชการสงครามอีก ๗ ครั้ง เสด็จสู่สวรรคตเมื่อได้ ๔๘ พระพรรษา พลตรี หลวงวิจิตรวาทการได้ประพันธ์เพลงชื่อ "กรุงธน" เทิดพระเกียรติไว้ดังนี้คือ

"กรุงธนแทนที่ กรุงศรีอยุธยา
เมื่อครั้งศึกพะม่า อยุธยาอับป่าง
ผู้คนล้มตาย ถูกทำลายทุกทาง
เจ้าตากมากู้ เชิดชูชาติไว้
คุมจีนไทย ออกรบรอบข้าง
เหี้ยมหาญรบสู้ สังหารศัตรูวายวาง
กรุงธนก็สร้าง ขึ้นเป็นราชธานี
ปราบก็กน้อยใหญ่ ขับไล่พวกศัตรู
เกียรติไทยเชิดชู เพราะเจ้ากรุงธนบุรี
ผู้ฟื้นชีวี สยามเราไว้ได้เอย"

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๔๒

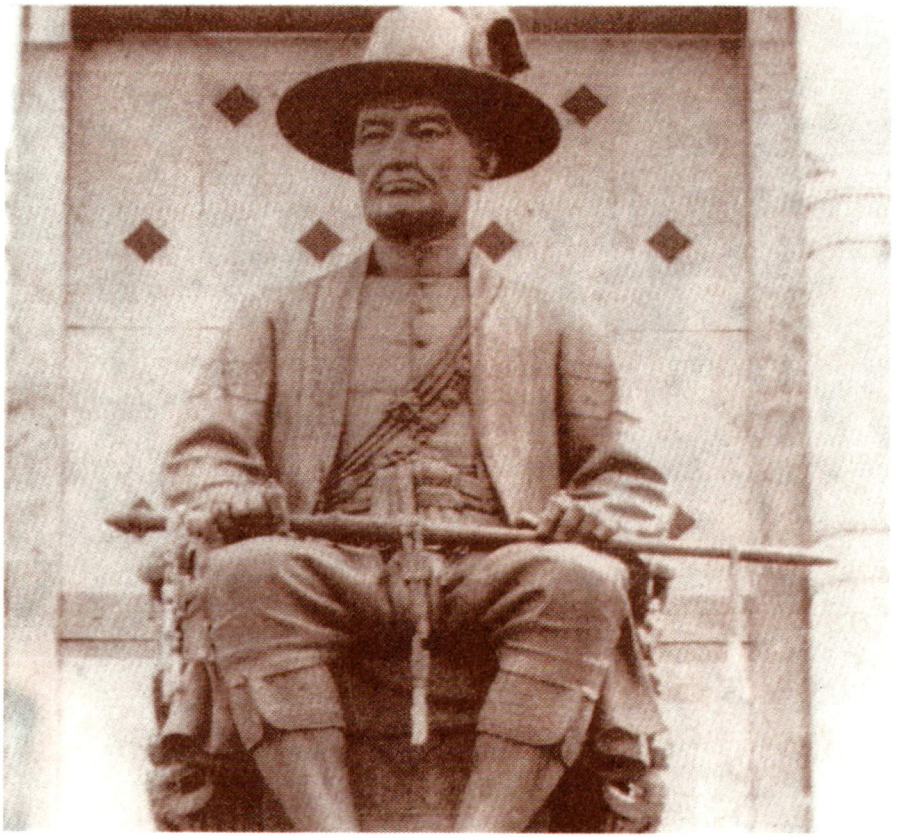

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

พระมหากรุณาธิคุณแห่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

นางเฉลิมศรี หุนเจริญ เรียบเรียง

วันที่ ๖ เมษายน ของทุกปี ทางราชการได้ประกาศให้เป็นวันพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และวันที่ระลึกมหาจักรีบรมราชวงศ์ ซึ่งในปีนี้ (พ.ศ. ๒๕๔๒) ตรงกับวันอังคารที่ ๖ เมษายน ควรเป็นวันที่ชาวไทยทุกคนจะได้น้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ในอดีตกาลที่ล่วงมา ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชพระปฐมบรมกษัตริย์แห่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ ได้ทรงพระราชอุตสาหะในฐานะพระประมุขของชาติ ทรงย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีมาประดิษฐาน ณ ที่ใหม่อย่างงามสง่า บนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาอันเป็นที่ตั้งของกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน พระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งไปกว่านั้น คือ พระราชมรดกที่ได้พระราชทานไว้ให้แก่ประชาชนชาวไทยอย่างเหลือล้นพ้นประมาณ คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีจึงขอถือโอกาสนี้นำความบางตอนจากปาฐกถาที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงแสดงไว้เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมฉลองกรุงเทพมหานครประดิษฐานมาครบ ๑๕๐ ปี มาเสนอให้ท่านได้ทราบตามความสำคัญและความเหมาะสมทั้งเนื้อหาและเวลาดังต่อไปนี้

พระราชมรดกหนึ่ง คือ การสร้างกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงบรรยายถึงความเสียหายยับเยินของบ้านเมืองเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ แม้เมื่อได้ตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว ก็ยังมีข้าศึกยกมาตีเมืองพิษณุโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ผู้ทรงรักษาเมืองพิษณุโลกขณะนั้นได้ต่อสู้ข้าศึกอยู่ถึง ๔ เดือน ได้ทรงทราบและตระหนักว่าที่ที่มีลำน้ำอยู่กลางนั้นลำบากในการที่จะต่อสู้ข้าศึกเมื่อข้าศึกเข้ามาล้อมเมือง เพราะจะถ่ายเทกำลังพลไปช่วยกันได้ยาก เมืองพิษณุโลกขณะนั้นต่อสะพานข้ามแม่น้ำถึง ๓ สะพาน แต่กระนั้นก็ยังลำบากเต็มที กรุงธนบุรีซึ่งมีลำน้ำอยู่

กลางพระนครเหมือนกันนั้น ลำน้ำใหญ่และลึกจะทำสะพานก็ไม่ได้ หากข้าศึกเข้ามาได้ถึงเมืองจะรักษาไม่ไหว พระองค์คงจะได้ทรงพระดำริมาแล้วว่า ควรจะย้ายพระนครมาอยู่ทางฝั่งตะวันออกแต่ฟากเดียว เพราะเป็นชัยภูมิด้วยอยู่ตรงหัวแหลม มีลำน้ำใหญ่เป็นคูพระนครอยู่ถึง ๒ ด้าน ดังนั้น เมื่อได้เสด็จปราบดาภิเษกในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ และทรงพระราชดำริเห็นเป็นแน่ว่า ไม่ช้าจะมีข้าศึกมาตีเมืองไทยอีก จึงตรัสสั่งให้รีบลงมือสร้างกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์ ในเดือนเมษายนเดียวกันนั้นเอง ด้วยเดชะบุญในเวลาสร้างพระนครอยู่นั้น ข้าศึกมีการรบพุ่งกันเองบ้านเมืองไม่ปกติสุข ทำให้ไทยมีเวลาว่างศึกอยู่ถึง ๓ ปี พอสร้างพระนครเสร็จแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ข้าศึกจึงมีทัพใหญ่มาตามที่ได้มีพระราชดำริคาดการณ์ล่วงหน้าไว้จริง ๆ

พระราชมรดกที่สอง คือ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร พระแก้วมรกต ซึ่งเรานับถือกันเป็นสิริของบ้านเมือง พระแก้วมรกตองค์นี้เป็นพระพุทธรูปที่คนทั้งหลายนับถือบูชา เป็นมิ่งขวัญของประเทศที่เป็นอิสระมาแต่โบราณหลายแห่ง นับแต่ที่ใกล้เคียงคือเมืองเชียงใหม่เมื่อเป็นประเทศลานนา เมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ เมื่อเป็นประเทศลานช้าง หรือเรียกกันอีกอย่างว่า กรุงศรีสัตนาคนหุต แต่ประหลาดที่ไม่เคยได้มาไว้ในประเทศสยาม ทั้งในสมัยกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา จนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จยกพลขึ้นไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุตมีชัย จึงได้พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกตมาสู่ประเทศเป็นศรีนคร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๑ ต่อมาจึงทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นประดิษฐานไว้ให้เราทั้งหลายได้สักการะบูชามาจนทุกวันนี้ แม้พุทธศาสนิกชนชาวต่างประเทศก็พากันมาสักการะบูชาด้วยความนับถือว่าเป็นพระพุทธรูปสำคัญองค์หนึ่งที่มีในโลก

พระราชมรดกแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสิ่งที่สาม คือ อิสรภาพของชาวสยาม สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าว่า พอสร้างกรุงรัตนโกสินทร์แล้วในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๘ ปีนั้นเอง พระเจ้าปะดุงแห่งหงสาวดีมีอานุภาพด้วยปราบประเทศใกล้เคียงเอาไปไว้ในอำนาจได้รอบข้าง ได้กะเกณฑ์พวกเมืองขึ้นที่อยู่ต่อแดนไทยยกกองทัพมาสมทบตีเมืองไทยด้วย จึงมีข้าศึกมาจากทุกทิศทุกทาง จำนวนพลมากมาย เป็นศึกใหญ่ยิ่งกว่าครั้งไหน ๆ ที่เคยมีมา ฝ่ายไทยเราเวลานั้นมีกำลังน้อยกว่าที่เคยสู้ศึกสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือในสมัยกรุงธนบุรี ด้วยหัวเมืองฝ่ายเหนือยับเยินเสียเมื่อครั้งศึกอะแซหวุ่นกี้ รี้พลทางหัวเมืองฝ่ายเหนือไม่มีมาช่วยเหมือนแต่ก่อน คงมีเฉพาะแต่ในที่ใกล้กรุงเทพฯ เท่านั้น แต่ด้วยพระปัญญาบารมีที่ทรงพระราชดำริขบวนยุทธ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นอย่างวิเศษสุด คือ เอาคนน้อยสู้คนมากชนะได้ด้วยความคิดดี จำนวนพลข้าศึกที่ยกมาคราวนี้เมื่อเปรียบกับของ

ไทยที่มีต่อสู้เห็นจะราว ๒ เอา ๑ ที่รอดตัวเพราะกองทัพข้าศึกยกเข้ามาไม่พร้อมกัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสืบทราบข่าวศึกที่ยกมามาทางไหน ๆ แล้วจึงโปรดให้จัดกำลังที่จะต่อสู้เป็น ๓ กองทัพ คือ กองทัพฝ่ายตะวันตก ให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เป็นแม่ทัยยกไปตั้งที่ทุ่งลาดหญ้าแขวงจังหวัดกาญจนบุรี อันเป็นที่ราบเชิงเขาบรรทัด ซึ่งข้าศึกต้องเดินทัพเข้ามา ให้คอยสะกัดตีกองทัพหลวงของข้าศึกซึ่งพระเจ้าปะดุงยกมาเองอย่าให้ลงมาถึงที่ราบได้ อีกกองหนึ่งเป็นกองทัพสำหรับต่อสู้ข้าศึกที่มาทางเหนือ โปรดให้กรมพระราชวังหลังเป็นแม่ทัพยกไปตั้งที่ตำบลปากน้ำโพ แต่มีคำสั่งมิให้รบรุกข้าศึกเป็นแต่ให้ตั้งมั่นมิให้ข้าศึกยกล่วงมาถึงกรุงเทพฯได้ อีกกองทัพหนึ่งเป็นกองทัพหลวง พระองค์ทรงเป็นจอมทัพ ตั้งอยู่กรุงเทพฯ หากข้าศึกหนักมือไปทางใดจะได้ช่วยทางนั้นได้ทันท่วงที กระบวนยุทธศาสตร์เป็นดังนี้

กองทัพพระเจ้าปะดุงที่ยกมาทางด่านเจดีย์ ๓ องค์ ต้องเดินทางปีนป่ายมาบนเขาทั้งต้องหาบขนเสบียงอาหารมาด้วยความลำบากเดินทางมากว่า ๑๐ วัน พอกองทัพหน้าข้ามมาถึงเชิงเขาที่ลาดหญ้าก็ถูกกองทัพไทยโจมตีต้านมิให้ลงมายังที่ราบได้ รบกันอยู่หลายวันไทยตีกองทัพข้าศึกแตกฉานไป ฝ่ายกองทัพหลวงและกองทัพอื่น ๆ ของข้าศึกติดอยู่บนภูเขาก็เกิดความอดอยากอิดโรยทั่วกัน เมื่อพระเจ้าปะดุงทราบว่าทัพหน้าแตกแล้วก็ต้องเลิกทัพกลับไป ครั้นกองทัพหลวงข้าศึกถอยไปแล้ว กองทัพไทยฝ่ายเหนือก็ระดมตีกองทัพข้าศึกที่ยกมาทางนั้นแตกไปหมด ส่วนกองทัพกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทก็ยกลงไปตีกองทัพข้าศึกที่ยกมาทางใต้จนถึงเมืองนครศรีธรรมราช ไล่ออกจากพระราชอาณาเขตได้หมด การที่ไทยชนะสงครามครั้งที่กล่าวนี้เป็นมหาชัยชนะ ด้วยอาศัยพระสติปัญญาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในกระบวนยุทธศาสตร์ทำให้ไทยไม่ต้องเสียบ้านเมืองและถูกจับไปเป็นเชลยเหมือนเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา ฉะนั้น การชนะศึกที่ลาดหญ้าจึงเป็นการรักษาอิสรภาพไว้เป็นมรดกแก่เราชาวไทยโดยแท้

พระราชมรดกที่สี่ คือ ความบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนา ซึ่งเสื่อมทรามมาแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา พระสงฆ์องค์เจ้าตลอดจนพระธรรมคัมภีร์กระจัดกระจายหายสูญไปเป็นอันมาก แม้เมื่อรวบรวมขึ้นได้บ้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกรุงธนบุรี แต่ไม่เท่าใดก็เกิดมีจลาจล พอมาถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระองค์ได้ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้คงดีดังเดิม คือทำนุบำรุงพระภิกษุสงฆ์ซึ่งทรงศีลสังวรและรอบรู้พระธรรมวินัย แล้วโปรดให้ประชุมช่วยกันทำสังคายนา ชำระพระไตรปิฎกให้ถูกต้องเป็นหลักฐานในการศึกษา และสั่งสอนสืบพระพุทธศาสนามาจนทุกวันนี้ที่ถือได้ว่าเป็นพระราช

มรดกสิ่งหนึ่งที่พระราชทานไว้แก่เราชาวไทยทั้งหลาย

อนึ่ง บรรดากฎหมายและแบบแผนประเพณีสำหรับบ้านเมือง ซึ่งกระจัดกระจายไปเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยานั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ก็ได้โปรดให้เสาะหารวบรวมต้นฉบับ แล้วทรงเลือกสรรข้าราชการเก่าที่มีความรู้ให้ประชุมกันตรวจชำระ และได้ทรงตรวจแก้ไขด้วยพระองค์เองเป็นที่สุดแล้วตราไว้เป็นหลักสำหรับพิพากษาอรรถคดีสืบมา จึงควรนับว่าเป็นพระราชมรดกอีกอย่างหนึ่งเช่นกัน

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงเสี้ยวส่วนหนึ่งซึ่งนำมาเตือนใจเราชาวไทยรุ่นหลังให้ได้ทราบและได้เห็นทั้งพระอัจฉริยะ พระปรีชาสามารถ และพระมหากรุณาธิคุณแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระปฐมบรมกษัตริย์แห่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ ที่ทรงมีต่อประเทศชาติและประชาชนชาวไทย ซึ่งเราทุกคนต้องรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นที่ล้นที่พ้น

ในโอกาสที่วันพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และวันที่ระลึกมหาจักรีบรมราชวงศ์ได้เวียนมาถึงอีกครั้งหนึ่งนี้ จึงควรที่จะได้ร่วมใจกันบำเพ็ญคุณความดีทั้งกาย วาจา ใจ เพื่ออุทิศถวายพระราชกุศลโดยทั่วกัน

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๖ เมษายน ๒๕๔๒

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เราที่สองรองภูมินทร์นามปิ่นเกล้า

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

ปัจจุบันคนกรุงเทพมหานครจำนวนมากรู้จักคุ้นเคยกับสะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า รู้จักชื่อโรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้าของกองทัพเรือที่บุคคโลฝั่งธนบุรี และในวงการทหารก็รู้จักชื่อเรือหลวงปิ่นเกล้า ซึ่งเป็นเรือคุ้มกันพิฆาตขนาด ๑,๗๐๐ ตัน แต่น้อยคนที่จะทราบว่าชื่อเหล่านี้เกี่ยวพันกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างใด หรือซ้ำร้ายกว่านั้นคือไม่รู้จักว่าสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ คือใคร ทำอะไรไว้ให้แก่บ้านเมืองบ้าง ดังนั้นจึงเป็นเรื่องสมควรที่จะชักนำให้อนุชนของชาติได้รับทราบเรื่องราวของปูชนียบุคคลของชาติ เพื่อรู้จักรากเหง้าความเป็นมาของชาติตนไว้บ้างตามสมควร

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ และสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พระองค์ประสูติที่ตำหนักตึกหลังหนึ่ง ปัจจุบันเรียกเก๋งพระปิ่นเกล้า อยู่ในพระราชวังเดิมของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ฝั่งธนบุรี เมื่อวันที่ ๔ กันยายน พุทธศักราช ๒๓๕๑ เป็นปีที่ ๒๗ ในรัชกาลที่ ๑ ขณะนั้นสมเด็จพระราชบิดาทรงพระยศเป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคลอิศรสุนทร พระมารดาเป็น สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าบุญรอด พระองค์จึงเป็นพระราชบุตรลำดับที่ ๕๐ หรือนับเฉพาะที่เป็นพระราชโอรสทรงอยู่ในลำดับที่ ๒๗ และทรงเป็นลำดับที่ ๓ ของพระมารดา โดยลำดับ ๑ นั้นเป็นพระราชกุมาร สิ้นพระชนม์แต่แรกประสูติ ลำดับ ๒ คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ หรือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ซึ่งมีพระชนมายุห่างกับพระองค์ ๓ ปี ๑๑ เดือน

เมื่อสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ มีพระชนมายุได้ ๑ พรรษา กับ ๒๓ วัน สมเด็จพระราชบิดาทรงดำรงสิริราชสมบัติต่อจากรัชกาลที่ ๑ พระพี่เลี้ยงได้เชิญเสด็จตามเสด็จสมเด็จพระราชบิดามาประทับในวังหลวง โดยเปลี่ยนฐานะเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ มีพระนามเรียกกันในราชสำนักว่า เจ้าฟ้าน้อย หรือ ทูลกระหม่อมฟ้าน้อย ทั้งนี้ตามราชประเพณีเจ้าฟ้าจะได้รับพระราชทานพระนามเป็นทางการเมื่อมีพระชนมายุได้ ๗-๘ พรรษา หรืออย่างช้าก็เมื่อ

โสกันต์ คือ โกนจุก เมื่อ ๑๑-๑๒ พรรษา แต่ทูลกระหม่อมฟ้าน้อยก็ไม่ได้รับพระราชทานพระนาม จนกระทั่งรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เมื่อมีพระชนมายุได้ ๒๔ พรรษา ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงประกอบพระราชพิธีบวรราชาภิเษกเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าการไม่มีพระนามเดิมนั้นเป็นการต่ำทรามนัก จึงพระราชทานพระนามพระอนุชาธิราชเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอิศเรศจุฑามณี ฯลฯ เสียขั้นหนึ่งก่อนรับบวรราชาภิเษก พระนามอิศเรศเป็นที่เข้าใจกันว่ามาจากพระนามกรมหลวงอิศรสุนทรของสมเด็จพระราชบิดานั้นเอง ส่วนจุธามณีหรือเอกสารบางฉบับเขียนจุฑามณี ก็คือปิ่นปักผมอันตรงกับคำว่าปิ่นเกล้า และพระราชลัญจกรประจำพระองค์ก็เป็นรูปปิ่นวางบนพาน ๒ ชั้น มีฉัตร ๗ ชั้นขนาบซ้ายขวา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระประชวรไข้พิษ แล้วเสด็จสวรรคตโดยมิทันมอบราชสมบัติแก่พระราชโอรสพระองค์ใด กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ ซึ่งประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเรียม มีความรอบรู้กิจการบ้านเมืองมากกว่าผู้ใด เป็นที่นิยมยินดีของเจ้านายและข้าราชการจำนวนมาก จึงได้เสด็จขึ้นดำรงสิริราชสมบัติ มีพระนามปรากฏภายหลังว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งมีประสูติกาลแต่พระอรรคมเหษีทรงผนวชเป็นพระภิกษุตามราชประเพณีได้ ๑๕ วัน ได้ตกลงพระทัยว่าจะทรงพระผนวชต่อไป ส่วนเจ้าฟ้าน้อยก็มีพระชนมายุเพียง ๑๖ พรรษา ได้รับราชการในแผ่นดินที่ ๓ จนกระทั่งได้ว่าราชการกรมทหารปืนใหญ่ ทรงสนพระทัยในกิจการทหารเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับทรงฝึกหัดทหารแบบใหม่ด้วยพระองค์เอง ทรงเป็นแม่กองเกณฑ์ข้าราชการฝึกหัดยิงปืนใหญ่ และได้ทรงแปลตำราปืนใหญ่จากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย โดยทรงเลือกแปลเป็นบางบทเฉพาะที่จำเป็น และได้แทรกคตินิยมของไทยเกี่ยวกับความเชื่อถือความศักดิ์สิทธิต่าง ๆ เข้าไว้ในตำรานี้ด้วย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่เป็นนายทหารปืนใหญ่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงให้ช่างประดิษฐ์ดวงตราราชลัญจกรใหม่อีกดวงหนึ่งพระราชทานพระอนุชาธิราช เป็นรูปพระนารายณ์ทรงยืนบนปืนใหญ่

ราชการสำคัญที่เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ปฏิบัติในรัชกาลที่ ๓ อีก ๒ เรื่องคือ ทรงเป็นนายกองไปสร้างป้อมปืนป้องกันศัตรูทางทะเลที่เมืองสมุทรสงคราม ชื่อป้อมพิฆาตศัตรู และเป็นแม่ทัพเรือไปรบกับญวน โดยขบวนเรือกำปั่นใช้ใบแบบยุโรปที่ไทยต่อขึ้นใช้เองในรัชกาลนี้ แต่การรบครั้งนี้ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะข้าศึกต่อต้านอย่างเข้มแข็งและมีกำลัง

หนุนจำนวนมากมาสมทบ กองเรือไทยจึงได้ล่าถอยกลับโดยสวัสดี

เป็นที่น่าสังเกตว่าการปฏิบัติราชการก็ดี การวางพระองค์ก็ดีในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงระมัดระวังพระองค์ให้ห่างไกลจากการเมืองเป็นอย่างยิ่ง โดยทำเป็นสนพระทัยในการสนุกสนานต่าง ๆ และก็ได้ผล คือเมื่อรัชกาลที่ ๓ ทรงพระประชวรใกล้จะสวรรคต ได้ทรงปรารภถึงผู้เหมาะสมที่จะได้สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ว่า *"ที่สติปัญญาพอจะรักษาแผ่นดินอยู่ได้ ก็เห็นแต่ท่านฟ้าใหญ่ท่านฟ้าน้อย ๒ พระองค์ ก็ทรงรังเกียจอยู่ว่าท่านฟ้าใหญ่ถืออย่างมอญ ถ้าเป็นเจ้าแผ่นดินขึ้น ก็จะให้พระสงฆ์ห่มผ้าอย่างมอญเสียหมดทั้งแผ่นดินดอกกระมัง ท่านฟ้าน้อยเล่า ก็มีสติปัญญารู้วิชาการช่างและการทหารต่าง ๆ อยู่ แต่ไม่พอใจทำราชการ รักแต่การเล่นสนุกเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงมิได้ทรงอนุญาต กลัวเจ้านายข้าราชการเขาจะไม่ชอบใจ จึงโปรดอนุญาตให้ตามใจคนทั้งปวงสุดแท้แต่เห็นพร้อมเพรียงกัน"*

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เสด็จสวรรคตโดยทรงมอบอำนาจให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ปรึกษาหาผู้สมควรสืบราชสมบัติ ที่ประชุมจึงมีมติให้กราบบังคมทูลอัญเชิญ เจ้าฟ้ามงกุฎและเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ขึ้นครองราชสมบัติพร้อมกันทั้งสองพระองค์ เช่นเดียวกับในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระเอกาทศรถ ทั้งนี้เพราะเจ้าฟ้ามงกุฎทรงให้เหตุผลว่า ดวงพระชาตาของสมเด็จพระอนุชาแรงนักถึงขั้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ดังนั้นจึงสมควรสถาปนาสมเด็จพระอนุชาขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินพร้อมกับพระองค์เสียเลย ก็จะเป็นการเรียบร้อยสวัสดีด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่มีผู้รู้ในทางโหราศาสตร์พิเคราะห์แล้วแถลงว่า เหตุผลดังกล่าวไม่เป็นความจริง เพราะดวงพระชาตาเจ้าฟ้ามงกุฎนั้นข่มดวงพระชาตาสมเด็จพระอนุชาอยู่แล้วทุกประการ แต่เหตุที่ต้องมีพระเจ้าแผ่นดินสองพระองค์พร้อมกัน เพราะพระปรีชาญาณของเจ้าฟ้ามงกุฎหรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากกว่า โดยที่อาจเป็นเพราะทรงพิเคราะห์แล้วเห็นว่า สมเด็จพระอนุชา เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์มีผู้นิยมนับถือกว้างขวาง และทรงมีกำลังทหารอยู่ในบังคับบัญชาเป็นจำนวนมาก ดังนั้นถ้าสถาปนาสมเด็จพระอนุชาขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินเสียแล้ว ก็คงจะเป็นที่สมปรารถนาของผู้สนับสนุนสมเด็จพระอนุชา เป็นการยุติความไม่เรียบร้อยที่อาจเกิดในภายหลังได้ ข้อสันนิษฐานนี้มีเหตุผลสมควรรับฟังได้

อย่างใดก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็อยู่ในเกณฑ์เรียบร้อย โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ก็ทรงระมัดระวังไม่เข้าไปก้าวก่ายในการบริหารราชการแผ่นดิน เช่นเคยกับที่ทรง

ปฏิบัติในสมัยแผ่นดินที่สาม โดยทรงสนพระทัยในกิจการทหาร การต่อเรือกลไฟ การช่างต่าง ๆ และความบันเทิงส่วนพระองค์เช่นการเล่นแอ่วลาว เมื่อใกล้จะเสด็จสวรรคตได้ทรงปรับความเข้าพระทัยกับสมเด็จพระเชษฐาธิราชว่า ที่ทรงสะสมกำลังทหารตลอดจนศาสตราวุธทั้งหลายไว้มากนั้น มิได้ทรงคิดที่จะให้เป็นอันตรายแก่สมเด็จพระเชษฐาธิราชแต่ประการใด แต่ทรงทำเพื่อป้องกันอันตรายอันอาจเกิดจากข้าราชการผู้ใหญ่คนหนึ่งที่มีอำนาจมากเท่านั้น

พระเกียรติคุณอันไพศาลของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ นั้น อยู่ที่ความทันสมัยล้ำยุคของพระองค์ โดยทรงศึกษามีความรู้ในภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี ทรงสนพระทัยในวิทยาการของชาวตะวันตก เช่นการแพทย์ การช่างสาขาต่าง ๆ การทดลองทางวิทยาศาสตร์ และสนพระทัยไปจนถึงการค้นคว้าเรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์ ดังปรากฏหลักฐานลายพระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษ ลงวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๐๔ ทรงมีถึงราชสมาคมโบราณคดีในภาคเหนือ แห่งนครโคเปนเฮเกน ประเทศเดนมาร์ก ทรงตอบรับขอบคุณที่สมาคมส่งหนังสือและประกาศนียบัตรมาถวาย ในการที่ทรงอุปถัมภ์สมาคม เช่นเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็โปรดสนับสนุนงานขุดค้นเรื่องก่อนประวัติศาสตร์ของเดนมาร์กมาแต่แรก นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ยังทรงสร้างพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ตามแบบอย่างตึกฝรั่ง ๒ ชั้น มีการตกแต่งพระที่นั่งเป็นแบบตะวันตกทั้งสิ้น แม้แต่พระแท่นบรรทมเป็นพระแท่นคู่ ก็ทรงสั่งซื้อมาจากเมืองนอก เวลามีฝรั่งแขกเมืองเข้ามาก็ทรงรับรองเลี้ยงดูที่พระที่นั่งองค์นี้ ดังในหนังสือของเซอร์จอห์น บาวริง บันทึกไว้ว่า เกือบทำให้เชื่อว่าเข้าไปอยู่ในบ้านผู้ดีฝรั่ง และทรงมีห้องสมุดหนังสือภาษาอังกฤษที่คัดเลือกมาอย่างดีจำนวนมาก มีเครื่องมือต่าง ๆ สำหรับใช้ทำเครื่องจักรกล มีตัวอย่างวิชาช่างหลายอย่างที่เจริญขึ้นในปัจจุบัน เช่น ตัวอย่างเรือกลไฟขนาดย่อม และตัวอย่างเครื่องอาวุธต่าง ๆ

พระบวรฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายองค์ล้วนแต่ทรงเครื่องแบบจอมพลเรือ แสดงให้เห็นว่าทรงรักกิจการทหารเรือเพียงใด ดังนั้นพระบวรราชานุสาวรีย์พระองค์ท่านซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ สถานที่ต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกับพระราชประวัติ จึงปั้นพระรูปทรงเครื่องแบบทหารเรือทั้งสิ้น และมีพระบวรราชานุสาวรีย์องค์หนึ่งประดิษฐานอยู่ ณ สถานที่ที่ไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับพระราชประวัติเลย คือที่โรงเรียนช่างฝีมือทหาร ถนนพหลโยธิน กรุงเทพมหานคร สอบถามได้ความว่า โรงเรียนนี้เปิดสอนนักเรียนทหารในวิชาช่างสาขาต่าง ๆ เช่น ช่างเครื่องมือกล ช่างยานยนต์ ช่างไฟฟ้ากำลัง และช่างอิเล็กทรอนิกส์ เมื่อดำเนินงานมานานร่วม ๒๐ ปี จนเป็นปึกแผ่นมั่นคงได้รับความเชื่อถือ โรงเรียนจึงพิจารณาหารูปบุคคลสำคัญทางช่างมาประดิษฐานไว้บูชาเชิดชูให้เป็นขวัญกำลังใจ เมื่อ

ปรึกษาหารือกับกรมศิลปากรแล้วเห็นพ้องกันว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเชี่ยวชาญในวิชาการช่างสมัยใหม่ และทรงวางรากฐานวิชาช่างเหล่านี้ไว้แก่กองทัพไทยหลายประการ จึงตกลงสร้างพระบวรราชานุสาวรีย์ในลักษณะทรงยืน ขนาดเท่าพระองค์จริง ทรงฉลองพระองค์ชุดจอมพลเรือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงทำพิธีเปิด เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๓

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๐๘ ด้วยพระโรควัณโรค สิริรวมพระชนมายุได้ ๕๗ ปี ๕ เดือน ๕ วัน คงเหลือแต่พระเกียรติคุณที่ทรงบำเพ็ญเป็นคุณประโยชน์แก่ชาติไทย เป็นพระอนุสรณ์ที่แท้จริงเท่านั้น จึงทรงเป็นปูชนียบุคคลสำคัญพระองค์หนึ่งที่คนไทยควรรู้จักและรำลึกถึงพระกรุณาธิคุณของพระองค์ท่านตลอดไป ให้สมกับพุทธดำรัสที่ว่า การบูชาบุคคลผู้ควรบูชานั้นเป็นมงคลแก่ชีวิตประการหนึ่ง

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๔๒

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
ขึ้นพระตำหนักชั้นบน ถวายดอกไม้ ธูปเทียนแพแก่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

อาศิรวาทราชสดุดี
เนื่องในมหามงคลดิถีบรมราชาภิเษกสมรส
ครบ ๕๐ พรรษา

ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา เรียบเรียง

สัททุลวิกีฬิตฉันท์ ๑๙

ข้าแต่ขัตติยะรามพระนาม *"พระภูมิพล"*
ไท้พาพิภพฉงน ฉงาย
ใยบุญเหลือคณ นา พระบารมิกำจาย
ทวยชนมิรู้คลาย ตระหนัก
เศียรซบเบื้องบาทบงสุ์และส่ง หทยะภักดิ์
ถวายองค์พระทรงศักดิ์ นิรันดร์
ใช่แต่ปวงชนในพิสัยะ อพะภันตร์
ชนนอกก็ชมขวัญ พระทอง
ปางเมื่อไท้ ธ ประเวศประเทศะมิตระผอง
ไมตรีก็เนืองนอง สยาม
อีกองค์ *"สิริกิติ์"* พระมหิสี ธ มี กมละงาม
โฉมท่านพิภพสาม สยบ
บุญแท้แก่นระไทยเพราะในชิวะประสบ
สองขัตติเยศครบ พระคุณ
ขออาราธน์ รตนะตรัย ธ ไขพระพรหนุน
คุ้มสองพระทรงบุญ บวร โสตถิ์เทอญ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

อาศิรวาท ๒๘ กรกฎาคม

ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา ประพันธ์

ข้าแต่สมเด็จพระหน่อนาถ บรมโอรสาธิราชมกุฎสยาม
พระรูปโฉมโลมหล้าสง่างาม พระคือความหวังของราษฎร์ชาติประชา
ทรงความรู้ชูพระองค์ดำรงศักดิ์ แห่งนักบินเชี่ยวชาญทรงหาญกล้า
ยามได้เฝ้าทูลละอองพระบาทา เหมือนได้เฝ้าพระชนกาธิบดี
คราเสด็จแทนพระองค์ผู้ทรงฉัตร ทรงปฏิบัติพระภาระและหน้าที่
สฤษดิ์ผลสมบูรณ์พูนทวี ทั้งนอกในปฐพีชนชื่นชม
พระอิริยาพระปรีชาทรงสามารถ องอาจถูกถ้วนล้วนงามสม
คาบนี้ ๒๘ กรกฎาคม วันพระราชสมภพพระทรงชัย
ข้าพระบาทไทยสยามทุกคามเขต ขอน้อมเกศกมลชื่นรื่นสดใส
อาราธนาคุณพระรัตนตรัย ถวายชัยแด่พระหน่อนวมินทร์
ขอให้ทรงพระเจริญ เจริญสุข ภัยทุกข์ริปูสลายมลายสิ้น
สนองพระคุณชนกนาถราชชนนินทร์ เป็นมิ่งขวัญไทยบุรินทร์ยืนนานเทอญ

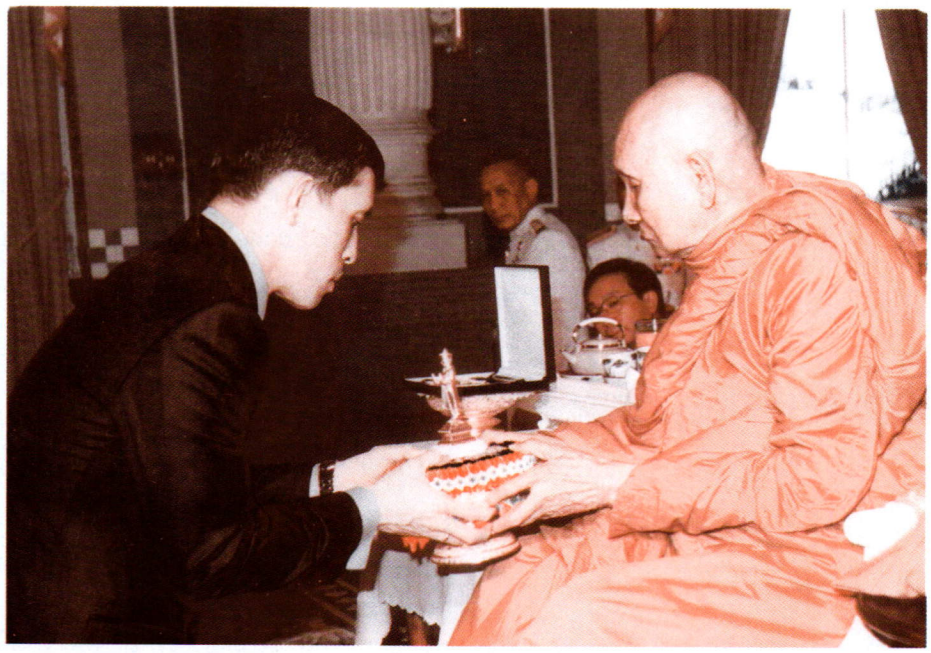

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พระราชทานพระราชวโรกาสให้
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงนำคณะกรรมการ
ฝ่ายสงฆ์ และฝ่ายฆราวาส เฝ้าถวายพระพุทธรูปทองคำประจำพระองค์
"สมเด็จพระสัมพุทธทศพลมหิดลอดุลยเดช" เนื่องในโอกาสทรงเจริญพระชนมายุ
ครบ ๔ รอบ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เนื่องในวโรกาสวันพระราชสมภพ ครบ ๔ รอบ วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๔๓

นางสายไหม จบกลศึก เรียบเรียง

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระราชสมภพ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๙๕ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะดำรงเป็นสมเด็จพระสังฆราช วัดบวรนิเวศวิหาร ถวายพระนามว่า

"สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ บรมจักรยาดิศรสันตติวงศ เทเวศร ธำรงสุบริบาล อภิคุณูประการมหิตลาดุลเดช ภูมิพลนเรศวรางกูร กิตติสิริสมบูรณสวางควัฒน์ บรมขัตติยราชกุมาร"

ทรงรับการศึกษาเบื้องต้น ณ โรงเรียนจิตรลดา จนถึงชั้นมัธยมปีที่ ๑ ก่อนจะเสด็จไปทรงศึกษาต่อต่างประเทศ พุทธศักราช ๒๕๐๘ ได้เสด็จฯ ไปแสดงพระองค์เป็นพุทธมามกะ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตามโบราณราชประเพณี โอกาสนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานยศเป็นร้อยตรีเหล่าทหารราบ เรือตรีพรรคนาวิน เรืออากาศตรีเหล่าทหารบิน และนายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์

พุทธศักราช ๒๕๐๙ เสด็จฯ ไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ พุทธศักราช ๒๕๑๕ ทรงเข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยดันทรูน ประเทศออสเตรเลีย ในปีเดียวกันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระเจ้า

ลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ เฉลิมพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร พระองค์ที่ ๓ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ พระนามาภิไธยจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า

"สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร สิริกิติยสมบูรณสวางควัฒน์ วรขัตติยราชสันตติวงศ์ มหิดลพงศอดุลยเดช จักรีนเรศยุพราช วิสุทร สยามมกุฎราชกุมาร"

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทรงยึดมั่นในกฎระเบียบการทหารเคร่งครัด เช่น เสด็จพระราชดำเนินไปทรงรายงานพระองค์ต่อเจ้ากรมข่าวทหารบก กระทรวงกลาโหม เมื่อทรงเข้ารับราชการทหาร เสด็จฯ ไปทรงกระทำสัตยปฏิญาณตนต่อธงไชยเฉลิมพล ณ ลานพระราชวังดุสิต และทรงเข้าสอบเป็นนายทหารนักเรียนเสนาธิการทหารบก เป็นที่ประจักษ์ว่าพระองค์เป็นสยามมกุฎราชกุมารพระองค์แรกที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนเสนาธิการทหารบกของไทย

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร มีพระราชศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนา ได้ทรงผนวชสนองพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จพระราชบิดาและสมเด็จพระราชชนนี เมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๑ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม การพระราชพิธีครั้งนั้นกล่าวได้ว่าเป็นงานสำคัญที่รองลงมาจากเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๙ เพราะไม่ปรากฏว่ามีพระราชวงศ์ชั้นสูงทรงผนวชหลังจากนี้อีกเลย การพระราชพิธีถือปฏิบัติตามที่พระบรมวงศ์ทรงผนวชมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชพิธีทรงผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว เสด็จพระราชดำเนินออกมาประทับ ณ ตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร ได้มีข้าทูลละอองพระบาทในพระองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เข้าร่วมบวชโดยเสด็จพระราชกุศลด้วยอีก ๕ องค์ นาย เติ้ง เสี่ยว ผิง นายกรัฐมนตรีแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นราชอาคันตุกะได้มาร่วมการพระราชพิธีด้วย

พระภิกษุสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ทรงเคร่งครัดในวัตรปฏิบัติ ได้เสด็จฯ ไปทรงรับบิณฑบาต ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน วังสระปทุม ทำเนียบรัฐบาล และพระที่นั่งอัมพรสถาน เสด็จพระราชดำเนินไปทรงสักการะและบำเพ็ญพระราชกุศล ณ ปูชนียสถานสำคัญทุกภาค เช่น ที่พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร พระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก พระศรีมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช ตลอดจนบำเพ็ญ

พระราชกุศลถวายสมเด็จพระสังฆราชที่ล่วงลับไปแล้วทุก ๆ พระองค์

ในฐานะที่ทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาทแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ นอกจากจะทรงปฏิบัติพระราชภารกิจต่าง ๆ แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เป็นการผ่อนคลายพระราชภาระแล้ว มีพระราชปณิธานจะเจริญรอยตามเบื้องพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในการที่จะประกอบพระราชกรณียกิจให้บังเกิดประโยชน์แก่ชาติและประชาชนชาวไทยตลอดมา เช่น ด้านการแพทย์และสาธารณสุข การศาล การสังคมสงเคราะห์ การพระศาสนา การต่างประเทศ การศึกษา และกีฬา

ทรงตระหนักว่า เยาวชนในภูมิภาคต่าง ๆ ด้อยโอกาสในการศึกษา จึงทรงพระกรุณา พระราชทานพระราชทรัพย์สนับสนุนให้กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ก่อตั้งโรงเรียนมัธยมศึกษาในถิ่นทุรกันดาร ๖ โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนมัธยมศึกษาพัชรกิติยาภา จังหวัดนครพนม จังหวัดกำแพงเพชร จังหวัดสุราษฎร์ธานี และโรงเรียนมัธยมศึกษาสิริวัณวรี จังหวัดอุดรธานี จังหวัดสงขลา และจังหวัดฉะเชิงเทรา ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงวางศิลาฤกษ์ ทรงรับไว้ในพระราชูปถัมภ์พระราชทานวัสดุอุปกรณ์การศึกษาอย่างทันสมัย เช่น คอมพิวเตอร์ โทรทัศน์ วีดิทัศน์ และโปรดให้สอนวิชาชีพเพื่อช่วยนักเรียนให้สามารถนำความรู้ไปประกอบอาชีพได้

ในส่วนการแพทย์และสาธารณสุข ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในการทำนุบำรุงโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชจำนวน ๒๑ แห่ง ทั่วทุกภูมิภาคอย่างสม่ำเสมอ ทรงรับมูลนิธิต่าง ๆ ไว้ในพระราชูปถัมภ์หลายโครงการ นอกจากมูลนิธิโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชแล้ว ได้แก่ มูลนิธิมหาวชิราลงกรณ มูลนิธิวชิรเวชวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติ ด้านสังคมสงเคราะห์ ได้แก่ มูลนิธิสงเคราะห์ครอบครัวทหารผ่านศึก มูลนิธิเพื่อการศึกษาโรงเรียนมัธยมทั้ง ๖ แห่ง ด้านศิลปดนตรีได้แก่ มูลนิธิดุริยางค์ซิมโฟนีกรุงเทพฯ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงยึดมั่นในการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ ทรงรับเป็นประธานโครงการสำคัญเนื่องในโอกาสพระราชพิธีต่าง ๆ เสมอมา โดยเฉพาะการพระศาสนา เมื่อฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙ ทรงเป็นประธานสร้าง *"พระพุทธมหาวชิรอุตตโมภาสศาสดา"* ซึ่งเป็นพระพุทธรูปแกะสลักหิน ณ หน้าผาเขาชีจรรย์ วัดญาณสังวราราม อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราช

ดำเนินทอดพระเนตรการสร้างหลายครั้ง

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงสนพระราชหฤทัยการบินอย่างยิ่ง ทรงเข้าศึกษาหลักสูตรการบินหลายหลักสูตร ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๒๒ เป็นต้นมา ทรงสามารถขับอากาศยานแบบต่าง ๆ ของกองทัพบกและกองทัพอากาศเกือบทุกประเภท พุทธศักราช ๒๕๒๕ ทรงเข้ารับการศึกษาเกี่ยวกับภาษาทางเทคนิคที่เกี่ยวข้องกับการบิน ณ ฐานทัพอากาศเลดแลนด์ เมืองแซน แอน โทนิโอ มลรัฐเท็กซัส ประเทศสหรัฐอเมริกา ทรงบินจบหลักสูตรการบินขับไล่ไอพ่น ยุทธวิธีขั้นพื้นฐานจากฝูงบินขับไล่ยุทธวิธีที่ ๔๒๕ ฐานบินวิลเลียม มลรัฐอริโซนา ประเทศสหรัฐอเมริกา จากนั้นทรงเข้าศึกษาและฝึกบินกับเครื่องบินขับไล่ไอพ่นแบบ F.5 E. ในหลักสูตรการบินขับไล่ไอพ่นทางยุทธวิธีชั้นสูง

ทรงพระมหากรุณาปฏิบัติหน้าที่ครูการบินพระราชทานการฝึกสอนถ่ายทอดวิชาความรู้และเทคนิคการบินสมัยใหม่ให้แก่นักบินกองทัพอากาศ ด้วยพระปรีชาสามารถ กองทัพอากาศได้ทูลเกล้าฯ ถวายกิตติบัตรครูฝึกการบินเครื่องขับไล่สมรรถนะสูงเมื่อพุทธศักราช ๒๕๓๗ และโปรดเป็นนักบินขับไล่ จึงทรงบินกับเครื่องบินแบบ F.5 E. ที่กองทัพอากาศจัดถวายอย่างต่อเนื่อง ทรงพระวิริยอุตสาหะทำการบินตามขั้นตอน ทรงพร้อมรบ และมีชั่วโมงบินเฉพาะแบบกับเครื่องบินแบบ F.5 E. และทรงมีชั่วโมงบินครบ ๒,๐๐๐ ชั่วโมง เมื่อพุทธศักราช ๒๕๔๐ รวมชั่วโมงบินทั้งสิ้นประมาณ ๓,๔๐๒.๕ ชั่วโมง พระปรีชาสามารถจึงเป็นที่ประจักษ์แก่ชาวไทยทั้งปวง

ด้านการต่างประเทศนั้น ทรงพระวิริยอุตสาหะประกอบพระราชกรณียกิจสำคัญ ๆ ในการเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศเสมอมา ตลอดทั้งได้เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปทรงเยือนประเทศทั่วทุกทวีปอย่างเป็นทางการ

ในโอกาสวันคล้ายวันพระราชสมภพครบ ๔ รอบ แห่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร วันที่ ๒๘ กรกฎาคม นี้ ขอคุณแห่งพระศรีรัตนตรัยและอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลจักรวาล จงดลบันดาลอภิบาลให้ทรงพระเกษมสำราญด้วยจตุรพิธพรชัย พระพลานามัยสมบูรณ์ พระเกียรติคุณกำจรไกล ตราบนานเท่านาน

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๔๓

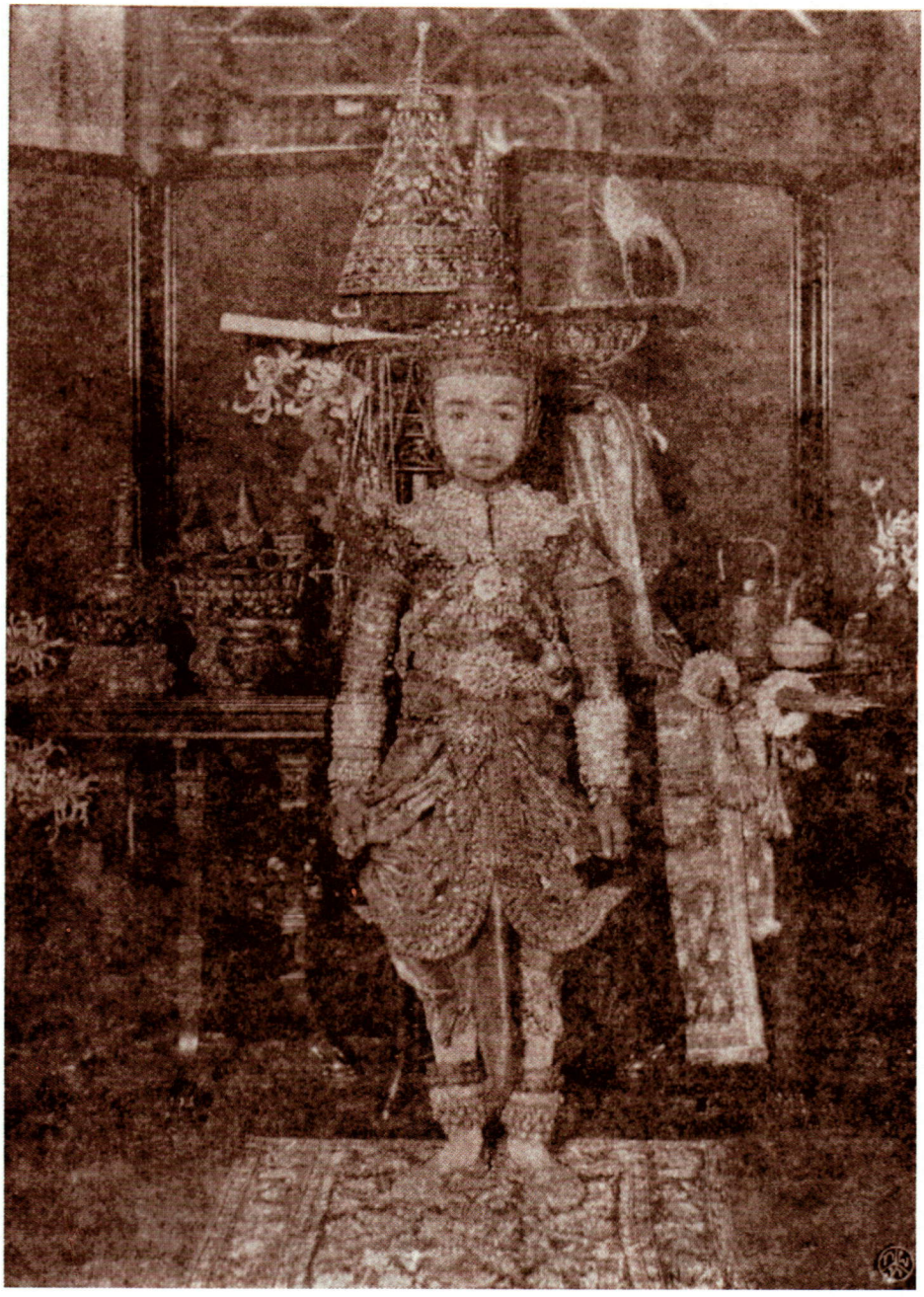

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

บุคคลสำคัญของไทยที่นำมาสดุดีในวันนี้ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช และสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ประสูติเมื่อวันอังคารที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ ณ พระตำหนักมรกฎสุทธิ์ บนเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี มีพระนามเดิมว่า สมเด็จเจ้าฟ้าชายจุฑาธุชธราดิลกฯ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๔๗ ก่อนเสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ ๑ ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล จุฑาธุช พระภารกิจสำคัญที่ได้ทรงบำเพ็ญให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติและอนุชนคนไทยมีทั้งในด้านวิชาการดนตรีและการละคร รวมทั้งการศิลปหัตถกรรมอันเป็นพระภารกิจสำคัญที่เป็นเหตุให้ทรงได้รับการขนานพระนามว่า *"พระบิดาแห่งศิลปหัตถกรรมไทย"* จากสถาบันเทคโนโลยีราชมงคลวิทยาเขตเพาะช่าง สมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง กองทุนจุฑาธุชฯ คณาจารย์ นักศึกษาศิษย์เก่าเพาะช่าง และประชาชนผู้ตระหนักในคุณค่าของศิลปหัตถกรรมร่วมกันจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕

สถานที่ประสูติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย คือพระตำหนักมรกฎสุทธิ์ บนเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี ดังกล่าวมาแล้วนั้น เป็นเขตพระราชฐานซึ่งเมื่อถึงวันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกนาถ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเป็นพระราชวังขึ้น ดังข้อความตอนหนึ่งในหนังสือ *"ตำนานเกาะสีชัง และโบราณสถาน"* กระทรวงสาธารณสุขจัดพิมพ์ในงานทอดผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัดจุฑาทิศธรรมสภาราม เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๗ ว่า

"พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้น โดยกำหนดพระฤกษ์ตรงกับเวลาเช้า ๗.๕๖ น. ของวันที่ ๑๐ สิงหาคม ทรงประกาศสร้างพระที่นั่งและ

พระราชฐานแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานชักธงแสดงพระราชฐาน ซึ่งพระราชทานนามตามพระนามของพระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งประสูติที่เกาะนี้ว่า *"พระจุฑาธุชราชฐาน"* และทรงวางศิลาฤกษ์ บรรจุคำประกาศนั้นลงในฐานพระที่นั่งองค์ที่จะสร้างใหม่ (คือ พระที่นั่งมันธาตุรัตนโรจน์)

พระที่นั่งและพระตำหนักต่าง ๆ ในบริเวณพระราชวังนี้ โดยมากสร้างด้วยไม้ทั้งสิ้น ในทำเนียบชื่อที่ทรงพระราชทานไว้แต่เดิม ปรากฏว่ามีพระที่นั่ง ๔ องค์ พระตำหนัก ๑๔ องค์และศาลาหลัง ๑ แต่ยังไม่ทันสร้างเสร็จตามโครงการ ต่อมาทรงมีเรือพระที่นั่งมหาจักรีขึ้น จึงมักเสด็จประพาสหัวเมืองทางแหลมมลายู หาใคร่เสด็จประทับที่เกาะสีชังไม่ พระราชวังที่เกาะสีชังจึงร่วงโรยไป เมื่อทรงสร้างพระราชวังดุสิตที่สวนดุสิตขึ้นแล้ว จึงโปรดให้รื้อพระที่นั่งองค์ใหญ่ (พระที่นั่งมันธาตุรัตนโรจน์) ซึ่งปลูกค้างไว้ที่เกาะสีชัง มาสร้างเป็นพระที่นั่งวิมานเมฆที่พระราชวังดุสิตและตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ก็มิได้เสด็จประทับที่เกาะสีชังอีกเลย"

และนอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้โปรดให้สร้างวัดขึ้นที่เกาะสีชังนี้ ๒ วัด คือ วัดอัษฎางคนิมิตร กับ วัดจุฑาทิศธรรมสภาราม ทั้งนี้ ก็เพื่อความเป็นสวัสดิมงคลแก่พระราชโอรส ๒ พระองค์ คือ วัดอัษฎางคนิมิตร สำหรับ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัษฎางคเดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา ซึ่งเมื่อทรงพระเยาว์ทรงประชวรได้เสด็จมาประทับรักษาพระองค์ที่เกาะสีชังเนือง ๆ ส่วนวัดจุฑาทิศธรรมสภารามนั้น สำหรับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย เพราะเมื่อประสูตินั้น มีพระวรกายบอบบางและไม่สู้จะมีพลานามัยแข็งแรงนัก

ท่านผู้ฟังที่เคารพ เมื่อสมเด็จพระบรมชนกนาถ และสมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จนิวัตจากเกาะสีชังมาประทับ ณ พระบรมมหาราชวังครั้งนั้นแล้วได้โปรดให้พระองค์เจ้าหญิงบุษบันบัวผันเป็นพระพี่เลี้ยงและระมัดระวัง สมเด็จเจ้าฟ้าฯ พระองค์นี้อย่างใกล้ชิดจนมีพระชันษาได้ ๕ ปี จึงได้โปรดให้สมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา (เจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม) ซึ่งเป็นพระอัยยิกาทรงรับไปอภิบาล ณ พระตำหนักของท่านที่วังเดิมของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการซึ่งอยู่ที่ริมสะพานถ่าน ชาวบ้านเรียกว่าวังสะพานถ่าน (ตรงข้ามกับโรงภาพยนตร์ ศาลาเฉลิมกรุง) ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สร้างวังเทวะเวสม์พระราชทานที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบลบางขุนพรหม และได้เสด็จย้ายมาประทับที่วังนี้

ครั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย

เจริญพระชันษาถึงวัยที่จะต้องศึกษา จึงทรงเข้าศึกษาที่โรงเรียนราชกุมารในพระบรมมหาราชวัง และทรงศึกษาวิชาทหารต่อในโรงเรียนนายร้อยพิเศษ ก่อนเสด็จไปศึกษาวิชา ณ ประเทศอังกฤษ ระหว่างที่ทรงเข้าศึกษา ณ โรงเรียนดังกล่าวนี้ พระองค์ได้เสด็จเข้ามาประทับในพระบรมมหาราชวัง หม่อมศรีพรหมา กฤดากร ณ อยุธยา หม่อมของหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ได้เขียนเล่าพระประวัติของพระองค์ในตอนที่เสด็จเข้ามาประทับในพระบรมมหาราชวังไว้ตอนหนึ่งในหนังสือ*"ชีวิตในวัง สมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"* เล่าถึงพระอุปนิสัยและพระจริยวัตรที่น่าสนใจไว้ว่า

"ควรสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า ยังมีสมเด็จพระเชษฐาอีกพระองค์หนึ่ง (ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗) คือ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย (ทูลกระหม่อมติ๋ว) ซึ่งผู้เขียนมิได้กล่าวถึง แต่พระองค์ประทับอยู่ในส่วนหนึ่งของพระที่นั่งองค์นี้ (พระที่นั่งเทพดนัย) นั้นเอง ที่ผู้เขียนมิได้กล่าวถึง ก็เพราะพระองค์ไม่โปรดที่จะเล่นอย่างที่เล่นกัน โปรดประทับเงียบ ๆ กับคนมีอายุ ปั้นรูปสัตว์ด้วยขี้ผึ้ง ซึ่งกระทำได้เป็นอย่างดีจึงไม่สมัครจะร่วมวงกับพระเชษฐาและพระอนุชา บางทีก็เสด็จมาทอดพระเนตรสักพักสักครู่เท่านั้น จึงไม่มีเด็กหญิงชายคนใดได้ไปเฝ้าเล่นกับพระองค์ เพราะซุกซนเกินไปนั่งไม่ติดอย่าว่าแต่จะปั้นสัตว์เป็นตัวมาเลย"

พระอุปนิสัยและพระจริยวัตรของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย ที่หม่อมศรีพรหมานำมาเล่าไว้นี้ คงจะพอเป็นแนวให้ท่านผู้ฟังได้นำไปพิจารณาประกอบในพระประวัติของพระองค์ต่อไป หม่อมศรีพรหมาผู้นี้เป็นธิดาของพระเจ้าสุริยพงศ์ผริตเดช ผู้ครองเมืองน่านกับเจ้าแม่ศรีคำ ต่อมาพระยามหิบาลบริรักษ์ (สวัสดิ์ ภูมิรัตน์) และคุณหญิง (อุ๋น) ขอตัวไปเป็นบุตรบุญธรรม แต่เมื่อพระยามหิบาลบริรักษ์กับคุณหญิงต้องไปรับราชการเป็นอัครราชทูตประจำประเทศรัสเซีย จึงได้นำหม่อมศรีพรหมาเข้าเฝ้าถวายฝากไว้กับสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ หม่อมศรีพรหมาจึงอยู่ในพระบรมมหาราชวัง และได้พบเห็นสิ่งต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวังสมัยนั้นมาก จึงได้นำมาเขียนเล่าไว้ เป็นหนังสือบันทึกเหตุการณ์ที่น่าสนใจมากเล่มหนึ่ง

ถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๘ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นี้ก็ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชา ณ ประเทศอังกฤษ ขณะนั้นมีพระชันษา ๑๓ ปี โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเสด็จไปพร้อมกัน ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัษฎางคเดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ซึ่งปัจจุบันทรงได้รับเฉลิมพระยศเป็นจอมพลเรือ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม

พระบรมราชชนก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเสด็จไปพร้อมกันนั้น พระองค์แรกไม่โปรดประทับอยู่เมืองนอกและทรงคิดถึงบ้านอย่างรุนแรง จนต้องโปรดให้เสด็จกลับเมืองไทย ส่วนพระองค์หลัง เมื่อทรงศึกษาในประเทศอังกฤษแล้วได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาทหารเรือในประเทศเยอรมนีและต่อมาก็ยังได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาแพทย์ในสหรัฐอเมริกา

ท่านผู้ฟังที่เคารพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชร-บูรณ์อินทราชัย เมื่อเสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษนั้น ได้ประทับอยู่ในกรุงลอนดอน และได้เสด็จขึ้นไปศึกษาที่วิทยาลัยมอดเลน (Magdalane College) มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ โดยตลอดเป็นเวลา ๑๓ ปี ระหว่างนี้ได้เสด็จนิวัตกลับมาประเทศไทยครั้งหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๔๕๓ พระองค์เสด็จมาเพื่อถวายบังคมพระบรมศพ และประทับอยู่จนพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพผ่านพ้นไปแล้ว จึงเสด็จกลับไปประเทศอังกฤษ เพื่อทรงศึกษาวิชาที่สนพระทัยต่อไปจนถึง พ.ศ. ๒๔๖๑ จึงเสด็จกลับประเทศไทย และได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจโดยอาศัยหลักวิชา ที่ทรงได้รับการศึกษามาทั้งในด้านอักษรศาสตร์ ด้านวิชาการดนตรี การละคร รวมทั้งวิชาการทางด้านช่างต่าง ๆ ให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติสืบต่อมา

และเพื่อมิให้เกิดความสับสนแก่ท่านผู้ฟังมากนัก จึงจะขอแยกหัวข้อเรื่องเกี่ยวกับพระกรณียกิจแต่ละด้านทั้งที่ทรงได้รับจากประเทศอังกฤษและทรงนำมาทรงปฏิบัติในประเทศไทยมากล่าวโดยลำดับ ดังนี้

ด้านอักษรศาสตร์ ทรงศึกษาจนได้รับปริญญาแบชเลอร์ ออฟ อาร์ต (Bachelor of Arts) ปริญญาขั้นต้นในทางอักษรศาสตร์ จึงทรงดำรงตำแหน่งอาจารย์สอนวิชาภาษาอังกฤษในคณะรัฐประศาสนศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และทรงดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาโรงเรียนเพาะช่างด้วย

ด้านวิชาการดนตรี เรื่องนี้ *"ไทยน้อย"* (เสลา เรขะรุจิ) ได้กล่าวถึงความสำเร็จของพระองค์ไว้ในเรื่อง *"คนไทยคนแรกที่ดีดพิณ ๔๖ สายได้สำเร็จ"* ว่า

"สมเด็จเจ้าฟ้าซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระพุทธเจ้าหลวงและสมเด็จพระพันปีหลวง สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ผู้สืบสันตติวงศ์แห่งราชบัลลังก์ของพระราชอาณาจักรพระองค์หนึ่ง แต่คนไทยรุ่นใหม่ ๆ เกือบจะไม่มีใครได้ยินชื่อเสียงเรียงนามของพระองค์เลย ก็คือ สมเด็จเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย เนื่องจากพระองค์ได้มีพระชนม์ชีพอยู่ในระยะเวลาอันสั้นนั้นประการหนึ่ง และมีพระกรณียกิจที่ไม่ค่อยกว้างขวางนัก

แต่เหนือสิ่งอื่นใดที่ทำให้ศิลปินของกรุงลอนดอนในสมัยโน้นรู้จักพระองค์ดี ก็ในฐานะที่ทรงสามารถหรือทรงเป็นเอตะทัคคะในการดีดพิณอย่างเยี่ยมยอด ความสามารถในการดีดพิณดังกล่าวนี้หมายถึงพิณ ๔๖ สายอย่างโบราณ ซึ่งในอังกฤษเรียกว่า ฮาุบ เป็นเครื่องดนตรีที่เล่นได้ยากยิ่ง การที่พระองค์ซึ่งเป็นคนไทยคนแรกจับดนตรีประเภทนี้ได้สำเร็จ จึงเป็นที่สนใจกันในหมู่ศิลปินของอังกฤษซึ่งมีความสามารถอยู่เพียงไม่กี่คน จึงพากันยกย่องพระองค์ว่าทรงอยู่ในขั้นอัจฉริยบุรุษแห่งดนตรีของโลกคนหนึ่ง"

และอีกตอนหนึ่งว่า

"ในระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัย ทรงสนพระทัยเรื่องดนตรีเป็นการใหญ่อยู่ เพราะฉะนั้นภายในไม่กี่ปีนัก พวกนิสิตแห่งเคมบริดจ์ก็เริ่มสนใจเจ้าชายผู้มีรูปร่างอรชรอ้อนแอ้นและบอบบางพระองค์นี้ว่า มีความสามารถในทางดนตรีเป็นเอก เพราะไม่ว่าเครื่องดนตรีประเภทไหนของอังกฤษทั้งโบราณและปัจจุบัน เจ้าฟ้าทรงเล่นได้หมด และด้วยความประณีตเพราะพริ้งโดยเฉพาะอย่างยิ่งพิณ ๔๖ สายของยุโรป ตั้งแต่โบราณสมัยอังกฤษและสมัยกรุงโรม เจ้าฟ้าได้ทรงดีดพิณนี้ได้อย่างเป็นที่ฉงนสนเท่ห์แก่ สมาคมดุริยางค์แห่งกรุงอังกฤษ เพราะชาวอังกฤษก็มีเพียงไม่กี่คนที่สามารถจะเล่นได้ สมเด็จเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก แม้จะทรงมีพระสรีระร่างอ่อนช้อยอย่างผู้หญิง และทรงเก็บพระองค์อยู่ตลอดเวลาก็ตาม แต่ก็ได้ทำให้ในวงการสมาคมและสโมสรทั่วไปได้เริ่มรู้จักพระนามแต่คราวนั้น โดยพากันขนานนามว่า เจ้าชายแห่งพิณ ๔๖ สาย"

พระปรีชาสามารถในด้านดนตรีดังกล่าวนั้น พระองค์จะได้ทรงนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศไทยได้มากน้อยเพียงไรไม่ปรากฏหลักฐาน แต่น่าจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่การละครที่พระองค์ได้ทรงจัดขึ้น ซึ่งจะขอนำไปกล่าวในหัวข้อเรื่องการละครต่อไป

ด้านการละคร เมื่อประทับอยู่กรุงลอนดอนประเทศอังกฤษ นอกจากทรงศึกษาหาความรู้ในด้านดนตรีจนมีประปรีชาสามารถดังกล่าวมาแล้ว ยังปรากฏว่า ได้ทรงสนพระทัยเรื่องการละครแบบตะวันตกไปด้วย ทรงศึกษาแบบแผนและวิธีการแสดงตลอดจนการออกแบบเครื่องแต่งกายของละครจนทรงสามารถออกแบบเครื่องแต่งกายละคร (Costume design) ได้

และเมื่อได้เสด็จกลับประเทศไทยแล้ว พระองค์ได้ประทับอยู่ ณ พระราชวังสระประทุมหรือพระราชวังประทุมวัน ในหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๖ เรื่องตำนานวังเก่ากล่าวถึงที่ประทับของพระองค์ไว้ว่า

"เดิมกะที่สร้างวังริมแม่น้ำระหว่างวังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ กับวังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา ครั้นเสด็จกลับจากทรงศึกษาในประเทศยุโรป ในรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานที่พระราชวัง ครั้งรัชกาลที่ ๔ ให้สร้างวัง ที่เสด็จประทับอยู่..."

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย เมื่อประทับ ณ พระราชวังประทุมวันแล้ว นอกจากจะเอาพระทัยใส่ในการเป็นอาจารย์สอนในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและทรงกระทำหน้าที่ที่ปรึกษาโรงเรียนเพาะช่างดังกล่าวแล้ว ยังได้ทรงสนพระทัยค้นคว้าสอบสวนวิธีเล่นละครของไทยเป็นการใหญ่ แล้วทรงจัดระบบแบบแผนการเล่นละครของไทยขึ้นใหม่

วิรุณ ตั้งเจริญ ได้กล่าวถึงเรื่องการสนพระทัยในเรื่องการละครของพระองค์ไว้ ในหนังสือ *"ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๕"* ว่า

"ระหว่างที่พระองค์ประทับอยู่ที่วังเพ็ชรบูรณ์ (พระราชวังประทุมวัน อันเป็นส่วนที่พระองค์ประทับ) ได้ทรงแต่งบทละครขึ้น ๓ เรื่อง คือ พระยศเกตุ สองกรวริก และจันทกินรี

สำหรับบทละครเรื่องจันทกินรี พระองค์โปรดปรานมากที่สุด

พระองค์ทรงมีคณะละครวังเพ็ชรบูรณ์ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่กล่าวขานกันมากในสมัยนั้น ทรงคิดค้นท่ารำต่าง ๆ ทรงควบคุมการแต่งกาย การแต่งหน้า แสงเสียง อย่างใกล้ชิด นอกจากนั้นยังให้การศึกษาแก่ข้าหลวงที่แสดงละครให้มีความรู้ความสามารถในวิชาความรู้สำหรับการเป็นกุลสตรีอย่างดียิ่ง นอกจากการกำกับดูแลคณะละครวังเพ็ชรบูรณ์อย่างขึ้นชื่อลือชาแล้ว พระองค์ก็ยังสามารถทรงระนาดและฆ้องวงได้เป็นอย่างดีอีกด้วย" อาจารย์มนตรี ตราโมท ศิลปินแห่งชาติ ผู้เคยดำรงตำแหน่งศิลปินพิเศษ กองการสังคีต กรมศิลปากร ได้กล่าวไว้ใน "สารานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ตอนที่ ๒๒๑ หน้า ๗๒๐๓ คำว่า *"ดึก-ดำบรรพ์"* ตอนหนึ่งว่า *ทรงนิพนธ์ (เป็น) บทละครดึกดำบรรพ์ ตามแบบสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์" ท่านผู้สนใจในเรื่องละครดึกดำบรรพ์ทั้งที่เป็นแบบเก่าและแบบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์"* ขอได้โปรดศึกษาคำอธิบายของอาจารย์มนตรี ตราโมท ที่ได้กล่าวไว้อย่างละเอียดในสารานุกรม ฉบับของราชบัณฑิตยสถานที่อ้างแล้ว

ด้านการช่างต่าง ๆ ในด้านนี้ หลักฐานบางแห่งกล่าวว่า เมื่อเสด็จดำรงตำแหน่ง

พระอาจารย์สอนภาษาอังกฤษในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้น พระองค์ได้ทรงสอนวิชาช่างด้วยในเวลาเดียวกัน ยังทรงเป็นที่ปรึกษาโรงเรียนเพาะช่างด้วย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๒ จึงได้ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนเพาะช่างเพียงตำแหน่งเดียว โดยมีพระยาอนุสาสน์พณิชยการ (แฉล้ม คุปตารักษ์) ดำรงตำแหน่งปลัดบัญชาการ แต่เป็นที่น่าเสียใจอย่างยิ่งเพราะพระองค์ได้ทรงดำรงตำแหน่งได้ ประมาณ ๑ ปีเศษ ก็สิ้นพระชนม์ วิรุณ ตั้งเจริญ ได้เทิดพระเกียรติของพระองค์ไว้ในเรื่อง *"หนึ่งศตวรรษ พระบิดาแห่งศิลปหัตถกรรมไทย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย"* ว่า

"ตลอดระยะเวลาที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย ได้ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการอยู่นี้ ความเจริญรุ่งเรืองของโรงเรียนเพาะช่างได้เป็นไปอย่างกว้างขวาง เป็นที่รู้จักไว้วางใจตั้งแต่พระมหากษัตริย์ลงมาจนถึงเจ้านาย ข้าราชการ และประชาชนทั่วไป ตลอดจนชาวต่างประเทศ พระองค์ได้ทรงจัดระบบการศึกษาศิลปหัตถกรรมให้เป็นไปอย่างชัดเจนเด่นชัด ได้ทรงตั้งแผนกช่างทอง แผนกเจียระไนเพ็ชรพลอยและแผนกทำบล็อคสกรีน ซึ่งแผนกใหม่ทั้ง ๓ แผนก อันถือกำเนิดจากการที่พระองค์ทรงเห็นการณ์ไกลนี้ ได้กลายเป็นพื้นฐานสำคัญของการศิลปหัตถกรรม และกลายเป็นรากฐานสำคัญสำหรับศิลปอุตสาหกรรมในปัจจุบัน

วิชาการทำบล็อคสกรีนนั้น เป็นความรู้ใหม่ที่สืบทอดมาจากวิชาการของชาวตะวันตก และเป็นรากฐานอันสำคัญสำหรับอุตสาหกรรมการพิมพ์ในขณะนี้ พระองค์ได้ทรงดัดแปลงกระบวนการทำเครื่องถมของไทย โดยใช้วิธีการทำสกรีนลายเส้นเข้าช่วย และเป็นที่เรียกกันว่า "ถมจุฑาธุชฯ" เป็นวิธีการที่แพร่หลายสำหรับทำเครื่องถมอุตสาหกรรมปัจจุบันนี้

พระองค์ทรงทำพินัยกรรม สร้างห้องแสดงสินค้าและห้องประชุมของโรงเรียนและให้นำเงินผลกำไรจากการค้าของโรงเรียนเพาะช่างไปสร้างโรงเรียนอุเทนถวาย (สถาบันราชมงคล วิทยาเขตอุเทนถวาย) ขึ้นอีกแห่งหนึ่ง

จากการที่พระองค์ทรงวางระบบการศึกษาศิลปหัตถกรรมให้เป็นไปอย่างมีแบบแผน มิใช่เป็นเพียงหัตถกรรมพื้นบ้านที่สืบทอดกันภายในหมู่บ้านเท่านั้น ทรงอนุรักษ์และพัฒนาศิลปหัตถกรรมไทยให้ดำรงอยู่และพัฒนาไปอย่างสง่างาม ทรงนำสรรพวิชาศิลปหัตถกรรมจากนานาประเทศมารับใช้และผลักดันวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมไทยให้เจริญก้าวหน้า ทรงพัฒนาทั้งด้านศิลปะและหัตถกรรมให้เจริญรุ่งเรือง เป็นศรีสง่าแห่งอารยประเทศ นับแต่นั้นเป็นต้นมา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย จึงได้รับการขนานพระนามเพื่อเป็นเกียรติอันยิ่งใหญ่แก่การศิลปหัตถกรรมว่า "พระบิดาแห่งศิลปหัตถกรรมไทย"

แต่แล้วในช่วงเวลาอันสั้นประมาณเพียง ๑ ปีเศษนั้น พระผู้สร้างศิลปหัตถกรรมไทยให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ๆ ก็สิ้นพระชนม์ลงในวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ สิริพระชนมายุ ๓๒ พรรษา

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๔๒

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

นายชัชพล ไชยพร เรียบเรียง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาที่สยามประเทศกำลังได้รับผลกระทบจากการแผ่อำนาจแสวงหาอาณานิคมของชาติตะวันตก ชนชาวสยามจำต้องเพิ่มพูนวิชาความรู้ เพื่อพัฒนาบ้านเมืองให้เป็นไปตามเยี่ยงอย่างประเทศในทวีปยุโรป ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ว่าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บรรดาพระราชโอรส เสด็จไปทรงศึกษาวิทยาการแขนงต่าง ๆ ยังต่างประเทศ เพื่อในกาลข้างหน้าจะได้เสด็จกลับมาทรงเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญรุดหน้าทัดเทียมอารยประเทศต่อไป

มีพระราชโอรสพระองค์หนึ่งที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จไปทรงศึกษายังต่างประเทศเป็นรุ่นแรก ได้ทรงเลือกเรียนวิชากฎหมาย และในกาลต่อมาได้เสด็จกลับมารับราชการฉลองพระเดชพระคุณในกิจการด้านกฎหมายเป็นที่สมพระราชหฤทัย อีกทั้งยังทรงได้รับพระสมัญญาจากบรรดานักกฎหมายทั้งปวงว่าทรงเป็น *"พระบิดาแห่งกฎหมายไทย"* พระราชโอรสพระองค์นั้นก็คือ *"พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์"* พระราชโอรสพระองค์ที่ ๑๔ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาตลับ ณ วันพุธที่ ๒๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๑๗

เมื่อทรงเจริญพระวัยพอสมควรจะทรงศึกษาอักษรสมัยได้ สมเด็จพระบรมชนกนาถจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ทรงพระอักษรภาษาไทยชั้นประถมในสำนักพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ทรงพระอักษรวิชาภาษาอังกฤษในสำนักครูรามสามิ จากนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงพระอักษรภาษาไทยชั้นมัธยมในสำนักพระยาโอวาทวรกิจ (แก่น โอวาทะสาร) และต่อมาในพุทธศักราช ๒๔๒๗ ทรงเข้าศึกษา ณ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ พร้อมกับพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า กิติยากรวรลักษณ์ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช

ครั้น วันศุกร์ที่ ๒๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๒๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้

ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ และในปีต่อมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผนวชเป็นสามเณรโดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นพระอุปัชฌายาจารย์ เสด็จสถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ๒๒ วัน จึงลาผนวช

เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ที่ได้ทรงเจริญพระวัยและทรงศึกษาอักษรสมัยในคราวเดียวกันนั้น มีพระชนมายุพอสมควร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศในทวีปยุโรป โดยพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เสด็จไปทรงศึกษาในระดับชั้นมัธยม ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ

จวบกระทั่งพุทธศักราช ๒๔๓๔ ได้ทรงสำเร็จการศึกษาในระดับชั้นมัธยมแล้ว ทรงเลือกที่จะทรงศึกษาวิชากฎหมาย เนื่องจากทรงพระดำริว่า ระบบกฎหมายดั้งเดิมของสยามเริ่มเข้าสู่วิกฤตภาวะ นับวันอิทธิพลของชาติตะวันตกจะแผ่ขยายยิ่งขึ้น นานาประเทศโดยเฉพาะประเทศที่ทำสนธิสัญญากับสยามในสมัยนั้น หาได้ยอมรับนับถือกฎหมายสยามว่าเสมอด้วยกฎหมายของอารยประเทศแต่ประการใดไม่ ยังผลให้บังเกิดความยุ่งยากแก่การดำเนินรัฐประศาสโนบายต่อชาวต่างชาติที่มาติดต่อสัมพันธไมตรีกับสยามเป็นอย่างยิ่ง ด้วยพระดำริที่จะทรงนำพาระบบกฎหมายให้ดำเนินไปในแนวทางของอารยประเทศ จึงทรงพระวิริยอุตสาหะจนสามารถสอบผ่านเข้าเรียน ณ สำนักไครสเชิช แห่งมหาวิทยาลัยออกฟอร์ด เมื่อพระชนมายุเพียง ๑๕ พรรษาเท่านั้น แต่ทางมหาวิทยาลัยไม่ยอมรับเข้าศึกษาเพราะพระชนมายุยังไม่ถึง ๑๘ พรรษาตามเกณฑ์ของมหาวิทยาลัย พระองค์จึงต้องทรงขอให้ทางมหาวิทยาลัยพิจารณาเป็นกรณีพิเศษ มหาวิทยาลัยจึงยอมผ่อนผันโดยได้ตั้งเงื่อนไขว่าต้องทรงทดสอบอีกครั้ง ก็ปรากฏว่าทรงสอบได้ และทรงศึกษาจนสำเร็จตามหลักสูตรปริญญา ๔ ปีได้ในระยะเวลาเพียง ๓ ปี ทั้งยังทรงได้รับเกียรตินิยมอีกด้วย แม้พระชนมายุจะยังน้อย แต่พระอัจฉริยภาพก็ได้ปรากฏเป็นที่ประจักษ์ ยังความพอพระราชหฤทัยในสมเด็จพระบรมชนกนาถยิ่งนัก ถึงกับทรงออกพระนามเรียกขานพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นี้ว่า *"เฉลียวฉลาดรพี"*

เมื่อเสด็จกลับประเทศสยามแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ทรงฝึกหัดราชการในกรมราชเลขานุการ พระองค์ทรงพระปรีชาสามารถในการปฏิบัติราชการเป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะการร่างพระราชหัตถเลขา ต่อมาไม่นานก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงดำรง

ตำแหน่งองคมนตรี

ในพุทธศักราช ๒๔๓๙ หลังจากสถาปนากระทรวงยุติธรรมได้ ๔ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ให้จัดการแก้ไขระเบียบศาลยุติธรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ทรงเป็นสภานายกพิเศษจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมโดยดำเนินการจัดตั้งศาลมณฑลและศาลเมืองในท้องที่ต่าง ๆ ตลอดจนรวบรวมตุลาการซึ่งสังกัดกระทรวงมหาดไทยอยู่เป็นส่วนใหญ่ มาสังกัดกระทรวงยุติธรรม ในการนี้ ทรงเริ่มดำเนินการที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นแห่งแรก ทรงตัดสินคดีพิพาททั้งปวงด้วยพระองค์เองอย่างรวดเร็วและเป็นธรรม ทำให้เป็นมูลจัดระเบียบการศาลยุติธรรมที่หัวเมืองอื่น ๆ จนสำเร็จทั่วราชอาณาจักรสมพระราชประสงค์

ต่อมาในพุทธศักราช ๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเป็นประธานกรรมการชำระรวบรวมพระราชกำหนดกฎหมายนับแต่รัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมาให้เป็นระเบียบ และจากนั้นให้ปรึกษากรรมการผู้ชำนาญกฎหมายทั้งไทยและต่างประเทศเพื่อเตรียมร่างเป็นกฎหมายลักษณะอาญาในภายภาคหน้า และในปีนี้เอง ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมได้ว่างลง เนื่องด้วยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ประชวรและกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่ง จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ในขณะพระชนมายุเพียง ๒๒ พรรษา นับเป็นเสนาบดีที่มีอายุน้อยที่สุดในประวัติศาสตร์ของโลก และนับแต่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี ก็โปรดให้แก้ไขระเบียบราชการในกระทรวงทั้งแผนกธุรการและตุลาการ ทรงวางระเบียบปฏิบัติของศาลเพื่อความสะดวกแก่การพิจารณาอรรถคดีไว้หลายฉบับ นอกจากนั้นยังทรงเป็นประธานกรรมการร่างพระธรรมนูญศาลยุติธรรม ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา กฎหมายลักษณะอาญาและประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ทั้งนี้กรรมการร่างกฎหมายดังกล่าวได้พัฒนามาเป็นคณะกรรมการกฤษฎีกาในปัจจุบัน

พระกรณียกิจสำคัญที่จะลืมเลือนเสียมิได้อีกประการหนึ่งคือ ทรงจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้นเป็นครั้งแรกในพุทธศักราช ๒๔๔๐ ในลักษณะกึ่งราชการคล้ายหอสมุดสำหรับพระนคร มีสภานายก เลขานุการ เหรัญญิกและผู้ช่วยอีก ๒ คน ในเบื้องแรก สถานที่สอนก็คือห้องเสวยซึ่งติดกับห้องเสนาบดี กระทรวงยุติธรรม ต่อมาจำนวนนักเรียนมีมากขึ้นจนต้องย้ายไปสอนที่ตึกสัสดีหลังกลาง พระองค์จะเสด็จลงทรงสอนเป็นประจำทุกวันร่วมกับคณาจารย์ชุดแรก เช่น พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค) ขุนหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง

เวภาระ) เป็นต้น และในปลายปีนั้น ทรงเปิดให้มีการสอบไล่เนติบัณฑิตรุ่นแรก โดยใช้ศาลาการเปรียญวัดมหาธาตุฯ เป็นสนามสอบ มีผู้สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตรุ่นแรกจำนวน ๙ คน

ด้วยพระกรณียกิจอันเป็นอเนกปริยายที่ปรากฏเป็นคุณประโยชน์ต่อการศาลและการยุติธรรมในประเทศสยาม ในพุทธศักราช ๒๔๔๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนา พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒน-ศักดิ์ ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า "พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์"

ในกาลต่อมา ทรงรวบรวมกฎหมายตราสามดวง พระราชบัญญัติและคำพิพากษาบางเรื่องพิมพ์ขึ้นเป็นตำราเล่มใหญ่ แบ่งหมวดหมู่มีคำอธิบายอย่างละเอียด โดยคำอธิบายกฎหมายตราสามดวง ที่ทรงเรียบเรียงขึ้นโปรดให้ใช้ชื่อว่า "กฎหมายราชบุรี" ส่วนพระราชบัญญัติที่ทรงรวบรวม โปรดให้ใช้ชื่อว่า "พระราชบัญญัติราชบุรี" ตามพระนามกรมที่ทรงได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนา

พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงเอาพระทัยใส่ในการคัดเลือกและคำนึงถึงคุณสมบัติของข้าราชการตุลาการเป็นอย่างยิ่ง ดังที่เคยมีลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลพระกรุณา ฉบับลงวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ รศ. ๑๒๐ ความตอนหนึ่งว่า

"...การจัดศาลจะดีจะเลวเพียงไรนั้น คือต้องจัดการให้คนรักหน้าที่ราชการทางพิจารณาคดี ข้าพระพุทธเจ้ามีความเสียใจว่าในเมืองไทย ราชการตุลาการเป็นสิ่งที่คนทั้งหลายถือเป็นราชการชั้นต่ำ ไม่สมควรบุญวาสนาของผู้ลากมากดีอย่างเก่า จึงมีแต่คนเลว ๆ เข้ารับราชการ ฯลฯ ถ้าคิดว่าราชการฝ่ายตุลาการเป็นการเลว การนั้นก็คงจะเลวตามที่คิดจะเป็นประโยชน์แก่เมืองไทย จะเป็นประโยชน์แก่ความสุขทุกข์ของราษฎรที่พึ่งพระบรมเดชานุภาพหรือไม่ เห็นได้ถนัด..."

นอกจากนั้น ยังเคยมีพระดำรัสถึงคุณสมบัติของผู้พิพากษาในงานพระราชทานเลี้ยงข้าวแช่ในพระบรมมหาราชวัง เนื่องด้วยในคราวนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชกระแสว่า *"รพี พ่อได้ยินว่าผู้พิพากษากินเหล้ามากใช่ไหม ทำไมรพีจึงปล่อยให้เป็นเช่นนั้น"* พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ จึงกราบบังคมทูลพระกรุณาสนองพระราชกระแสว่า *"ขอเดชะ พระอาญามิพ้นเกล้าฯ ในเวลาที่ข้าพระพุทธเจ้าจะเลือกผู้พิพากษาก็ดี เลื่อนชั้นผู้พิพากษาก็ดี ข้าพระพุทธเจ้าถือหลักในใจอยู่เพียงสองข้อ คือต้องมีสติปัญญาเฉียบแหลมเฉลียวฉลาดอย่างหนึ่ง และต้องมีความซื่อสัตย์สุจริตอีกอย่างหนึ่ง*

พูดสั้น ๆ คือต้องฉลาดและต้องไม่โกง ถ้าโง่ก็ไม่ทันคนอื่น โจทก์ จำเลยจะต้มเอาได้ ทำให้เสียความยุติธรรม แต่ถ้าฉลาดแล้วทำให้เสียความยุติธรรมอีกเหมือนกัน จะซ้ำร้ายยิ่งไปกันใหญ่ ข้าพระพุทธเจ้ามิได้ไปสอบสวนหรือเอาใจใส่กิจธุระส่วนตัวของผู้พิพากษาแต่ละคน ใครจะกินเหล้า เที่ยวเตร่อย่างไร นอกเหนืออำนาจเสนาบดีจะบังคับบัญชา"

ความเอาจริงเอาจัง ความหนักแน่น ตรงไปตรงมาและยึดมั่นในความเป็นธรรม ของพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เป็นพระคุณลักษณะเด่นประการหนึ่งในพระองค์ ดังที่พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือ *"เกิดวังปารุสก์"*

ยิ่งไปกว่านั้น แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังเคยมีพระราชหัตถเลขาพระราชทานแก่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ถึงพระบุคลิกของพระราชโอรสพระองค์นี้ ว่า

"...เป็นคนที่จะใช้อันใดได้ถึงอกถึงใจ แต่มีพุ่งแรง ๆ ถ้าทำการในหน้าที่จะรับผิดชอบซึ่งหนักหนา พอถอยกำลังแล้วก็ลดลงมาพอเหมาะทีเดียว เดี๋ยวนี้ก็เห็นว่าจะเป็นเช่นนั้นอยู่แล้ว ตั้งแต่ไปทำการศาลหัวเมือง ความรังเกียจของคนทั้งปวงเห็นว่าแรงอยู่นั้น กลับเป็นที่พอใจของผู้หลักผู้ใหญ่ขึ้นหลายคนแล้ว"

จวบถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพุทธศักราช ๒๔๕๔ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ได้ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ทรงจัดการแก้ไขวางระเบียบการในกระทรวงให้บรรลุผลดียิ่งขึ้นอีกหลายประการ ในปีถัดมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เลื่อนพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ขึ้นเป็นกรมหลวง มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า *"พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์"*

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ประชวรด้วยโรคพระวักกะ เสด็จไปประทับรักษาพระองค์ ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศสและสิ้นพระชนม์ที่กรุงปารีสนั้นเอง เมื่อวันเสาร์ที่ ๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๖๓ สิริพระชนมายุ ๔๗ พรรษา เมื่ออัญเชิญพระอัฐิคืนสู่พระนครแล้ว ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๙๗ เป็นต้นมา ในวันที่ ๗ สิงหาคม ของทุกปี บรรดาข้าราชการตุลาการ นักนิติศาสตร์และนิสิตนักศึกษากฎหมายทั้งหลายจึงพร้อมใจกันบำเพ็ญกุศลถวายพร้อมทั้งจัดกิจกรรมฉลองพระเดชพระคุณ และวางพวงมาลาถวายสักการะ ณ พระอนุสาวรีย์ *"พระบิดาแห่งกฎหมายไทย"* หน้าศาลฎีกา เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศให้ปรากฏไพศาล

แม้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสด็จสิ้นพระชนม์ไปเป็นเวลาเนิ่นนานแล้วก็ตาม หากแต่พระจริยวัตรอันงามที่ทรงยึดมั่นในความซื่อสัตย์และความถูกต้องเป็นอุดมการณ์ มุ่งอำนวยความยุติธรรมให้บังเกิด ยังคงเป็นแนวดำเนินเยี่ยงวิถีทางของผู้ปรารถนาจะเป็นนักกฎหมายที่มีใจสุจริต ถือประโยชน์ของประเทศชาติส่วนรวมเป็นที่ตั้งให้สมดังพระปณิธานสืบไปไม่มีวันสิ้นสูญ

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๔๓

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม บุคคลสำคัญของไทยที่นำมาสดุดีในวันนี้ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ประสูติแต่เจ้าจอมมารดามรกฎ เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๕ มีพระนามเดิมว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ ทรงเป็นต้นราชสกุล เพ็ญพัฒน์ มีพระเชษฐภคินี ร่วมจอมมารดาพระองค์หนึ่ง คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมารี เจ้าจอมมารดามรกฎ เป็นธิดาของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) บุคคลสำคัญของไทยสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม เมื่อยังเยาว์พระชันษาได้ประทับอยู่กับพระมารดาในพระบรมมหาราชวัง ครั้นเจริญพระวัยควรแก่การศึกษา ได้ทรงศึกษาภาษาไทยและภาษาอังกฤษในโรงเรียนสำหรับพระเจ้าลูกยาเธอหรือโรงเรียนราชกุมาร โดยมีพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) กับขุนบำนาญวรวัฒน์ (สิงห์โต) เป็นพระอาจารย์สอนภาษาไทยและนายวุลสเลย์ ลูวิส กับ นาย เย คอลฟิลด์ เยมส์ เป็นพระอาจารย์สอนภาษาอังกฤษ

ประมาณปลายเดือนพฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) จอมพล สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าจักรพงศภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงศภูวนาถ เสด็จไปทรงศึกษาภาษาอังกฤษเพิ่มเติมและทรงศึกษาภาษารุสเซีย ที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ก่อนจะเสด็จไปทรงศึกษาวิชาทหาร ณ ประเทศรุสเซีย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทรโรดม ทรงได้รับพระมหากรุณาให้เสด็จไปทรงศึกษาภาษาอังกฤษเพิ่มเติมในครั้งนี้ด้วย แต่ยังมิได้มีกำหนดให้ทรงศึกษาวิชาการใดต่อไปโดยเฉพาะ ต่อเมื่อทรงศึกษาภาษาอังกฤษเพิ่มเติมได้มากแล้วจึงจะมีกำหนดให้ทรงศึกษาในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษสืบไป โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตนวิศิษฏ์ ขณะยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ราชทูตพิเศษยุโรป ซึ่งประทับอยู่ ณ กรุงลอนดอนขณะนั้น กับ

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (หม่อมราชวงศ์ เปีย มาลากุล ขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์) พระอภิบาลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอที่เสด็จไปทรงศึกษาวิชาการในประเทศอังกฤษทุกพระองค์ จะทรงปรึกษาหารือเรื่องการศึกษาของแต่ละพระองค์แล้วกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบในภายหลัง

ในหนังสือเรื่อง *"พระราชหัตถเลขาและคำกราบบังคมทูล ของ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีฯ"* มีเรื่องเกี่ยวการศึกษาภาษาอังกฤษเพิ่มเติมของจอมพล สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าฯกรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม ใจความว่า การศึกษาในชั้นแรกทรงอยู่ในความดูแลรักษาของมิสเตอร์ทอมสันและภรรยาที่ตำบลแอสคอต ต่อมาทรงย้ายไปศึกษาและอยู่ในความดูแลของพระในคริสต์ศาสนารูปหนึ่งซึ่งเป็นเจ้าคณะ (Dean) ที่เรียกกันว่า The very Reverend of Ely ที่เมืองเอลี อยู่ใกล้ ๆ กับเคมบริช และต่อมาก็ได้ทรงย้ายไปอยู่ในความดูแลของมิสเตอร์ ชาลส์ฟิปส์ที่ ตำบลแชลคอต เวสต์เบอรี วิลต์เชอ

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ จอมพล สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เสด็จไปประเทศรุสเซีย เพื่อทรงศึกษาวิชาทหาร ตามที่กำหนดไว้ เพราะทรงศึกษาภาษาอังกฤษและภาษารัสเซียได้ก้าวหน้ามาก โดยเฉพาะภาษารัสเซียนั้น ทรงรับสั่งได้แล้ว

ส่วนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม ทรงเข้าศึกษาในสถาบันการศึกษาวิชาเพาะปลูก เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ ในหนังสือเรื่อง *"พระราชหัตถเลขาและคำกราบบังคมทูลฯ"* เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ได้กราบบังคมทูลถึงเหตุผลที่ให้ทรงศึกษาวิชาเพาะปลูกและสถานศึกษาแห่งนี้ว่า

"...แต่เดิมคิดด้วยเกล้าฯว่า จะถวายการคลังให้เป็นการศึกษาพิเศษสำหรับพระองค์ครั้นมาเมื่อได้กราบทูลชี้แจงถวายความเห็นและศึกษาสังเกตดูทั้งประกอบกับความเห็นของนายพันโทฮยูม (ที่ปรึกษา) เห็นพร้อมกันว่า จะเป็นการหนักนัก เห็นจะไม่ไหว ขอพระราชทานเปลี่ยนความเห็นตัดตอนการคลังนั้นลง เพียงแต่ให้ทรงเรียนการเพาะปลูกเอาเป็นขั้นต้น ถ้าการนี้สำเร็จและทรงเรียนได้ดีเกินความคาดหมายก็จะให้ก้าวไปถึงการค้าขายทางเดินของสินค้าเข้าออกหรือเลยไปถึงการคลังตามสมควรแก่พระกำลังที่จะเป็นได้ โดยเหตุว่า ถ้าจะทรงเรียนไปไม่ได้ตลอดถึงการค้าและการคลังได้แก่การเพาะปลูกที่เป็นกำลังใหญ่ อันหนึ่งซึ่งจะให้

ประโยชน์ใหญ่...จึงตกลงปรึกษากับนายพันโทฮยูมและมิสเตอร์เกอนีเลือกหาโรงเรียนแห่งหนึ่งเป็นที่เรียนการสามัญศึกษาและสอนการเพาะปลูกเป็นการพิเศษอยู่ในโรงเรียนเดียวกันนั้นได้แห่งหนึ่ง ใกล้เมือง Lincoln เหนือลอนดอน โรงเรียนชื่อ Welli...all อาจารย์ซึ่งเป็นหัวหน้าในโรงเรียนนั้นชื่อ Mr. Frank Adam ท่าทางเสงี่ยมดีมาก..."

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม ทรงศึกษาวิชาการเพาะปลูกพิเศษสำเร็จและได้เสด็จทอดพระเนตรวิธีการเพาะปลูกรวมทั้งลงมือปฏิบัติด้วยพระองค์เองตามที่พระอภิบาลกำหนด รวมทั้งการเสด็จทอดพระเนตรการเพาะปลูกในสุมาตราและชวาระหว่างเดินทางกลับประเทศไทย พระองค์เสด็จถึงกรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๔๔๔ และได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตประทับอยู่กับเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงเจ้าคุณตาซึ่งมีบริเวณบ้านอยู่ใกล้ริมน้ำใต้ตลาดท่าเตียนซึ่งทรงได้รับเป็นมรดก

ความจริง ก่อนที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดมจะเสด็จกลับจากประเทศอังกฤษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงซื้อที่ดินอันเป็นที่ตั้งบ้านของเจ้าพระยาวิไชยชนินทร์และพระยาสุริยานุวัตรที่ริมถนนกรุงเกษมตอนต่อกับถนนหลานหลวงฟากเหนือไว้เพื่อทรงสร้างวังพระราชทาน (ปัจจุบันที่ดินดังกล่าวเป็นที่ตั้งสำนักงานสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติและสำนักงานสถิติแห่งชาติ) แต่เมื่อพระราชโอรสมีพระประสงค์จะอยู่ใกล้กับเจ้าคุณตา ก็ทรงอนุโลม โดยขอรับซื้อที่ดินดังกล่าวทั้งหมด แล้วนำเงินนั้นมาสร้างวังพระราชทาน ตรงที่เป็นย่านการค้าตอนใต้ของตลาดท่าเตียนปัจจุบัน ที่ถนนตัดผ่านบริเวณวังลงสู่ท่าน้ำ เรียกกันว่าซอยเพ็ญพัฒน์

เมื่อได้ทรงมีวังที่ประทับแน่นอนแล้ว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดมก็ทรงเข้ารับราชการในกรมช่างไหมกรมเพาะปลูก กระทรวงเกษตราธิการ ขณะนั้นเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (หม่อมราชวงศ์ หลาน กุญชร) เป็นเสนาบดี กรมนี้เป็นกรมที่ตั้งขึ้นใหม่มีวัตถุประสงค์ให้การจัดการเพาะปลูกของประเทศให้เจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป มีข้อความตอนหนึ่งในหนังสือ *"ประวัติกระทรวงเกษตร"* กล่าวไว้ว่า

"เริ่มจัดการเรื่องการเพาะปลูก แต่จัดให้หนักไปในเรื่องไหมก่อน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ กระทรวงเกษตรได้ทำสัญญาจ้างนายโตยามะผู้เชี่ยวชาญเรื่องไหมชาวญี่ปุ่นเข้ามาตรวจดูภาวะการทำไหมในมณฑลต่าง ๆ แล้วได้เริ่มการทดลองเพาะเลี้ยงไหมตามแบบญี่ปุ่นได้เริ่มสอนและฝึกฝนนักเรียนในวิชาการเลี้ยงไหม และได้สร้างสวนหม่อนและสถานีทดลองเลี้ยงไหมขึ้นที่ตำบลศาลาแดง กรุงเทพฯ เป็นแห่งแรก อนึ่งในเวลาเดียวกันนี้ พระเจ้าลูกยาเธอ

พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ (กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม) สำเร็จการศึกษาวิชาเพาะปลูกมาจากต่างประเทศ ได้เสด็จไปตรวจการทำไหมตลอดจนการเพาะปลูกอื่น ๆ ในมณฑลต่าง ๆ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๖ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการจัดการเฉพาะเรื่องไหม และเตรียมการเพื่อตั้งกรมเพาะปลูกขึ้น กรมช่างไหมจึงได้ชื่อว่าตั้งขึ้นในคราวนี้ โดยมีพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์เป็นอธิบดี

ส่วนการเพาะปลูกและการปศุสัตว์ อธิบดีกรมช่างไหมก็ได้ทรงดำริและได้ทรงเริ่มดำเนินการต่าง ๆ ตามความต้องการและที่พอจะจัดทำไปได้ในเบื้องต้น เช่น จัดการศึกษาวิชาเพาะปลูก จัดส่งนักเรียนออกไปศึกษาวิชาเพาะปลูกในต่างประเทศ และจัดซื้อที่ดินสำหรับสร้างสถานที่ผสมพันธุ์สัตว์ที่นครปฐมเป็นต้น..."

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม ทรงปฏิบัติราชการในหน้าที่ด้วยพระวิริยะอุตสาหะเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ ก็เพื่อทรงใช้วิชาความรู้ที่ได้ทรงศึกษามาก่อให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ แม้บางครั้งจะต้องทรงประสบกับความยากลำบาก เช่น การเสด็จตรวจการในภาคอีสานซึ่งขณะนั้นยังเป็นท้องถิ่นอันแสนทุรกันดาร การเดินทางต้องใช้เกวียนเป็นพาหนะ บางครั้งต้องทรงพักแรมในกลางป่า แต่พระวรกายของพระองค์ในขณะนั้นยังแข็งแรง จึงมิได้ทรงท้อถอย ทรงใช้เวลานิพนธ์เนื้อร้องทำนองเพลงอันเป็นอมตะขึ้นได้เพลงหนึ่งคือ เพลงลาวดวงเดือน เพลงไทยเพลงนี้มีความไพเราะเสนาะจับใจแม้ในปัจจุบัน อาจารย์มนตรี ตราโมท ผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทยของกรมศิลปากร ได้กล่าวถึงความเป็นมาของเพลงนี้ไว้ในเรื่อง *"เกร็ดความรู้เรื่องดนตรีไทย"* ว่า

"ทรงเป็นนักแต่งเพลงชั้นดีพระองค์หนึ่งด้วย กรมหมื่นพิไชยฯ โปรดท่าและลีลา "เพลงลาวดำเนินทราย" ซึ่งเป็นเพลงสำเนียงลาวที่อาจารย์ทางดนตรีได้เลียนทำนองมาจากการร้องสักวาของเก่า ที่ชื่อว่า สักวาลาวเล็ก เป็นอันมาก เมื่อคราวที่เสด็จตรวจราชการ (ดูเหมือนจะเป็นทางภาคอีสาน) ซึ่งใช้เกวียนเป็นพาหนะ ระหว่างที่ประทับแรมอยู่ตามทาง จึงทรงแต่งเพลงให้มีทำนองเป็นสำเนียงลาวขึ้นเพลงหนึ่ง โดยมีลีลาแบบเพลงลาวดำเนินทราย เพื่อเป็นคู่กันประทานชื่อว่า "เพลงลาวดำเนินเกวียน" เพื่อเป็นอนุสรณ์ในการเสด็จนั้น และใช้หน้าทับลาวตีประกอบ"

ท่านผู้ฟังที่เคารพ เนื้อร้องและทำนองเพลงลาวดวงเดือนแพร่หลายมากแล้ว จึงขอไม่นำมากล่าว แต่ขอนำข้อวิจารณ์ของอาจารย์มนตรี ตราโมท ถึงเหตุที่เพลงลาวดำเนินเกวียนของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหินทโรดม กลายมาเป็นเพลงลาวดวงเดือนต่อไป คือ

ท่านวิจารณ์ว่า

"เมื่อนำออกร้องและบรรเลง ก็ได้รับความนิยมจากวงดนตรีไทยอย่างแพร่หลาย แต่เนื่องจากบทร้องนี้ขึ้นต้นว่า "โอ้ละหนอดวงเดือนเอย" และตอนที่จะจบท่อนก็มักมีคำว่า "ดวงเดือน" ผู้ที่มิได้อยู่ใน "วงพระองค์เพ็ญ" (วงดนตรีไทยชั้นดีวงหนึ่งในสมัยนั้น) เมื่อต่อหรือจดจำมาร้องและบรรเลง ก็เรียกชื่อเพลงนี้ว่า "เพลงลาวดวงเดือน" ตามคำในบทร้องและก็ได้เรียกกันดังนี้จนฝังตัวสนิทแน่นกับทำนองเพลง ใคร ๆ ที่ได้ยินได้ฟังก็เรียกว่า ลาวดวงเดือน กันทั้งนั้น แม้ท่านเจ้าของจะทรงตั้งชื่อไว้แล้วว่า "ลาวดำเนินเกวียน" ก็ไม่มีผู้ใดเรียก จึงเป็นอันยุติได้ว่า เพลงนี้ชื่อลาวดวงเดือน เช่นเดียวกับเพลงเขมรไทรโยค... ซึ่งไม่มีใครเรียกว่า เขมรกล่อมลูกเลย"

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม ทรงงานปฏิบัติราชการหนักขึ้นและมากขึ้น ในที่สุดพระพลานามัยและพระสุขภาพก็ทรุดโทรม ต้องเสด็จไปรักษาพระองค์ที่ประเทศอียิปต์ ใน พ.ศ. ๒๔๔๙ และในระหว่างการเสด็จไปรักษาพระองค์นั้น ได้ทรงนิพนธ์วรรณคดีคำกลอนขึ้นเรื่องหนึ่ง ชื่อ *"นิราศรักษาตัว"* ซึ่งพระนิพนธ์เรื่องนี้ คล้ายกับเรื่องนิราศลอนดอน ของหม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. กระต่าย อิศรางกูร) ซึ่งแต่งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๒ การเสด็จไปรักษาพระองค์ ณ ประเทศอียิปต์นั้น ไม่ทราบว่าทรงประชวรด้วยพระโรคอะไร แต่หมอตรวจแล้วถวายคำแนะนำให้ทรงเปลี่ยนสถานที่รักษา ซึ่งก็คงแนะนำให้ไปประเทศอียิปต์

นิราศรักษาตัว เริ่มต้นด้วยคำโคลงสี่สุภาพที่หมอตรวจแล้วแนะนำให้ไปรักษา จากนั้นเป็นร่ายแสดงความมุ่งหมายที่แต่งนิราศเรื่องนี้ขึ้น และคำกลอนขออภัยหากคำกลอนในนิราศแข็งกระด้างขวางสำเนียงไปบ้างเป็นคล้ายคำกลอนที่สำหรับร้องไปบ้างแล้วแต่งเป็นโคลงลา คือ กราบถวายบังคมลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จอมมารดา พระพี่นางหม่อม พระโอรสธิดารวมทั้งวงศ์ญาติและบริวาร

ต่อจากนั้นก็ทรงเริ่มนิราศ ซึ่งทรงนิพนธ์เป็นโคลง ๒ โคลง ๓ และโคลง ๔ อย่างละบทไว้ตอนต้น จากนั้นก็เริ่มเรื่องตั้งแต่ลงเรือไฟที่ท่าน้ำหน้าวัง ในวันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๙ ไปหยุดที่สมุทรปราการเพื่อข้ามสันดอนในรุ่งขึ้น ออกทะเลไปสิงค์โปร์ เกาะหมาก (ปีนัง) โคลัมโบ (ลังกา) เมืองเอเด็น ออกทะเลแดงไปถึงเมืองสุเอซ ในวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๙ ย่ำรุ่ง แล้วทรงเดินทางทางบกต่อไป แต่พระนิพนธ์เรื่องนี้มีต้นฉบับอยู่เพียงเท่านี้ ซึ่งมีข้อความเขียนไว้ว่า จบนิราศรักษาตัวตอนที่ ๑ จึงไม่ทราบว่าเสด็จถึงอียิปต์เมื่อไร การ

รักษาพระองค์เป็นอย่างไร และเพื่อให้ท่านได้ฟังสำนวนนิราศของพระองค์ท่านบ้างตามสมควร จึงขอยกเอาตอนที่ออกจากโคลัมโบหรือลังกามาเป็นตัวอย่าง ตอนนี้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

"เห็นเวลาสายัณห์ตะวันคล้อย แล้วเลยลอยลับไปไร้เวหา
เหมือนพี่ร้างไร้นุชสุดอุรา เสียดายรักพักตราแสนอาลัย
เห็นเวลาจันทร์เคลื่อนดาวเกลื่อนฟ้า แสงจันทราเพ็ญส่องดูผ่องใส
เห็นเดือนส่องหมองจิตยิ่งคิดไป เหมือนหน้านุชสุดสายใจวิไลพรรณ
คิดสิ่งใดก็ไม่ชวนให้หวนคิด เหมือนคิดมิตรยอดสวาทนาฏนวลขวัญ
คิดถึงหน้าคิดถึงเนตรถึงเกศกรรณ คิดทุกวันทุกเวลาโศกาลัย"

ในเนื้อหาอันเป็นสารสำคัญในนิราศเรื่องนี้ ตอนท้ายได้ทรงคัดเลือกเอาไปเป็นเนื้อร้องใส่ทำนองเพลงไทยอีกหลายเพลง เช่น เพลงพญาโศก เพลงตลุ่มโปง เพลงแป๊ะ เพลงสุดสงวน เพลงภิรมสุรางค์ และเพลงใบ้คลั่ง เป็นต้น พร้อมกับทรงอธิบายไว้ว่า

"คำร้องต่าง ๆ สำหรับรำสามชั้นบ้าง สองชั้นบ้างที่มีในนิราศเล่มนี้ ได้จัดไว้เป็นแบบสำหรับร้องคอนเสิต มีต้นบทแลลูกคู่ แต่เมื่อจะร้องแต่เฉพาะคน เสียงคนเดียวก็ได้ไม่ขัดข้องอันใดเลย"

พระอัจฉริยะในการนิพนธ์เพลง ความทรงจำทำนองเพลงไว้ได้เป็นจำนวนมากและกวีนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดมดังกล่าวมา ไม่มีหลักฐานว่าทรงศึกษากับท่านผู้ใดและเมื่อไร แต่ก็พอจะนิยามได้ว่า เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง เจ้าคุณตาของพระองค์นั่นเองเป็นผู้ประสิทธิประสาทให้ ด้วยเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงนั้น เป็นเจ้าของคณะละครไทยที่ยิ่งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นละครรำชั้นเยี่ยมลือชื่อที่สุดในสมัยนั้น การแสดงที่จัดขึ้นภายในโรงที่มีชื่อว่า Prince theater อันมีความหมายว่าโรงละครของพระองค์เจ้าผู้เป็นหลานนั้น จัดแสดงเดือนละ ๑ สัปดาห์หรือ ๑ วิกนั้น เก็บค่าดูผู้ที่เข้าชมของไทยเป็นครั้งแรก โรงละครโรงนี้ตั้งอยู่ใต้ตลาดท่าเตียน สิ่งแวดล้อมดังกล่าวนี้ย่อมจะเป็นเครื่องเสริมพระปรีชาให้พระองค์ทรงจำแล้วนำไปทรงพระนิพนธ์เนื้อร้องใส่ทำนองเพลงต่าง ๆ ได้อย่างไม่ต้องสงสัย ส่วนกวีนิพนธ์นั้น คงจะทรงศึกษากับหลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) ผู้แต่งบทละครให้เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงจัดแสดงเป็นละครมากมายสืบกันได้ว่ามีจำนวนถึง ๒๐ กว่าเรื่อง เมื่อเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงถึงอสัญกรรมแล้ว ก็สมัครเป็นข้าในพระเจ้าลูกเธอซึ่งเป็นหลานของเจ้าพระยา ๒ พระองค์ คือ พระองค์เจ้าจุฑารัตน-ราชกุมารีกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม ท่านผู้นี้คงจะถวายความรู้ด้าน

กวีนิพนธ์แก่พระองค์ท่านเป็นแน่นอน

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม เมื่อเสด็จกลับจากการรักษาพระองค์ ณ ประเทศอียิปต์แล้ว ก็เข้าปฏิบัติราชการต่อไปมิใช่เพียงตำแหน่งเดิม แต่ได้รับเพิ่มให้แทนตำแหน่งปลัดทูลฉลองกับสั่งราชการในกระทรวง ทั้ง ๆ ที่พระกำลังไม่สู้สมบูรณ์ดี จึงได้ทรงรับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระองค์เจ้าต่างกรมหรือทรงกรมใน พ.ศ. ๒๔๕๑ แต่ก็ต้องสิ้นพระชนม์ลงในวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ สิริพระชนม์ได้ ๒๘ พรรษา ภายหลังได้รับการสถาปนาเพียงปีเดียว กรมช่างไหมได้เจริญก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงไปเป็นกรมเพาะปลูก แต่เสียงเพลงลาวดวงเดือนยังคงกังวานเจื้อยแจ้ว กวีนิพนธ์ *"นิราศรักษาตัว"* ก็ยังเป็นอลังการประดับวงวรรณคดีไทยไปอีกนานแสนนาน

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๔๑

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิวัฒนไชย

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิวัฒนไชย

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีประวัติมายาวนาน ผ่านความทุกข์ความสุขมาหลายครั้งหลายหน แต่ละครั้งที่ประสบภาวะวิกฤตได้รับความทุกข์ยากแสนสาหัส ก็สามารถผ่านพ้นมาได้ในที่สุด ด้วยความกล้าหาญ ความเฉลียวฉลาด และความมานะอดทนของบุคคลชั้นนำที่เปี่ยมไปด้วยความรักชาติอย่างแรงกล้า ดังเช่นเมื่อสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง เหตุที่ประเทศไทยได้ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร ซึ่งเป็นผู้ชนะ ประเทศไทยจึงเกือบตกเป็นรัฐในอารักขาของประเทศอังกฤษ ผู้ได้รับความเสียหายมากกว่าสัมพันธมิตรประเทศอื่น เนื่องจากการตัดสินใจของประเทศไทย แต่เพราะความสามารถของบุคคลสำคัญท่านหนึ่ง คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิวัฒนไชย นักการคลังการเงินผู้สามารถยิ่งของประเทศไทย ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าคณะผู้แทนรัฐบาลไทย ไปเจรจาเลิกสถานะสงครามกับประเทศอังกฤษ อินเดียและออสเตรเลีย จนทำความตกลงสมบูรณ์แบบได้ ทำให้ไทยได้รับความเสียหายน้อยที่สุด และสามารถดำรงอิสราธิปไทยของชาติได้โดยสมบูรณ์ จึงสมควรที่จะเชิญพระประวัติพระกรณียกิจของพระองค์ท่านมาให้อนุชนชาวไทยรุ่นหลังได้รับทราบ เพื่อรำลึกถึงพระคุณและพยายามบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์จำเริญตามรอยพระบาทพระองค์ท่านสืบไป

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิวัฒนไชย พระนามเดิม หม่อมเจ้าวิวัฒนไชย ไชยันต์ เป็นพระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย และหม่อมส้วน ไชยันต์ ประสูติเมื่อวันที่ ๒๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๔๒ เมื่อพระชันษาได้ ๒ ขวบ หม่อมมารดาพาเข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ที่ตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน ซึ่งเป็นเสด็จป้า ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและแสดงความสามารถความเฉลียวฉลาดเป็นที่พอพระราชหฤทัย พระองค์เจ้าวิวัฒนไชยทรงกำพร้าพระบิดาและหม่อมมารดาตั้งแต่พระชันษายังเยาว์ แต่ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนมหาดเล็กหลวงตั้งแต่พระชนม์ได้ ๖ ชันษา และสำเร็จชั้นมัธยมปีที่ ๖ ของโรงเรียนราชวิทยาลัย เมื่อพระชนม์เพียง ๑๒ ในพุทธศักราช ๒๔๕๔ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา

บรมราชินีนาถ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นนักเรียนส่วนพระองค์ ออกไปศึกษาวิทยาการ ณ ประเทศอังกฤษ จนสำเร็จการศึกษาได้รับปริญญาเกียรตินิยมชั้นสองในวิชาประวัติศาสตร์ ณ วิทยาลัยมอดดะเลน แห่งมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ต่อจากนั้นได้เสด็จไปศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์และการเมืองที่ปรุงปารีสอีก ๑ ปี จึงเสด็จกลับประเทศไทยเมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๓

เมื่อพระองค์เจ้าวิวัฒนไชยเสด็จกลับถึงประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้ารับราชการในตำแหน่งเลขานุการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ นับตั้งแต่วาระนั้นเป็นต้นมา ได้ทรงปฏิบัติราชการในกระทรวงนั้นหรือทรงปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ของทางราชการอันเกี่ยวข้องกับกระทรวงนั้นโดยตรง จนสิ้นพระชนม์ชีพเป็นเวลา ๔๐ ปีบริบูรณ์ มิได้ขาดตอนเลย ประโยชน์นานาประการที่ได้ทรงกระทำไว้แก่ราชการคลังและการเงินการภาษีอากรของประเทศมีอยู่มากมาย ยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือนได้

จากตำแหน่งเลขานุการกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทำให้พระองค์เจ้าวิวัฒนไชยทรงมีโอกาสได้ทำงานใกล้ชิดกับเสนาบดีและที่ปรึกษาชาวต่างประเทศ ประกอบกับการที่ทรงสนพระทัยในการศึกษาหาความรู้และปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความวิริยะอุตสาหะ จึงได้ทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลอง ผู้รั้งตำแหน่งปลัดทูลฉลอง และเป็นปลัดทูลฉลองเมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๐ พระชนมายุได้ ๒๘ ปี ทรงเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับปลัดทูลฉลองที่มีอายุน้อยที่สุดในสมัยนั้น นอกจากนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเตรียมการปูพื้นฐานการปกครองแบบประชาธิปไตยให้แก่ประเทศ จึงทรงสถาปนาสภากรรมการองคมนตรีขึ้นฝึกหัดทำหน้าที่สภานิติบัญญัติแห่งชาติ โดยคัดเลือกแต่งตั้งกรรมการองคมนตรีขึ้นมา ๔๐ คน จากจำนวนองคมนตรี ๓๐๐ กว่าคน พระองค์เจ้าวิวัฒนไชยก็ได้รับการคัดเลือกเป็นกรรมการองคมนตรีด้วยองค์หนึ่ง

ในพุทธศักราช ๒๔๗๓ ตำแหน่งอธิบดีกรมสรรพากรและกรมสุราว่างลง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ย้ายพระองค์เจ้าวิวัฒนไชยไปดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสรรพากรและกรมสุรา ขณะนั้นกรมสรรพากรยังเก็บภาษีอากรแบบเก่า ๆ อยู่ เช่น อากรค่านา อากรสวนใหญ่ เงินรัชชูปการ และภาษีเรือโรงร้านตึกแพ ซึ่งภาระภาษีอากรนั้นตกอยู่แก่กสิกรเป็นส่วนใหญ่ พระองค์เจ้าวิวัฒนไชยจึงได้ทรงแก้ไขด้วยการค่อย ๆ เลิกภาษีอากรเก่า ๆ แล้วเก็บภาษีใหม่ให้เหมาะสมกับความเจริญของบ้านเมือง และเฉลี่ยภาระแห่งภาษีนั้นออกไปในลักษณะเป็นธรรม เช่น ประกาศใช้พระราชบัญญัติภาษีโรงเรือนและที่ดิน พระราช

บัญญัติภาษีเงินได้ พระราชบัญญัติภาษีการค้า การปรับปรุงเหล่านี้ ทำประโยชน์แก่ทางราชการและประชาชนผู้เสียภาษีเป็นอย่างมาก เงินภาษีเก็บได้มากขึ้น และค่าใช้จ่ายในการเก็บภาษีก็ลดน้อยลง

ระหว่างที่พระองค์เจ้าวิวัฒนไชยทรงเป็นอธิบดีกรมสรรพากรนั้น มีการรวมกรมฝิ่นกับกรมสุราขึ้นเป็นกรมสรรพสามิต ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสรรพสามิตเป็นการชั่วคราวอีกตำแหน่งหนึ่ง จึงต้องทรงปรับปรุงแก้ไขกิจการต่าง ๆ ของกรมนั้นให้ดีขึ้น เช่น การแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับสุรา และจัดเก็บภาษีไม้ขีดไฟขึ้นใหม่ เหตุที่ทรงเป็นนักปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติราชการ ทางราชการจึงได้ย้ายพระองค์ไปดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศุลกากรเมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๘ การเก็บภาษีศุลกากรขณะนั้น เป็นการเก็บภาษีตามราคาสินค้ามิได้เก็บตามสภาพ และเก็บเพื่อรายได้แผ่นดินประการเดียว โดยมิได้คำนึงถึงผลทางเศรษฐกิจแต่อย่างใด จึงทรงร่างกฎหมายตั้งพิกัดอัตราภาษีศุลกากรขึ้นใหม่ ขยายประเภทสินค้าที่ต้องเสียภาษีจาก ๓๐-๔๐ ประเภทไปเป็นถึง ๑๙๘ ประเภท ทำให้รายได้เพิ่มขึ้นถึงร้อยละ ๕๐ และค่าใช้จ่ายในการเก็บภาษีก็ต่ำมากคือไม่ถึงร้อยละ ๒ ของภาษีที่เก็บได้ พร้อมกันนั้นได้ทรงปรับปรุงส่วนราชการขึ้นใหม่ และประมวลระเบียบข้อบังคับในการปฏิบัติขึ้นเป็นคู่มือของข้าราชการ อันใช้เป็นแบบอย่างมาจนปัจจุบัน การที่ต้องทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมต่าง ๆ ถึง ๓ กรม ในระยะเวลา ๕ ปีนั้น มีพระชนม์เพียง ๓๐ เศษ ๆ เท่านั้น ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์เป็นอย่างดี

โดยที่พระองค์ทรงเป็นผู้ประกอบด้วยคุณวุฒิและรอบรู้กิจการต่าง ๆ ในกระทรวงการคลัง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาฝ่ายไทยในกระทรวงการคลังเมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๑ ตำแหน่งนี้มีมาแล้วกว่า ๖๐ ปี แต่เป็นตำแหน่งสำหรับชาวต่างประเทศตลอดมา พระองค์จึงทรงเป็นที่ปรึกษากระทรวงการคลังซึ่งเป็นคนไทยคนแรก งานใหญ่เฉพาะหน้าคือการจัดตั้งสำนักงานธนาคารชาติไทยขึ้น เพื่อจัดระเบียบการเงินตราและเครดิตของประเทศอันเป็นหน้าที่ของธนาคารกลาง แต่เหตุที่ประเทศไทยยังไม่มีเจ้าพนักงานที่มีความรู้ความชำนาญในเรื่องนี้ รัฐบาลจึงได้จัดตั้งสำนักงานธนาคารชาติไทยขึ้น โดยให้อยู่ในความควบคุมของกระทรวงการคลังไปพลางก่อน มีหน้าที่ทำธุรกิจของธนาคารกลางแต่เพียงบางประเภทเท่านั้น เพื่อที่จะได้เตรียมการเปลี่ยนให้เป็นธนาคารกลางโดยสมบูรณ์ต่อไป แต่มิช้านานก็เกิดสงครามมหาเอเชียบูรพาขึ้นเมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๔ ประเทศไทยจำต้องทำสัญญาร่วมรุกร่วมรบเป็นพันธมิตรกับประเทศญี่ปุ่น รัฐบาลญี่ปุ่นได้เสนอให้รัฐบาลไทยตั้งธนาคารกลางขึ้นเป็นเจ้าหน้าที่เงินตรา โดยให้มีที่ปรึกษาและหัวหน้าหน่วย

งานต่าง ๆ เป็นชนชาติญี่ปุ่น เท่ากับจะทำให้นโยบายการเงินของประเทศไทยต้องสูญสิ้นอิสรภาพให้แก่ประเทศญี่ปุ่น พระองค์เจ้าวิวัฒนไชยจึงต้องทรงร่างพระราชบัญญัติธนาคารแห่งประเทศไทย พุทธศักราช ๒๔๘๕ ขึ้นด้วยพระองค์เองอย่างเร่งรีบโดยตลอดให้ทันการ และหาพนักงานที่เป็นคนไทยเข้าบรรจุให้ครบทุกตำแหน่ง เช่น ให้หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นหัวหน้าฝ่ายออกบัตรธนาคาร (จัดทำธนบัตร) และพระองค์เองทรงเป็นผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยเป็นคนแรก เพื่อแสดงให้เห็นว่าคนไทยสามารถดำเนินงานธนาคารกลางได้ด้วยตนเอง ในระหว่างระยะเวลาสงครามนั้น การคลังของประเทศย่อมตกอยู่ในภาวะขัดข้องยุ่งยากเป็นอย่างที่สุด แต่พระองค์เจ้าวิวัฒนไชยเมื่อยังดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าเป็นผู้หนึ่งซึ่งได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ จนผลที่สุดปรากฏว่าแม้ประเทศไทยจะต้องจ่ายเงินให้แก่กองทัพญี่ปุ่นใช้สอยไปอย่างมากมาย ก็ยังได้รับทองคำตอบแทนคืนมาเป็นจำนวนไม่น้อย พอบรรเทาความเสียหายได้เป็นอันมาก

เมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๘ สงครามโลกครั้งที่สองยุติลง รัฐบาลได้แต่งตั้งพระองค์เจ้าวิวัฒนไชย ซึ่งทรงเป็นทั้งที่ปรึกษากระทรวงการคลัง ที่ปรึกษาสำนักนายกรัฐมนตรี และผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย เป็นหัวหน้าคณะทูตไปเจรจาทำสัญญาเลิกสถานะสงครามกับประเทศอังกฤษ อินเดีย และออสเตรเลีย ณ เมืองแคนดี ประเทศสิงหล[๑] ปรากฏว่าทางอังกฤษได้ยืนยันว่าจะต้องเป็นผู้ดูแลเศรษฐกิจทั้งหมดของไทย เป็นผู้ควบคุมการบริหารราชการด้านพลเรือน ตลอดจนการส่งสินค้าออก และในที่สุดเมื่อไทยเข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติแล้ว ไทยก็จะกลายเป็นรัฐในอารักขาของอังกฤษ การเจรจาที่เมืองแคนดีจึงไม่สามารถที่จะตกลงกันได้ แต่ด้วยความช่วยเหลือเข้าแทรกแซงของสหรัฐอเมริกา การเจรจาจึงเริ่มขึ้นใหม่ที่เมืองสิงคโปร์ ไทยสามารถทำความตกลงสมบูรณ์แบบกับอังกฤษได้เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๘๙ โดยไทยจะต้องคืนรัฐกลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี และปะลิสในมลายู และแคว้นฉานในพม่าให้แก่อังกฤษ ไทยต้องไม่ขุดคลองข้ามอาณาเขตเชื่อมมหาสมุทรอินเดียกับอ่าวไทย โดยรัฐบาลสหราชอาณาจักรมิได้เห็นพ้องด้วย ไทยต้องขายยาง ดีบุก ข้าว และใบชา ตามราคาที่ได้มีการกำหนดไว้ และไทยต้องส่งข้าวจำนวน ๑,๕๐๐,๐๐๐ ตัน ให้แก่อังกฤษโดยไม่คิดมูลค่า เพื่อจะได้นำไปจ่ายให้แก่มลายู สิงคโปร์ พม่า และอินเดียต่อไป แต่ข้อสุดท้ายนี้ ต่อมาอังกฤษตกลงซื้อข้าวไทยในราคาควบคุม หลังจากการลงนามในสนธิสัญญานี้แล้ว อังกฤษยินยอมปล่อยทรัพย์สินของไทยจำนวน ๑๖ ล้านปอนด์ ซึ่งกักไว้ที่กรุงลอนดอนตั้งแต่เกิดสงครามคืนให้แก่ไทย

---

[๑] ปัจจุบัน คือ ประเทศศรีลังกา

มีเหตุการณ์อย่างหนึ่งในระหว่างการเจรจาเลิกสถานะสงครามนี้ที่ควรจารึกไว้ให้ปรากฏว่า พระองค์เจ้าวิวัฒนไชยทรงเป็นราชสกุลกล้าหาญสมกับที่ได้ทรงถือกำเนิดมาในราชสกุล คือระหว่างการเจรจานั้น ผู้แทนประเทศมหาอำนาจประเทศหนึ่งได้เรียกร้องให้ประเทศไทยส่งพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) คืนไปยังเมืองเวียงจันทน์ พระองค์ได้รับสั่งในที่ประชุมว่า ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นราชสกุลและในฐานะที่ทรงเป็นคนไทย ไม่ทรงสามารถรับฟังข้อเรียกร้องนั้นได้เลย และจะไม่ทรงเจรจาด้วยจนกว่าจะมีการถอนข้อเรียกร้องนั้นออกไปแล้ว รับสั่งแล้วก็เสด็จออกจากการประชุมนั้นทันที ไม่เสด็จเข้าร่วมประชุมอีกจนฝ่ายนั้นยอมถอนข้อเรียกร้องไปในที่สุด

หลังจากมีการรัฐประหารเกิดขึ้นในประเทศไทย เมื่อเดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๙๐ ในรัฐบาลชุดนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ทูลเชิญพระองค์เจ้าวิวัฒนไชยเข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังเป็นครั้งแรก และทรงเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเดียวกันเป็นครั้งที่สอง ในรัฐบาลชุดจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๙๑ และแม้จะทรงอยู่นอกราชการแล้ว ก็ยังทรงช่วยเหลือกิจการการเงินการคลังของแผ่นดินอยู่เสมอ เมื่อได้รับการขอร้อง เช่นทรงยกร่างพระราชบัญญัติเงินตราขึ้นใหม่แทนฉบับเดิมที่ล้าสมัย ทรงช่วยตั้งบรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย และทรงเป็นประธานกรรมการอยู่จนสิ้นพระชนม์ ทรงเป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการปรับปรุงสังคายนาประมวลรัษฎากร นอกจากนั้น ยังทรงเป็นกรรมการและเหรัญญิกของสภากาชาดไทยติดต่อกันมาเป็นเวลาหลายปี ส่วนกิจการระหว่างประเทศ ก็ทรงเป็นที่ปรึกษาทางการคลังและเศรษฐกิจของรัฐบาลเกาหลีใต้ ตามที่สำนักงานบูรณะประเทศเกาหลีของสหประชาชาติแต่งตั้ง ทรงรับคำเชิญจากเลขาธิการสหประชาชาติให้ทรงเป็นกรรมการร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิอื่นอีกสองท่าน ให้คำปรึกษาแก่เลขาธิการเรื่องรายงานเศรษฐกิจของโลก จึงทรงเป็นคนไทยคนแรกที่ได้นำเกียรติอันสูงด้านเศรษฐกิจและการคลังมาสู่ประเทศไทย

พระองค์เจ้าวิวัฒนไชยทรงได้รับเลื่อนพระอิสริยยศจากหม่อมเจ้าเป็นพระองค์เจ้าเนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ตามพระบรมราชโองการ เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓ และมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งองคมนตรีเมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๕ นอกจากงานในหน้าที่ขององคมนตรีโดยตรงแล้ว ยังได้ทรงสนองพระมหากรุณาธิคุณในด้านภาษาอังกฤษโดยทั่วไปอีกด้วย เช่น การร่างพระราชประวัติ ร่างกระแสพระราชดำรัส และข้อความที่จะจารึกลงบนสิ่งของที่จะพระราชทานแก่บุคคลต่าง ๆ เนื่องในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนสหรัฐอเมริกาและยุโรปเมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๓

พระองค์เจ้าวิวัฒนไชยสิ้นพระชนม์โดยสงบด้วยพระหทัยหยุดลงโดยฉับพลัน ขณะทรงพระอักษรอยู่ที่วังซอยอารี ถนนสุขุมวิท เมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๓ เวลา ๑๒.๑๕ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า พระองค์เจ้าวิวัฒนไชยสิ้นพระชนม์ในคืนเดียวกันนั้น ขณะประทับ ณ พระราชวังเคอลูซ กรุงลิสบอน ประเทศโปรตุเกส หลังจากที่ได้มีพระราชดำรัสสรรเสริญคุณความดีของพระองค์เจ้าวิวัฒนไชย เป็นอเนกประการแล้ว ได้มีพระราชดำรัสว่า

"ท่านได้ช่วยเหลือฉันมากในการมาเยี่ยมต่างประเทศคราวนี้ ท่านก็ได้ทรงทราบแล้วว่า การมาเยี่ยมต่างประเทศคราวนี้ เป็นผลสำเร็จและมีผลดีเพียงไร และคงพอพระทัย ฉันคิดว่าขณะสิ้นพระชนม์ ท่านคงมีความสุข"

"ประวัติวีรบุรุษไซร้ เตือนใจ เรานา
ว่าอาจจะยังชนม์ เลิศได้
และยามจะบรรลัย ทิ้งซึ่ง
รอยบาทเหยียบแน่นไว้ แทบพื้นทรายสมัย"

– พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

หนังสืออ้างอิง

- หนังสือเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒
- วิวัฒนไชยานุสรณ์
- การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย โดย ดร.เพ็ญศรี ดุ๊ก

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๑

พลโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์

พลโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ เมื่อสำเร็จการศึกษาวิชาทหารและเสด็จกลับประเทศไทยแล้ว ได้โปรดให้ช่างเขียนวาดลายพระหัตถ์และลายมือที่เขียนเป็นคำโคลงสี่สุภาพของสมเด็จพระบิดาและของหม่อมมารดานั้น ขยายตัวอักษรโตขึ้น แล้วให้ช่างปักปักด้วยเส้นไหมลงบนผ้าแพรใส่กรอบบูชาไว้ในห้องส่วนพระองค์ตลอดมา

ส่วนพระประวัติตอนรับราชการทหารและความเจริญก้าวหน้าในเวลาต่อมา ในหนังสือ *"เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านายเล่ม ๒ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม"* ที่อ้างมีข้อความในประกาศเฉลิมพระเกียรติตอนหนึ่งว่า

"ได้รับราชการในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ปรากฏความสามารถตั้งแต่เป็นนายร้อยในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ และเป็นนายทหารในกรมเสนาธิการ แล้วยังได้เป็นนายพันผู้บังคับบัญชากองพันกรมทหารมหาดเล็ก และเป็นผู้บังคับบัญชาการโรงเรียนนายร้อยชั้นมัธยมโดยลำดับมาถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ (รัชกาลที่ ๖) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้รั้งตำแหน่งผู้บัญชากองพลทหารบกที่ ๓ ณ มณฑลอยุธยา แล้วเป็นผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๕ ณ มณฑลทหารราชสีมา มีบำเหน็จความชอบได้เลื่อนขึ้นเป็นนายพลตรีและเป็นราชองครักษ์พิเศษ ต่อมาได้เลื่อนมาเป็นผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ ณ มณฑลราชบุรี... เพราะทรงคุณวุฒิปรีชาและมีความพากเพียรสม่ำเสมอ ได้รับตำแหน่งหน้าที่ใด ก็สามารถทำงานในหน้าที่นั้น ๆ ให้เรียบร้อยเจริญขึ้นทุกหน้าที่จึงเป็นเหตุให้ได้รับเลือกสรร ในเวลาเมื่อต้องการผู้มีความสามารถไปรับราชการในตำแหน่งต่าง ๆ ทุกคราวมา ข้อนี้เป็นเกียรติคุณอันสำคัญของหม่อมเจ้าทศศิริวงศ์

ในส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) ก็ได้ทรงคุ้นเคยทราบคุณวุฒิของหม่อมเจ้าทศศิริวงศ์ มาแต่เมื่อเสด็จดำรงตำแหน่งผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ในรัชกาลที่ ๕ หม่อมเจ้าทศศิริวงศ์เคยอยู่ในบังคับบัญชาใกล้ชิด และมีความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงนับว่าเป็นผู้สนิทสนมชิดชอบพระราชอัธยาศัยแต่ครั้งนั้นตลอดมาจนปัจจุบันนี้ ทรงพระราชดำริว่า หม่อมเจ้าทศศิริวงศ์บัดนี้ ก็ทรงเจริญวัยวุฒิปรีชาสามารถในราชกิจและรับราชการในตำแหน่งสำคัญ อันเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย กอปรด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและจงรักภักดีในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมั่นคง สมควรจะยกย่องเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระปิตุลาธิบดีพระองค์ใหญ่ ได้อีกพระองค์ ๑

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนา หม่อมเจ้าทศศิริวงศ์ขึ้นเป็นพระองค์เจ้า มีคำนำพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า *"พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์..."*

พลโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์เมื่อทรงตำแหน่งสำคัญในทางทหาร ตำแหน่งสุดท้ายคือ แม่ทัพน้อยทหารบกที่ ๑ กรุงเทพมหานคร และก่อนที่จะกล่าวถึงพระประวัติและหน้าที่ราชการอื่นที่มิใช่ทางทหารสืบต่อไป ขอนำเรื่องที่เกี่ยวกับหน้าที่เพิ่มเติมเพื่อให้สมบูรณ์มากขึ้น ขณะที่ยังทรงอยู่ในตำแหน่งราชการดังกล่าวมาเสนอ คือ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ พลโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ ขณะทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกองพลอิสระที่ ๔ ราชบุรี ได้เกิดการจลาจลที่จังหวัดปัตตานี เจ้าพนักงานอำเภอและสถานที่ราชการถูกพวกก่อการจลาจลทำร้ายและฆ่าตาย ตลอดจนสถานที่ราชการถูกเผาผลาญ กิจการค้าขายและการขนส่งต้องหยุดชะงักทั้งหมด โดยเฉพาะการเดินรถไฟอันเป็นทางชีวิตเศรษฐกิจระหว่างสถานีรถไฟโคกโพธิ์กับปัตตานีต้องหยุด ประชาชนกำลังได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชกระแสรับสั่งให้พลโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ นำคณะนายทหารไปจังหวัดปัตตานี เพื่อพิจารณาสถานการณ์อย่างใกล้ชิด และรับสั่งให้ทรงใช้ดุลยพินิจที่จะใช้กำลังทหารเข้าปราบปรามตามความเหมาะสมได้ทันที ผลของการปฏิบัติการครั้งนี้ ทำให้การจลาจลยุติลงได้อย่างรวดเร็ว โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ อุปราชภาคใต้และพระยาเดชานุชิต สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีสนับสนุน

ส่วนเบื้องหลังของการจลาจลครั้งนี้ ในหนังสือเรื่อง *"ประวัติเมืองปัตตานี"* ของพระยารัตนภักดี (แจ้ง สุวรรณจินดา) อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดปัตตานีและอดีตผู้ว่าราชการภาค ๙ กล่าวว่า เกิดจากการยุยงของอดีตพระยาเมืองปัตตานีคนเก่าผู้ไม่ยินยอมให้รัฐบาลจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ พลโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ทรงรวบรวมคำบรรยายที่ทรงบรรยายแก่คณะนายทหารในบังคับบัญชา ณ สถานีต่าง ๆ มาจัดพิมพ์แจกในวันครบรอบวันประสูติมีชื่อเรื่องว่า *"บันทึกคำบรรยาย เรื่องน่าที่ราชการและน่าที่เกียรติศักดิ์ของนายทหารสัญญาบัตร"* หนังสือคำบรรยายเรื่องนี้ จอมพล สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนาบดีกระทรวงกลาโหมได้ทรงตรวจและประทานศัพท์บางคำและทรงแนะนำบางตอน สาระสำคัญของคำบรรยายได้ทรงกล่าวถึง ความสำคัญในฐานะที่เป็นนายทหารสัญญาบัตร หน้าที่ของนายทหารสัญญาบัตร รวมทั้งหน้าที่ราชการและเกียรติศักดิ์ ซึ่งแบ่งหัวข้อบรรยายแยกออกเป็นข้อ ๆ หนังสือเรื่องนี้มีความยาวมาก ไม่สามารถจะสรุปลงได้หมด คือมีความยาวถึง ๑๐๔ หน้า ขอนำข้อความบางตอนมาเสนอท่านผู้ฟังดังนี้

ทหารกับการเมือง

"ทหารต้องไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง ไม่พัวพันด้วยความเห็นของนักการเมืองพวกหนึ่งพวกใดทั้งหมด มุ่งแต่จะป้องกันรักษาความเป็นไทยซึ่งเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่ของชาติเท่านั้น"

ความประพฤติต่อทหารคนใช้

"นายทหารพึงบำรุงทหารคนใช้ ดังนี้ คือ มอบการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง อย่าใช้ให้ทำกิจการอันเป็นที่รังเกียจของบุรุษเพศ เช่น ให้ซักผ้านุ่งของภรรยา ผ้าอ้อมลูก เป็นต้น

ในขณะที่แต่งกายหรือถอดเครื่องแต่งกายก็ดี นายทหารไม่ควรให้ทหารคนใช้ช่วยเหลือในสิ่งที่ไม่จำเป็นเลยทีเดียว เพราะทหารคนใช้ไม่ใช่คนต้นห้องแต่งกาย นายทหารก็ไม่ใช่คนเจ็บไข้ ซึ่งจะต้องได้รับความช่วยเหลือทุกสิ่งทุกอย่างไป..."

อนึ่ง พลโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ ขณะเมื่อทรงรับราชการทหารอยู่นั้น ได้ทรงนิพนธ์บทละครพูด ละครร้องและนิยายประเภทที่เรียกกันอย่างในปัจจุบันว่า นวนิยาย ไว้หลายเรื่อง จะกล่าวรวมกันในหัวข้อการประพันธ์

การประพันธ์ ผลงานด้านนี้ ขอนำคำกล่าวของพลตรี พระยาอานุภาพไตรภพ (จำรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ที่เขียนลงในวารสาร *"ยุทธโกษ"* ปีที่ ๖๐ ฉบับที่ ๕ ตุลาคม ๒๔๙๕ *"เรื่อง พระมหานครกรุงเทพ"* ว่า

"ขอแทรกเรื่องที่เกี่ยวกับพลโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ไว้บ้าง... ท่านพระองค์ทศฯ โปรดการประพันธ์มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ในสมัยที่ข้าพเจ้าเล่านี่ ดูเหมือนทรงยศทหารเป็นร้อยเอกประจำกรมเสนาธิการ... ทรงแปลโศกนาฏกรรมเรื่อง คาบาลอุนด์-ลีปเป ของ ชิลแลร์ นักประพันธ์เรืองนามของเยอรมัน แล้วก็ทรงแปลงเป็นบทละครร้องภาษาไทย อย่างที่เสด็จในกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนั้น ให้ชื่อเรื่องว่า <u>หลงกล</u> ของ <u>แว่นแก้ว</u> แล้วส่งถวายเสด็จในกรมถึงจัง แต่ไม่ลงนาม (จริง) ของผู้ประพันธ์ ทั้งไม่มีหนังสือนำด้วย เสด็จในกรมพอพระทัยมากแต่พยายามหาเจ้าของไม่พบ เลยทรงซ้อมแล้วเล่นถวายตัว (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นที่พึงพอพระราชหฤทัยมาก ต่อมาอีกนานจึงทรงทราบนามผู้ประพันธ์ ท่านพระองค์ทศฯ ได้ทรงประพันธ์บทละครไว้มากเรื่อง ซึ่งโดยมากทรงแปลงจากเรื่องของชาวตะวันตกและทรงอนุญาตให้นำออกแสดงที่โรงละครปราโมทัยของพระโสภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตสิริ) ที่ประตูสามยอดติดวังบูรพาภิรมย์... บางเรื่องก็ทรงหาเวลาซ้อมให้ แต่ก็มีมากเรื่องเหมือนกันที่ทรงกำหนดเค้าเรื่องขึ้นเอง เมื่อทรง

ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกองพลที่ ๒ และที่ ๔ อิสระ (นครราชสีมาและราชบุรี) ได้ทรงหัดให้นายทหารและครอบครัวนายทหารแสดงละครร้องบ้างละครพูดบ้าง ฉลองการสาบานธงของทหาร ทั้งได้เล่นถวายตัวล้นเกล้าล้นกระหม่อมรัชกาลที่ ๖ ก็หลายครั้ง... นามปากกาที่ท่านพระองค์ทศทรงใช้ว่า แว่นแก้ว นี้มีผู้สงสัยว่ามันมาอย่างไรไปอย่างไรกันหรือหมายความว่าอย่างไร จึงขออธิบายว่า พระนามของท่านผู้นี้แปลงมาจากชื่อท้าวทศคิริวงศ์ผู้เป็นน้องชายท้าวทศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์ หรืออีกนัยหนึ่งคือพิเภก เมื่อถูกขับออกจากกรุงลงกา พิเภกไปสามิภักดิ์เป็นโหรคู่บารมีของพระราม พิเภกทำนายเหตุการณ์ประดุจตาเห็น หรือตาทิพย์เห็นการณ์เป็นไปอย่างถูกต้องสมจริงอย่างส่องกระจก คนจึงเรียกพิเภกว่าเป็นแว่นของพระราม และด้วยเหตุฉะนี้ประกอบกับทรงเป็นทหารฝ่ายเสนาธิการด้วย จึงทรงใช้คำว่า แว่นแก้ว เป็นนามปากกา และทรงใช้ รูปพิเภกถือกระดานชนวนเป็นตราประจำพระองค์ นอกจากแว่นแก้วยังทรงใช้ อ.ท. เป็นนามปากกาอีกชื่อหนึ่ง แต่คำนี้เห็นจะไม่ต้องอธิบายมาก คือเป็นตัวอักษรย่อพระนามนั้นเอง ชั่วแต่กลับตัวหน้าเป็นตัวหลังเท่านั้น"

ความจริงนามปากกาของพลโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ มีอีกนามหนึ่งก็คือ พิเภก ซึ่งส่วนใหญ่จะทรงใช้เมื่อแต่งเรื่องสั้นอย่างในสมัยปัจจุบัน ทรงส่งไปลงในนิตยสาร *"กล่อมจิตร"* ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ แต่ก็มีบางครั้งที่ทรงใช้นามปากกานี้กับบทละครที่ทรงประพันธ์ขึ้นแล้วส่งไปแสดงที่คณะปรีดาลัยและคณะปราโมทัย ดังกล่าว

บทละครของพลโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ ที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือ บทละครร้องเรื่อง *"น้ำใจเด็ดเดี่ยว"* ด้วยเหตุผลที่ผู้นำมาจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพของพระองค์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ ว่า *"บทละครร้อง ๑๐ องก์เรื่องนี้... คำกลอนที่ทรงนิพนธ์ไว้มีความไพเราะยิ่งกว่าบทละครที่ได้ทรงนิพนธ์เรื่องอื่น และเป็นต้นรากของบทละครพูดที่ได้ทรงดัดแปลงในภายหลังนั้นด้วย"*

บทละครร้องเรื่องนี้ได้จัดแสดงในงานสำคัญ ๆ หลายครั้ง เช่น แสดงเก็บเงินช่วยบำรุงสภากาชาดไทย แสดงถวายสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทอดพระเนตร ณ บริเวณข้างพระที่นั่งอภิเศกดุสิต เป็นต้น และในเวลาต่อมาได้ดัดแปลงเป็นบทละครพูด และเปลี่ยนชื่อเป็นเรื่อง *"น้ำใจทหาร"* จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้แสดงฉลองเพื่อพระราชทานเกียรติแก่กรมทหารราบที่ ๔ ราชบุรีกับได้ทรงจัดแสดงถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จแปรพระราชฐานประทับแรม ณ พระราช

นิเวศน์มฤคทายวัน จังหวัดเพชรบุรี

ส่วนเรื่องสั้นที่ทรงประพันธ์ และทรงใช้นามปากกาว่า พิเภก นั้นมีหลายเรื่อง เช่น แม่นางห้ามกะจิริด หงอนแมว เขจียมหีบสองใบ รักกันห้าวัน ผู้ร้ายกลับบ้านหรือความผิดของนายเยี่ยม ฯลฯ ขอท่านผู้สนใจค้นคว้าในหนังสือ กล่อมจิตร ดังกล่าวแล้ว แต่ไม่แน่ใจว่าจะยังพอหาอ่านได้หรือไม่ เพราะเวลาผ่านมานานนักแล้ว

การปกครอง พลโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ ทรงดำรงตำแหน่งทางทหารตำแหน่งสุดท้ายคือ ตำแหน่งแม่ทัพน้อยทหารบกที่ ๑ ดังกล่าวแล้ว ต่อจากนี้ก็ทรงไปดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล ผู้สำเร็จราชการมณฑลพายัพ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗

มณฑลพายัพ เป็นมณฑลหนึ่งที่ได้ตั้งขึ้นเมื่อมีการจัดการปกครองหัวเมืองให้เป็นระเบียบแบบแผนเรียบร้อยเหมือนกันทั่วพระราชอาณาจักร และให้ขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทย มณฑลหนึ่ง ๆ จะรวมหัวเมืองต่าง ๆ มากบ้างน้อยบ้าง มีผู้ปกครองมณฑลเรียกว่าข้าหลวงใหญ่ขึ้นต่อกระทรวงมหาดไทยอีกชั้นหนึ่ง เพื่อจัดการปกครองได้สะดวก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริริเริ่มขึ้น มณฑลพายัพเดิมเรียกชื่อว่า มณฑลลาวเฉียงแล้วเปลี่ยนเป็นมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือที่สุดเปลี่ยนอีกครั้งเป็นมณฑลพายัพมีหัวเมืองรวมอยู่ในมณฑลนี้ คือ เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน แม่ฮ่องสอน เชียงราย และพะเยา ที่ตั้งที่บัญชาการมณฑลอยู่ที่เชียงใหม่ ข้าหลวงใหญ่แต่ละมณฑลต่อมาเปลี่ยนเป็นเรียกว่า สมุหเทศาภิบาล ผู้สำเร็จราชการมณฑล เพราะการจัดระเบียบการปกครองแบบมณฑลนั้นเปลี่ยนเรียกว่า เทศาภิบาลมณฑล

เมื่อ พลโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ ทรงดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล ผู้สำเร็จราชการมณฑลพายัพ อันเป็นตำแหน่งฝ่ายพลเรือนและเป็นครั้งสุดท้ายที่ทรงรับราชการมียศฝ่ายพลเรือนว่า มหาอำมาตย์โท นำหน้าพระนาม คือ มหาอำมาตย์โท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ การปฏิบัติราชการจะมีปัญหาเกี่ยวกับเจ้าผู้ครองนครอยู่บางกรณี ก็ทรงพยายามแก้ไขและยังได้ทรงปรับปรุงการคมนาคมภายในมณฑลและระหว่างมณฑลพายัพกับกรุงเทพฯ ทรงขยายการศึกษาภาคบังคับ และขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวและพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ เพื่อส่งเป็นสินค้าขาออกเป็นต้น แต่เนื่องจากประเทศไทยตกอยู่ในสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ อันเป็นอุปสรรคอย่างสำคัญในอันที่จะสร้างความเจริญให้ยิ่งขึ้น ๆ ไปได้เพราะเกิดมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕

เมื่อทรงรับราชการเป็นสมุหเทศาภิบาลผู้สำเร็จราชการมณฑลพายัพต้องสิ้นสุดลงแล้ว ไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการทรงงานอื่นใดอีก จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ พระชันษา ๖๖ ปี ไม่ทราบว่าทรงประชวรด้วยพระโรคใด มีภาพถ่ายของพระองค์คู่กับหม่อมหลวงเลื่อน จักรพันธุ์ (สกุลเดิม สุทัศน์) มีคำอธิบายภาพไว้เพียงว่า ที่ยุโรป เมื่อเวลาไปรักษาองค์ของพระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ที่ Switzerland

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๔๒

เจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้แสดงปาฐกถาที่ห้องประชุมคุรุสภา สวนกุหลาบวิทยาลัย เรื่อง *"ความเป็นมาของมุสลิมในประเทศไทย"* มีข้อความตอนหนึ่ง ซึ่งได้กล่าวถึงความสำคัญของมุสลิมีนหรือคนที่นับถือศาสนาอิสลามไว้ว่า

"ถ้าจะดูประวัติศาสตร์ของคนไทยตั้งแต่สมัยแรกเริ่ม ก็ไม่ปรากฏว่า มีการตั้งข้อรังเกียจในการนับถือศาสนาหรือไม่เคยปรากฏว่า มีการกดขี่ข่มเหงในทางศาสนาโดยผู้ปกครองแผ่นดิน โดยเหตุนี้สำหรับอิสลามในประเทศไทยเท่าที่ได้มีความเป็นมาตราบเท่าทุกวันนี้ ผมจึงอยากจะกล่าวว่าชนอิสลาม คือ ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามนั้น ได้มีส่วนร่วมเป็นอย่างยิ่งในการสถาปนาชาติไทยของเราที่เรารู้จักทุกวันนี้ และเป็นผู้ที่ได้ร่วมมือในการรักษาเอกราชและในการบริหารราชการแผ่นดิน ทำราชการในตำแหน่งต่าง ๆ หลายอย่างหลายประการ จนสุดที่จะนำมาพรรณนาได้ละเอียด..."

ในปาฐกถาของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่องนี้นั้น ท่านได้กล่าวถึงชีว-ประวัติและผลงานของบุคคลสำคัญ ที่นับถือศาสนาอิสลามที่ได้ร่วมการบริหารราชการแผ่นดินตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมาหลายท่าน ในวันนี้ ขอนำชีวประวัติและผลงานของบุคคลสำคัญซึ่งนับถือศาสนาอิสลามท่านหนึ่งมาสดุดี คือ เจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์ สมุหนายก

บรรดาศักดิ์เจ้าพระยาจักรี เป็นบรรดาศักดิ์ที่สำคัญในการบริหารราชการแผ่นดินเพียงไรนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงบรรยายไว้ในเรื่อง *"พงศาวดารสยาม"* ว่า

"แต่เดิมวิธีการปกครองทั่วไปเป็นอย่างทหาร ส่วนการปกครองในบ้านเมือง จัดหน้าที่มีพนักงาน เมือง วัง คลัง นา ๔ กระทรวง... มาถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจัดแก้ไขวิธีการปกครองแยกเป็นแผนกใหญ่ ๒ แผนก การฝ่ายทหารทั้งปวงจัดเป็นแผนกหนึ่ง

มีสมุหกลาโหมเป็นหัวหน้า และกำหนดพนักงาน เมือง วัง คลัง นา เป็นแผนกพลเรือน มีสมุหนายกเป็นหัวหน้า ให้เจ้ากระทรวงทั้ง ๔ เป็นจตุสดมภ์รองลงมา กรมเมือง เรียกว่า นครบาล กรมวัง เรียกว่า ธรรมาธิกรณ์ กรมคลัง เรียกว่า โกษาธิบดี และกรมนา เรียกว่า เกษตราธิการ ใช้แบบวิธีการปกครองอย่างนี้จัดตั้งต่อออกไปตามหัวเมืองทั้งปวง เมืองใหญ่ที่เป็นเมืองพระยามหานครมาแต่ก่อนกำหนดเป็นเมืองขึ้น ชั้นเมืองเอก โท ตรี มีเจ้าเมือง กรมการปกครอง กรมการตำแหน่งพลเทียบด้วยกลาโหม ตำแหน่งมหาดไทยเทียบด้วยสมุหนายก สมุหกลาโหมมีอำนาจหน้าที่ตรวจตราว่ากล่าวราชการฝ่ายทหาร สมุหนายกมีอำนาจหน้าที่ตรวจตราว่ากล่าวราชการฝ่ายพลเรือนทั่วพระราชอาณาเขต..."

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้มีลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับอำนาจของเจ้าพระยาจักรี (สารานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หน้า ๔๗๑๒) ว่า

"เจ้าพระยาจักรีคนแรก คงเป็นที่ทรงพระกรุณาไว้วางพระราชหฤทัย ให้ทำการต่างพระองค์สั่งประหารชีวิตได้โดยลำพัง จึงตั้งชื่อเป็น นารายน์ และพระราชทานตราจักราวุธนารายน์ เป็นเครื่องหมาย เป็นการควรแก่ตำแหน่ง เมื่อเจ้าพระยาจักรีว่าที่สมุหนายก จึงถือตราสองดวง คือ จักร กับ ราชสีห์ ย่อมปรากฏเห็นได้โดยธรรมเนียมที่บังคับการธรรมดาใช้แต่ตราราชสีห์ ถ้าสั่งประหารชีวิต จึงจะประทับตราจักรด้วย สำแดงคำสั่งเจ้าพระยาจักรี"

การนำเรื่องความสำคัญของท่านผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาจักรีที่สมุหนายกมาแทรกไว้ตรงนี้ ก็เพื่อแสดงให้ท่านผู้ฟังได้ทราบว่า เจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์ ซึ่งจะนำชีวประวัติและผลงานของท่านมาสดุดีในวันนี้ว่า แม้ท่านจะเป็นมุสลิมผู้นับถือศาสนาอิสลาม ก็เป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่งที่ทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศไทยอย่างน่าสรรเสริญเป็นอย่างยิ่ง

และก่อนจะกล่าวถึงประวัติของท่าน ขอตั้งเป็นข้อสังเกตไว้ คือ นามของท่านที่มีปรากฏในพระราชพงศาวดาร หรือ พงศาวดาร นั้น ออกนามท่านเป็น ๓ อย่าง คือ เจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์ เจ้าพระยาจักรี (หมุด) หรือ เจ้าพระยาจักรีแขก ในบทความนี้ออกนามท่านว่า เจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์ โดยตลอดเว้นแต่ข้อความที่อ้างจากหลักฐานอื่นมาประกอบ

ในหนังสือเรื่อง *"มุสลิมในประเทศไทย"* ของประยูรศักดิ์ ชลายนเดชะ ได้กล่าวถึงชีวประวัติของเจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์ ในตอนต้นไว้เป็นใจความว่า เดิมท่านมีชื่อว่า หมุด เป็นบุตรของ ขุนลักษมณา (บุญยัง) และมีหม่อมดวงเป็นมารดา หม่อมดวงเป็นนางห้ามใน

ราชสำนักของพระเจ้าท้ายสระ ขุนลักษมณาทำราชการมีความชอบมาก จึงได้รับพระราชทานมาเป็นภรรยา พระเจ้าท้ายสระนั้นมีพระนามตามพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ เป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาพระองค์ที่ ๓๐ ครองราชย์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๔๙ ถึง พ.ศ. ๒๒๗๕

เจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์ ได้เข้าเฝ้าถวายตัวรับราชการเป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (สมเด็จพระบรมราชาที่ ๓) มีบรรดาศักดิ์ปรากฏเป็นครั้งแรก คือ หลวงศักดิ์นายเวร หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปหลวงนายศักดิ์

ก่อนกรุงศรีอยุธยาจะเสียแก่พม่า ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น หลวงนายศักดิ์ได้รับคำสั่งให้ไปเก็บเงินค่าส่วยสาอากรในหัวเมืองภาคตะวันออก และขณะที่อยู่เมืองจันทบุรี เก็บเงินไว้ได้แล้ว ๓๐๐ ชั่ง หรือ ๒๔,๐๐๐ บาท ครั้นได้รับข่าวว่ากรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า และ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นำกำลังมุ่งหน้ามาเพื่อยึดเมืองจันทบุรี พระยาจันทบุรีขอเงินส่วยสาอากรดังกล่าวทั้งหมด แต่หลวงนายศักดิ์ไม่ยอม โดยแจ้งว่านำเอาเงินจำนวนนั้นไปฝังไว้ที่วัดจันทร์ ถูกจีนตั้วเหี่ยปล้นเอาไปหมด พระยาจันทบุรีไม่เชื่อและสั่งจับ เกือบจะสู้รบกันอยู่แล้ว ก็พอดีกองทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เข้ายึดเมืองจันทบุรีได้ พระยาจันทบุรีพาครอบครัวหนีไปเมืองพุทไธมาศ หลวงนายศักดิ์ จึงพาสมัครพรรคพวกเข้าสวามิภักดิ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพร้อมกับถวายเงินทั้งหมด

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยึดเมืองจันทบุรีได้แล้ว ก็โปรดให้เร่งสะสมกำลังพล และต่อเรือรบขนาดเล็กขึ้นอย่างรีบด่วน โดยอาศัยเงินที่หลวงนายศักดิ์ถวายนั้นเป็นทุนสำคัญ กับให้หลวงนายศักดิ์รีบต่อเรือรบ เพราะทรงทราบว่ามีความชำนาญ โดยโปรดให้พระยาพิชัยราชาช่วยตรวจตราเร่งรัด ใช้เวลาเพียง ๓ เดือน ก็สร้างเรือรบขนาดเล็กได้ประมาณ ๑๐๐ ลำ ถึงเดือน ๑๑ คลื่นลมชายทะเลด้านตะวันออกเริ่มสงบ กองทัพเรือของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ก็ยกออกจากจันทบุรีมุ่งหน้าสู่ปากน้ำเจ้าพระยา มีพระยาพิชัยราชาเป็นทัพหน้า

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้รับความสำเร็จเป็นครั้งแรกคือยึดเมืองธนบุรีได้ นายทองอินทร์คนไทยที่พม่าตั้งให้เป็นผู้รักษาเมืองถูกฆ่าตาย และในคืนนั้นกองทัพกู้ชาติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ก็มุ่งหน้าสู่กรุงศรีอยุธยา เข้าโจมตีค่ายโพธิ์สามต้นของสุกี้พระนายกองที่พม่าตั้งไว้ควบคุมกรุงศรีอยุธยา สุกี้ยอมเข้าสวามิภักดิ์เมื่อเห็นว่าสู้ไม่ได้ เป็นอันว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกู้กรุงศรีอยุธยาให้กลับคืนมาเป็นของไทยสำเร็จ

เมื่อวันเพ็ญกลางเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๒๙ ปีกุน นพศก เวลาบ่ายโมงเศษ ตรงกับวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้สร้างกรุงธนบุรีเป็นราชธานีแทนกรุงศรีอยุธยา เพื่อให้เป็นไปตามแผนยุทธศาสตร์ ขั้นต่อไปโปรดให้ตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษกเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ เมื่อวันพุธ เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๓๐ ปีชวด สัมฤทธิศก เวลาโมงเช้าเศษ ตรงกับวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๑ (ตามการคำนวณทางสุริยคติของพระยาบริรักษ์เวชการ)

เมื่อการพระราชพิธีปราบดาภิเษกสำเร็จเสร็จสิ้นแล้วจึงได้มีพระบรมราชโองการพระราชทานบรรดาศักดิ์และเลื่อนบรรดาศักดิ์ แก่ทหารกล้าในสงครามครั้งนี้เป็นบำเหน็จความชอบโดยทั่วกัน

หลวงนายศักดิ์ได้รับพระมหากรุณาเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยายมราช

สงครามกู้ชาติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชคงดำเนินต่อไป เพราะยังมีศัตรูที่มุ่งร้ายทำลายไทยเกิดขึ้นภายหลังจากเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว เช่น สงครามที่บางกุ้ง ชายแดนเมืองราชบุรีต่อกับเมืองสมุทรสงคราม สงครามกับชุมนุมเจ้าพระพิษณุโลก ที่ตำบลเกยไชย ซึ่งหลวงโกษา (ยัง) ยกลงมาตามคำสั่งของเจ้าพระพิษณุโลกใน พ.ศ. ๒๓๑๑ และสงครามปราบเจ้าพิมายในปีเดียวกัน

ในการสงครามดังกล่าวนั้น พระยายมราช (หมุด) คงได้ร่วมไปในกองทัพด้วย รายละเอียดของสงครามปราบอริราชศัตรูและปราบชุมนุมคนไทยที่ตั้งชุมนุมเป็นก๊กอิสระมีรายละเอียดในพระราชพงศาวดารแล้ว

บทบาทของพระยายมราช (หมุด) ที่ปรากฏชื่อเด่นชัดก็คือในเรื่อง *"มุสลิมในประเทศไทย"* ของประยูรศักดิ์ ชลายนเดชะ ที่กล่าวไว้ว่า

"สำหรับทางด้านเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ซึ่งรับราชการในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งแต่เริ่มเอกราชเป็นต้นมา เจ้าพระยาจักรี (หมุด) เป็นผู้ที่มีอายุสูงกว่าพระเจ้ากรุงธนบุรี ในชั้นต้นท่านเป็นพระยายมราชว่าที่แม่ทัพเรือ ได้ยกกองทัพเรือไปตีนครศรีธรรมราช ท่านได้เดินทางไปเมืองไชยา ซึ่งมีพระยาไชยา (บุญฮู) บุตรพระยาไชยา (เตาฟิค) เป็นเจ้าเมืองอยู่ ซึ่งก็นับเป็นญาติสนิทของเจ้าพระยาจักรีด้วย ขณะที่ท่านเดินทางออกจากกรุงธนบุรี ท่านได้เอาทหารไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ท่านได้รับความร่วมมือจากพระยาไชยา (บุญฮู) เป็นอย่าง

ดียิ่ง ได้เป็นกำลังในการต่อเรือที่ท่าชนะ และได้เกณฑ์ผู้คนที่ชำนาญการเดินเรือจากไชยา พร้อมทั้งนายและพลทหารจากไชยาเป็นส่วนมาก ออกเดินทางไปทางทะเลไปตีเมืองนครศรีธรรมราชได้โดยง่าย กำลังทหารที่ใช้ในการรบครั้งนี้ ใช้กำลังทหารของไชยาเป็นส่วนใหญ่ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง จึงโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์ว่าที่สมุหนายก ซึ่งมีอยู่ตำแหน่งเดียว ว่าราชการทั่วไป ภาคเหนือภาคใต้ ทั่วพระราชอาณาจักร... นับได้ว่าเจ้าพระยาจักรี (หมุด) เป็นผู้มีบรรดาศักดิ์สูงสุดในบรรดาวงศ์ญาติสายสกุลสุลต่านสุลัยมาน หรืออาจจะพูดได้ว่า เป็นมุสลิมคนเดียวในประวัติศาสตร์ไทย ที่ได้ดำรงตำแหน่งสูงสุดของประเทศไทย..."

แต่อย่างไรก็ตาม พระยายมราชเมื่อไปราชการสงครามตีเมืองนครศรีธรรมราชครั้งนั้น ต้องคุมกองทัพเรือไปตามจับเจ้านครและพรรคพวกที่หนีออกจากเมืองไปอยู่เมืองปัตตานี คือ เจ้าพัฒน์ เจ้ากลาง พระยาพัทลุง พระยาสงขลา พร้อมทั้งครอบครัวกลับมาถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่เมืองสงขลา จึงมีความชอบได้รับพระมหากรุณาให้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์ที่สมุหนายก แต่อยู่มาไม่นานก็ถึงแก่อสัญกรรม คือ พ.ศ. ๒๓๑๔ ภายหลังเป็นเจ้าพระยาจักรี ๒ ปีเศษ ในเรื่อง *"เชื้อสายตระกูลสุลัยมานในปัจจุบัน"* ซึ่งนายเกษม ท้วมประถม นายสุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง และนายประยูรศักดิ์ ชลายนเดชะ รวบรวมกล่าวถึงเรื่องการอสัญกรรมของเจ้าพระยาจักรีศรีองรักษ์ว่า

"ในระหว่างรับราชการ เจ้าพระยาจักรี (หมุด) เป็นที่โปรดปรานมาก สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้พระราชทานที่ดินให้ใกล้พระราชวัง ระหว่างวัดหงษ์รัตนารามกับวัดโมลีโลกยาราม ให้เป็นหมู่บ้านมุสลิมสุจนี เป็นที่พักอาศัยของบรรดาญาติพี่น้องของเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ได้รวมกันอยู่ ให้มีมัสยิด กุฎีใหญ่ หรือ มัสยิดต้นสน ปัจจุบัน มีบริเวณสุสานที่กว้างขวางมากในบริเวณกุฎีใหญ่ด้วย เมื่อเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ถึงอสัญกรรม โปรดให้ฝังศพของท่านไว้ ณ สุสานแห่งนี้ และพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เสด็จมาร่วมในพิธีฝังศพด้วย"

และเมื่อเจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์ถึงอสัญกรรมแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยายมราช (ทองด้วง) คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขึ้นเป็นเจ้าพระยาจักรีสืบต่อมา

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔

นายพลเรือตรี พระยาราชสงคราม (กร หงสกุล)

นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง เรียบเรียง

เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเจริญพระชนมายุ ๗๒ พรรษา เป็นพระองค์แรกที่มีพระชนมายุยืนยาวมากกว่ารัชกาลใด ๆ ในพระบรมราชจักรีวงศ์รัชกาลก่อน ๆ ในวาระนี้ปวงชนชาวไทยก็จะได้เห็นงานมหกรรมใหญ่ยิ่งอีกครั้งหนึ่ง โดยคณะรัฐบาลจะได้จัดงานเฉลิมฉลองใหญ่การครั้งนี้ก็จะได้มีพระราชพิธีพยุหยาตราทางชลมารค ประกอบด้วยกระบวนเรือพิธีต่าง ๆ มีฝีพายซึ่งแต่งกายตามฐานันดรในตำแหน่งดูงดงามยิ่งตระการตา การพิธีนี้นอกจากจะมีเรือรูปสัตว์ต่าง ๆ ดูสง่างาม บ้างก็ขึงขังราวจะเผ่นโผนทยาน บ้างก็งามดูราวจะเหินบิน เรือในชุดนี้จะมีเรือลำหนึ่งดูงามเด่นชดช้อยล่องลอยตามสายชลด้วยฝีพายดูราวจะโผนบินทยานสู่ฟ้า ลำนั้นก็คือ *"เรือสุพรรณหงส์"* พระราชวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ทรงนิพนธ์ชมเรือสุพรรณหงส์ลำนี้ว่า

• ทรงศรีสุพรรณหงส์ แลระหงส่งแสงแสน
หงส์ทองล่องมาแทน ไม่เพริศพริ้งยิ่งเรือทรง
• พลเรือเสื้อแดงดาษ ดูผุดผาดเอี่ยมอาจอง
มือกรายพรายยรรยง ยกร่อร่าท่านกบิน

ท่านผู้ฟังที่เคารพ เรือสุพรรณหงส์ลำนี้ในชั่วชีวิตเราทุกคนคงรู้จักกันดีอยู่แล้วด้วยปรากฏสู่สายตาของประชาชนและในสื่อมวลชนทุกแขนง ท่านผู้รังสรรค์เรือลำนี้ และได้ฝากมรดกทางหัตถศิลป์ไว้เป็นสมบัติของแผ่นดินคือใคร เห็นจะมีผู้รู้น้อยมาก ในวันนี้คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ ขอนำชีวประวัติผู้ออกแบบสร้างและควบคุมงานการสร้างเรือสุพรรณหงส์ท่านผู้นั้นคือ นายพลเรือตรี พระยาราชสงคราม (กร หงสกุล)

พระยาราชสงคราม (กร หงสกุล) ท่านเกิดในสายสกุลผู้เป็นช่างหลวงและเป็นนายงานก่อสร้างมาหลายชั่วคน นับแต่พระยาเพ็ชรพิไชย (หงษ์) ในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งเป็นบิดาของพระยาราชสงคราม (ทัด) และพระยาราชสงคราม (ทัด หงสกุล) นี้แหละเป็นบิดาของพระยาราชสงคราม (กร หงสกุล)

พระยาราชสงคราม (กร หงสกุล) เกิดเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จุลศักราช ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๖ ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๔ การศึกษาขั้นต้น ท่านได้ศึกษาเรียนรู้งานตามสายอาชีพในสกุลซึ่งล้วนเป็นช่าง เคยรับราชการมีตำแหน่งเป็นนายงานทำการก่อสร้างงานหลวงต่าง ๆ เป็นต้นว่าสร้างพระมหาปราสาท พระราชมณเฑียร พระอารามหลวง วังเจ้านายและป้อมปราการในที่ต่าง ๆ หลายแห่ง ตลอดจนการปลูกสร้างพระเมรุมาศและเมรุยกจนเลื่องลือชื่อ ดังจะเห็นได้ว่าพี่น้องของท่านก็ได้สืบงานการก่อสร้างต่อมาเช่นพี่ชายคือพระยาสามภพพ่าย (เจริญ หงสกุล) ช่างหลวงในรัชกาลที่ ๔ ผู้ถ่ายแบบนครวัดถวายรัชกาลที่ ๔ และยังปรากฏอยู่ให้ดูได้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) จนทุกวันนี้ และน้องชายของท่าน พระนวการโกวิท (เกลื่อน หงสกุล) คุมและดูงานการสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม

นายกร หงสกุล หรือภายหลังได้เป็นพระยาราชสงครามในราชทินนามเดิมของบิดา เจริญเติบโตและรักงานสนใจศิลปการก่อสร้างได้ช่วยบิดาทำการดูงานช่างต่าง ๆ มาแต่เด็ก จึงมีใจรักอยู่มาก เมื่ออายุพอสมควรจะได้รับใช้ราชการงานหลวงได้ พออายุ ๑๖ บิดาได้นำถวายตัวแรกเข้าเป็นมหาดเล็กเวรสิทธิอยู่ราว ๗ ปี ท่านได้แสดงฝีมืองานช่าง ซ่อมแซมปรับแปลงสิ่งก่อสร้างได้สำเร็จหลายอย่างทั้งฝีมือก็ละเอียดและประณีต สมัยนั้นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ทรงบัญชาการสร้างพระเมรุ พระยาราชสงคราม (ทัด หงสกุล) เป็นนายงาน นายกรได้ช่วยบิดาในกิจการต่าง ๆ ได้งานเป็นอันมาก จนปรากฏความสามารถยิ่งขึ้นโดยลำดับ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ทรงสังเกตเห็นผลงานในการฝีมือจึงได้ขอพระราชทานนายกรให้มาใช้สอยใกล้ชิดติดพระองค์ เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงคุ้นเคยและทรงพระเมตตามาแต่ครั้งนั้น พอนายกรอายุ ๒๕ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๒๙ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นที่ขุนพรหมรักษา ปลัดกรมทหารในขวา รับราชการงานก่อสร้างต่าง ๆ ปรากฏงานที่ใจรักจึงแสดงความสามารถยิ่งขึ้นโดยลำดับ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๓ อายุ ๒๙ ปี พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจำรัสวงศ์ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ ได้ทรงบัญชาการกรมทหารเรือ ได้ทูลขอขุนพรหมรักษา (กร) ไปเป็นหัวหน้าพนักงานอู่เรือหลวง ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ซ่อมแซมอู่เรือรบขึ้นใหม่ ท่านจึงให้มีหน้าที่และตำแหน่งในกรมทหารเรือตั้งแต่นั้นมา แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่โปรดที่จะให้ย้ายหน้าที่ไปขาด ยังคงให้รับราชการทางก่อสร้างในตำแหน่งเดิม อันเป็นหน้าที่ที่สืบสกุลอีกส่วนหนึ่ง ขุนพรหมรักษา (กร) จึงได้มีโอกาสรับราชการใกล้ชิดพระองค์ ได้ดูแลการก่อสร้างที่ต่าง ๆ เช่น

ใน พ.ศ. ๒๔๓๓ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายงานด้านสร้างพระที่นั่งองค์ต่าง ๆ ที่เกาะสีชัง จึงเป็นเหตุให้ทรงคุ้นเคยได้ใกล้ชิดเป็นที่สนิทชิดชอบรู้พระราชอัธยาศัยได้ใกล้พระองค์มาตลอดรัชกาล

ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชโยธาเทพ เจ้ากรมทหารในซ้าย และได้เป็นนายงานลงไปอยู่ตรวจราชการสร้างป้อมพระจุลจอมเกล้าที่แหลมฟ้าผ่าสมุทรปราการ

ใน พ.ศ. ๒๔๔๓ พระราชโยธา (กร หงสกุล) ได้เป็นนายงานสร้างพระเมรุ ที่บริเวณหน้าวัดพระแก้ววังหน้าในคราวงานออกพระเมรุพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ได้รับโต๊ะกาทองคำเป็นเกียรติยศ แต่นั้นมาก็ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้เป็นนายงานสร้างพระเมรุใหญ่จนตลอดสมัยรัชกาลที่ ๕

ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ด้วยความวิริยะและเอาใจใส่ต่อราชกิจ จนเป็นที่พอพระราชหฤทัยรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็น พระราชสงคราม จางวางทหารในและโปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรี

ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ แม้ตลอดเวลาที่อยู่ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่งานทางด้านทหารเรือท่านก็มิได้ปล่อยวาง ได้ทำงานช่วยราชการทางทหารเรือทุกด้านทั้งการซ่อม การบำรุง การรักษาในงานช่าง ท่านก็ได้เอื้อเฟื้ออาทรต่องานทุกอย่าง จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรขึ้นเป็นนายพลเรือตรี

พระยาราชสงคราม (กร หงสกุล) ได้รับราชการงานต่าง ๆ ในหน้าที่มามากมายหลายอย่างอยู่เป็นนิจ ท่านเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความเพียร ความอุตสาหะ เรียกได้ว่าไม่รู้จักเหนื่อยไม่รู้จักท้อ ทำการอันใดก็สำเร็จทันพระราชประสงค์ งานที่ทำมีมากยากที่จะบรรยายได้หมดทุกอย่าง จะบอกกล่าวแต่ที่ยังพอเห็นได้และยังคงเหลืออยู่ทุกวันนี้คือ

๑. แม่กองสร้างอู่เรือรบ อู่แรกของทางราชการทหารเรือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓
๒. ผู้ตรวจการสร้างป้อมพระจุลจอมเกล้า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖
๓. เป็นผู้ออกแบบปรับแปลงพระราชวังเดิมทางฝั่งกรุงธนบุรีให้เป็นที่ทำการโรงเรียนนายเรือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓

๔. เป็นนายงานทำพลับพลาเมื่อแรกสร้างพระราชวังดุสิต พระที่นั่งวิมานเมฆ พระที่นั่งอภิเศกดุสิต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑

๕. เป็นแม่กองสร้างวัดเบญจมบพิตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔

๖. เป็นแม่งานก่อสร้างเรือ สุพรรณหงส์ ซึ่งปล่อยเรือลงน้ำเมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๔๕๔

ชีวิตในครอบครัว พระยาราชสงคราม (กร หงสกุล) ท่านได้สมรสกับคุณเยื้อน อาจารยางกูร ธิดาพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ต่อมาคุณเยื้อนถึงแก่กรรม ท่านได้มีภรรยาใหม่มีบุตรสืบสกุล ๕ คน คือ

๑. นายเตรียม หงสกุล

๒. นายจวบ หงสกุล

๓. นายสืบ หงสกุล

๔. ด.ญ. ดวงตุมล หงสกุล (ถึงแก่กรรมแต่ยังเด็ก)

๕. นางสาวเจียด หงสกุล

ในบั้นปลายชีวิต พระยาราชสงคราม (กร หงสกุล) ท่านทำงานหนักมามากตลอดเวลา จึงได้ล้มป่วยอยู่ได้สักเดือนเศษก็ถึงอนิจกรรม เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๔๕๑ สิริอายุได้ ๕๓ ปี แม้ชีวิตและสังขารของท่านได้ละจากโลกนี้ไปแล้ว แต่เรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ที่ล่องลอยผงาดอยู่บนท้องน้ำยังเป็นอนุสรณ์แห่งชีวิตท่านและจะยังอยู่ไปอีกนาน

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๔๒

พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค)

นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง เรียบเรียง

ในวันนี้คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ขอเสนอท่านผู้นี้ก็คือ พระยาประชากิจกรจักร นามเดิมของท่านคือ แช่ม ในสกุลบุนนาค

พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค) เป็นบุตรพระพรหมาภิบาล (จร บุนนาค) เกิดเมื่อวันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีชวด ฉศก จุลศักราช ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๐๗ เมื่อเจริญวัยได้เรียนอักษรสมัยในบ้าน จนอ่านภาษาไทยได้บ้าง ต่อมาท่านบิดาได้นำไปฝากเรียนที่โรงเรียนสวนอนันต์ในคลองมอญ ซึ่งในเวลานั้นเป็นที่ว่างอยู่แต่มีสิ่งปลูกสร้างไว้แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งเป็นสถานศึกษาแก่พวกลูกหลานข้าราชการและมหาดเล็กโดยจัดให้อยู่ประจำและให้มีคณะกรรมการเป็นผู้ดูแลจัดการในอุปถัมภ์ของพระองค์ นายแช่ม บุนนาค เป็นผู้รักเรียนใฝ่ใจศึกษาทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ด้วยความเอาใจใส่ ช่างสังเกต ช่างจำ เรียนได้เร็ว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นได้ทรงเห็นว่า นายแช่ม บุนนาค เป็นนักเรียนมีเชาวน์ปัญญาเฉียบแหลม ตามที่ได้ทรงทอดพระเนตรเห็น การที่ได้ทำงานทั้งปวง ถึงผลการเรียนจากการสอบไล่ของโรงเรียนก็อยู่ในขั้นดีเสมอ จึงพอพระทัยและโปรดในตัวนายแช่ม บุนนาค จึงได้เสด็จไปทรงขอตัวนายแช่มต่อพระพรหมาภิบาล (จร บุนนาค) ผู้บิดา ได้ทรงนำไปเลี้ยงเป็นมหาดเล็กและเป็นศิษย์นักเรียนฝึกงานและทรงใช้สอยอยู่ประจำที่วังของพระองค์ ความรู้ทางภาษาไทยของนายแช่มนับว่าดีถึงขั้นตั้งแต่ยังเล่าเรียนอยู่ ได้รับแต่งโคลงรามเกียรติ์ห้องที่ ๘๗ ตอนพระรามออกรบกับทศกัณฐ์ ในระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อได้ทอดพระเนตรแล้วก็โปรดได้รับพระราชทานเหรียญเงินสำหรับการฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นรางวัลในการแต่งโคลง และได้จารึกอวดฝีปากที่เสาระเบียงด้วย

ในพุทธศักราช ๒๔๒๕ นายแช่มได้เข้าสอบไล่ตามวิชาในหลักสูตรของโรงเรียน

ได้ขั้นจบบริบูรณ์ เมื่ออายุได้ ๑๘ ปี นายแช่มได้เข้ารับราชการด้วยความรู้วิชาดีจึงได้เป็นเสมียนเอกในศาลฎีกา ณ อัฏฏวิจารณศาลา ได้ทำการในทางพิจารณาและเรียบเรียงคำพิพากษาความฎีกา ทั้งยังต้องเป็นผู้ที่ตัดย่อฎีกาขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายด้วย คราวละหลาย ๆ เรื่อง

ครั้นพุทธศักราช ๒๔๒๖ ได้เข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กหลวงอยู่เวรศักดิ์ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นที่ขุนประชาคดีกิจ ตุลาการศาลคดีต่างประเทศเมืองนครเชียงใหม่ ได้ขึ้นไปเมืองเชียงใหม่เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ ในการนี้ได้ตามเสด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเสด็จขึ้นไปจัดราชการแรกตั้งศาลคดีต่างประเทศเป็นส่วนตุลาการแยกออกจากธุรการในข้าหลวง สามหัวเมือง ณ นครเชียงใหม่ ได้ทรงจัดระเบียบการศาลขั้นแรก และได้โปรดเกล้าฯ ให้นายแช่มขึ้นไปจัดการราชการเมืองน่าน เมืองแพร่ แทนพระองค์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร จัดการผ่อนผันให้เจ้าประเทศราชทั้งสองเข้าในระเบียบราชการข้าหลวงสามหัวเมือง เป็นข้าหลวงห้าหัวเมืองได้โดยเรียบร้อย ครั้นกลับจากราชการคราวนั้นได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ มงกุฎสยามชั้นที่ ๔ เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๘

ใน พ.ศ. ๒๔๒๙ โปรดเกล้าฯ ให้ขุนประชาคดีกิจ (แช่ม) ไปดูการจัดระเบียบราชการในเมืองตังเกี๋ย แกว และอานามของฝรั่งเศส กับพระชลธารวินิจัย (ฉุน ชลานุเคราะห์) ไปด้วยกัน เมื่อกลับมาและได้ทูลเกล้าฯ ถวายรายงานแล้ว ได้เป็นตุลาการศาลรับเรื่องร้องทุกข์ และชำระความทาสเกษียณอายุให้ได้รับความยุติธรรมตามพระราชบัญญัติ

ทั้งยังได้จัดการแทนหัวหน้าตุลาการศาลแพ่งกลาง ศาลแพ่งเกษมและชำระความแทนอธิบดีในกรมแพ่ง และยังได้เป็นผู้ร่างกฎหมายผู้หนึ่ง เมื่อเริ่มจะตั้งศาลยุติธรรม ครั้งเมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนขึ้นเป็นหลวงประชาคดีกิจแล้ว ขึ้นไปตรวจราชการเขตแดนเมืองเชียงใหม่ต่อแดนพม่าของอังกฤษ ได้พยายามผ่านเมืองห้างหลวง ออกไปถึงแม่น้ำสาละวิน ซึ่งเวลานั้นยังอยู่ในพระราชอาณาเขตสยาม ได้ถูกพวกเงี้ยวเข้ารุมป้องปัดขัดขวาง ไม่ยอมให้ไป จึงต้องรวมกำลังชาวเมืองต่อสู้กับพวกโจร พระยาปราบพลมาร ได้ไปเอากำลังเมืองเชียงตุงเข้ามาปรามตีเมืองฝาง เมืองพร้าว ชิงเมืองเอาคืนมาได้ และยังไล่ตีพวกโจร ให้ออกพ้นพระราชอาณาเขตได้ หลวงประชาคดีกิจ (แช่ม บุนนาค) ได้อยู่จัดราชการที่เมืองฝาง ๑๑ เดือน ครั้นกลับจากราชการมีความชอบได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกสยาม ชั้น ๔ เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๔๓๓

ในต้นพุทธศักราช ๒๔๓๔ โปรดเกล้าฯ ให้ตามเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ เพื่อเป็นล่ามไปดูราชการปกครองพม่าของอังกฤษ เมื่อกลับมาแล้ว ได้รับพระราชทานเลื่อนสัญญาบัตรขึ้นเป็นพระประชาคดีกิจ และให้ขึ้นไปเปลี่ยนผู้พิพากษาคดีต่างประเทศเมืองเชียงใหม่ แต่ยังมิทันจะได้ไปก็โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เป็นข้าหลวงที่สองตามเสด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรไปราชการมณฑลลาวกาว เสด็จในกรมได้ประทับที่เมืองอุบลราชธานี โปรดให้พระประชาคดีกิจ (แช่ม) ไปจัดราชการเมืองจำปาศักดิ์ และหัวเมืองฝ่ายตะวันออกทั้งปวง ก็ได้จัดราชการเป็นที่เรียบร้อย แต่ต้องมานะและอดทนต่อความยั่วยุของพวกล่ารุกดินแดน ดังเช่นต้องเข้าพิพากษาความที่พวกพระยาพระเขมรของฝรั่งเศสเป็นโจทก์ฟ้องพระภักดีสยามรัฐและพระสยามสีมา เจ้าเมืองคม เจ้าเมืองราม นายด่านเมืองกุขัน ถูกหาว่าเป็นโจรปล้นในอาณาเขตเขมรของฝรั่งเศส จำเลยเหล่านี้ต้องถูกจองจำคอยคำพิพากษาพิจารณาอยู่ถึง ๓ ปีเศษ เพราะเป็นการรุกล้ำอาณาเขตที่พวกเหล่านี้ได้ตั้งดูแลรักษาอยู่ พระประชาคดีกิจได้พิจารณาความเรื่องนี้สำเร็จเป็นที่พอใจทั้งสองฝ่ายได้เป็นที่เรียบร้อย ยังมีคดีที่ต้องยุ่งยากใจและต้องใช้ความสุขุมอย่างมากคือคดีจับอ้ายตังแกโบ ซึ่งเป็นหัวหน้าโจรควบคุมพวกเงี้ยวและพวกข่าหลายร้อยคนเที่ยวตีบ้านปล้นเมืองก่อความเดือดร้อนหลายแห่งหลายตำบล จนกำเริบเข้าจับกรมการและทหารไทยที่ปากน้ำโสกไว้ ไม่ปล่อยคืน เจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์เข้าเกลี้ยกล่อมแต่ไม่สำเร็จต้องรายงานร้องเหลือกำลัง นอกจากจะมีกองทหารไปปราบแต่ก็ทำไม่ได้ เพราะเป็นการใหญ่และใกล้แดนฝรั่งเศส พระประชาคดีกิจ (แช่ม) ได้ปรึกษากรมการเมือง ที่สุดก็ได้ไปกับกรมการเพียง ๓ คน วางกลอุบายล่อจับตังแกโบตัวหัวหน้าได้ พรรคพวกเลยแตกกระจายยอมคืนกรมการและทหารจนหมดสิ้น นอกนี้ยังต้องระงับโจรผู้ร้ายในเขตแขวงเมืองอัตปือและเมืองสารวัลย์ พระประชาคดีกิจ (แช่ม) ได้จัดการรักษาด่านชายแดนพระราชอาณาเขตเป็นที่เรียบร้อยมาจนในพุทธศักราช ๒๔๓๖ ฝรั่งเศสที่เมืองไซ่ง่อนแลอานามส่งทหารเข้ามายึดหัวเมืองต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และส่งทหารกองใหญ่หนุนเนื่องกันเข้ามาทางลำแม่น้ำโขงเข้ายึดเมืองเชียงดงและเกาะลีผีไว้ พระประชาคดีกิจ (แช่ม) ได้ระดมกำลังเข้าต่อต้านและตอบโต้ จนถึงกับได้สู้รบตั้งแต่วันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕ ถึงวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ จึงได้ยุติการรบ ในระหว่างการรบ พระประชาคดีกิจ (แช่ม บุนนาค) ต้องรับศึกหนักและตกอยู่ท่ามกลางกระสุนปืน ได้ทำรายงานการสู้รบทุกระยะความทรงทราบได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตร เลื่อนขึ้นเป็นพระยาประชากิจกรจักร เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๖

เมื่อบ้านเมืองกลับสู่สภาวะปกติแล้ว พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม) ได้กลับมารับราชการในแผนกคดีความ ที่เมืองอุบลราชธานี ได้สะสางความที่สะสมค้างอยู่เป็นอันมาก ทั้งยังได้ช่วยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงใหญ่ต่างพระองค์ในราชการอื่น ๆ ด้วย ครั้นได้กลับจากราชการคราวนั้น โปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกสยาม ชั้นที่ ๓ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๙ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีศาลแพ่งไกรสี เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙ ภายหลังโปรดเกล้าฯ ให้รวมศาลแพ่งต่าง ๆ อยู่ในอธิบดีเดียวกัน ท่านได้จัดระเบียบศาลและวิธีการพิจารณาพิพากษาอย่างเก่าแต่ให้รวบรัดให้เร็วและง่ายขึ้น แต่ครั้งยังไม่มีพระราชบัญญัติกระบวนพิจารณาท่านได้ใช้ความวิริยะทุ่มเทเวลาโดยมิท้อทำให้ความคดีอันค้างสะสมอยู่ในศาลแพ่งต่าง ๆ ลุล่วงแล้วเสร็จโดยมิต้องมีกรรมการสะสาง ทั้งความใหม่ก็มิได้คั่งค้างระหว่างที่เป็นอธิบดีศาลแพ่งนี้ ท่านยังได้รับเป็นกรรมการพิพากษาความอาญาที่ค้างศาลมาแต่ก่อน ดำเนินการตัดสินเป็นที่พอพระราชหฤทัยอย่างยิ่งอีกทั้งยังได้ช่วยพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (พระยศในขณะนั้น) เมื่อยังดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในการชี้แจงและสอนกฎหมายไทยแก่เนติบัณฑิตชั้นแรก ซึ่งท่านที่ศึกษาชั้นนี้ได้เป็นครูสอนพวกเนติบัณฑิตชั้นหลังต่อมา

ใน พ.ศ. ๒๔๔๑ โปรดเกล้าฯ ให้พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม) ออกไปชำระความเรื่องจีนในบังคับต่างประเทศ ฟ้องเจ้าประเทศราชแขกที่เมืองตรังกานู ท่านได้ไประงับคดีได้โดยเรียบร้อยพอใจทั้ง ๒ ฝ่าย เมื่อกลับเข้ามากรุงเทพฯ โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายท่านมาเป็นผู้พิพากษาศาลอุบลราชธานี ซึ่งมีความค้างชำระอยู่มาก ท่านก็ได้จัดการจนเรียบร้อย ในเวลาอันสั้นซึ่งยังไม่เคยมีมาแต่ก่อน เมื่อแรกตั้งศาลสถิตย์ยุติธรรมท่านได้รับคัดเลือกให้เป็นกรรมการร่างกฎหมายต่าง ๆ ในที่ประชุมรัฐมนตรีสภามีพระราชกำหนดเลิกอาญาจารีตนครบาลเป็นต้น ท่านรับราชการอยู่ในศาลอุทธรณ์ ๔ ปีเศษ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรมการ ศาลฎีกา เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๖

ด้วยความเพียรวิริยะในราชการมิได้ย่อท้อแม้ในถิ่นกันดารหรือในภาวะสู้รบท่านก็มิได้ย่อท้อ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานตราทุติยจุลจอมเกล้าและพานทองเป็นเกียรติยศ

นอกจากงานในหน้าที่ดังกล่าวแล้ว พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค) ยังมีใจรักทางสืบค้นทางประวัติศาสตร์และงานโบราณคดีด้วย ท่านได้เรียบเรียงเรื่องต่าง ๆ ฝากไว้เป็นวรรณกรรมของแผ่นดิน เช่น พงศาวดารโยนก

โคลงรามเกียรติ์ห้อง ๘๗ ตอน พระรามออกรบกับทศกัณฐ์ไม่แพ้ไม่ชนะกัน
ตำนานพระแก่นจันทน์
ตำราพฤกษศาสตร์
เรื่องว่าด้วยภาษาต่าง ๆ ในสยามประเทศ
โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จกรมพระยาบำราบปรปักษ์
ประวัติพระพุทธศาสนา
ประวัติศาสนา

ในพุทธศักราช ๒๔๕๐ ร่างกายท่านเสื่อมทรุดลงด้วยอาการไอและเจ็บหน้าอก แพทย์ได้ตรวจพบว่าท่านป่วยเป็นวัณโรค ได้หาแพทย์ไทยและต่างประเทศมารักษาหลายคน แต่อาการก็ไม่ทุเลา วันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะแม จุลศักราช ๑๒๖๙ ตรงกับวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ ท่านได้ถึงแก่อนิจกรรมเมื่ออายุได้ ๔๓ ปี

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๔๓

พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ
(วิจิตร วิจิตรวาทการ)

นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง เรียบเรียง

ชีวิตเหมือนเรือน้อยล่องลอยอยู่
ต้องต่อสู้แรงลมผสมคลื่น
ต้องทนทานหวานสู้อมขมสู้กลืน
ต้องจำฝืนสู้ภัยไปทุกวัน
เป็นการง่ายยิ้มได้ไม่ต้องฝืน
เมื่อชีพชื่นเหมือนบรรเลงเพลงสวรรค์
แต่คนที่ควรชมนิยมกัน
ต้องใจมั่นยิ้มได้เมื่อภัยมา

บทกลอนที่นำมาอ่านข้างต้นนี้ เป็นคติเตือนใจของชีวิตมนุษย์ ที่จะดำรงชีพอยู่ได้โดยใจเป็นสุขนั้น เป็นแนวความคิดของพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ แม้ท่านจะจากลาโลกไปนานถึง ๓๖ ปี แต่สิ่งที่ท่านฝากสิ่งดีไว้ในโลกนี้ เป็นคำเตือนสอนใจมีอยู่อีกมาก เช่น

สิ่งที่หอมหวนมักชวนให้ชื่นชม
แต่จะเด็ดดมจงระวังภัย

หรือ อันที่จริงคนเขาอยากให้เราดี
แต่ถ้าเด่นขึ้นทุกทีเขาหมั่นไส้
จงทำดีแต่อย่าเด่นจะเป็นภัย
ไม่มีใครอยากเห็นเราเด่นเกิน

ข้อความข้างต้นเป็นบทวรรณกรรมที่พลตรี หลวงวิจิตรวาทการฝากไว้ในบรรณโลก เนื่องในโอกาสที่จะครบ ๑๐๐ ปี ของพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติขอนำชีว ประวัติของพลตรี หลวงวิจิตรวาทการมาเสนอ ดังนี้

หลวงวิจิตรวาทการ นามเดิม กิมเหลียง วัฒนปฤดา เป็นบุตรของนายอิน และนางคล้าย เกิดบนแพริมแม่น้ำสะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๔๑ มารดาเป็นผู้มีเชื้อสายข้าราชการเก่า ด้วยบิดามีบรรดาศักดิ์เป็น หลวงสกลรักษา ตำแหน่งนายอำเภอ แต่นายอินบิดาเป็นคนชาวบ้านแต่มีความมานะ บากบั่นทำมาหากินอดทนทำงานด้วยความขยันจนเป็นที่พอใจของผู้ใหญ่ฝ่ายมารดา เมื่อชอบพอกันจึงได้สู่ขอนางสาวคล้ายได้มาเป็นศรีภรรยาสำเร็จ ฐานะของสามีภรรยาคู่นี้มิได้มั่งมีทรัพย์สมบัติมาก่อน จึงต้องเพียรบากบั่น ตั้งตัวพายเรือขึ้นล่องค้าขายเลี้ยงชีพด้วยมานะ ครอบครัวซึ่งมีพ่อแม่และบุตรอีก ๘ คนและบุตรคนที่ ๒ คือ กิมเหลียง ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นวิจิตร ซึ่งต่อไปนี้จะขอออกชื่อใหม่ต่อไป

การศึกษาในเบื้องต้น เด็กชายวิจิตรได้เล่าเรียน ก.ข. กับบิดายามว่างจนพอเข้าใจอ่านได้ ต่อมาเมื่อบิดามีภาระการค้าขายมากขึ้น จึงมิได้มีเวลาสอนตัวต่อตัวอีก จึงได้แต่เขียนตัวอักษรใส่แผ่นกระดานทิ้งไว้ แต่ตอนกลางคืน เช้ามืดตื่นนอนบิดาและมารดาก็ต้องออกแจวเรือไปค้าขายและได้ไปตลอดวันเย็นจึงกลับเด็กชายวิจิตรอยู่กับบ้านมียาย คือ นางสกลรักษาคอยควบคุมดูแล ก็จะเริ่มหัดอ่าน หัดเขียน เล่าท่องจำตามที่พ่อได้เขียนใส่กระดานให้ไว้ พอพลบค่ำเมื่อพ่อกลับจากแจวเรือค้าขายแล้วก็จะเรียกลูกมา ให้อ่านให้ฟัง เมื่อเห็นลูกอ่านเขียนได้ถูกต้องแล้ว ก็จะเขียนตัวอักษรต่อให้ไว้สำหรับวันรุ่งขึ้น เป็นเช่นนี้อยู่เสมอจนเด็กชายวิจิตรอายุได้ราว ๘ ขวบก็รู้หนังสือเบื้องต้นได้ดี เมื่อเห็นว่าพอจะเข้าโรงเรียนได้ พ่อจึงนำไปเข้าเรียนที่โรงเรียนวัดขวิด เรียนอยู่ได้ ๒ ปี ราว ๑๐ ขวบก็สอบไล่ได้ประโยคประถม ชีวิตในวัยเด็กนี้เด็กชายวิจิตร ได้รับการปลูกฝังในการรักอ่านรักเขียนมากจนติดนิสัย ด้วยเหตุที่หลวงสกลรักษา ซึ่งเป็นตาและเป็นนายอำเภอเห็นแววทางรักอ่านรักเขียนจึงมักจะเรียกให้หลานคนนี้ไปช่วยงานทางหนังสือให้อ่านคำร้องให้เขียนสำนวนการฟ้องบ้าง อีกทั้งยังมีหนังสือวรรณคดีที่สะสมไว้ เช่น พระอภัยมณี สังข์ทอง ขุนช้างขุนแผน อิเหนา รามเกียรติ์ ฯลฯ อยู่ในบ้าน ยามว่างราชการตาใช้หลานให้อ่าน ขีด เขียนอยู่จนราวอายุ ๑๓ ขวบ ด้วยทางบ้านขัดสนทุนทรัพย์ที่จะส่งให้เรียนต่อชั้นสูงขึ้นไปได้ แต่เด็กชายวิจิตรรักการใฝ่เรียนมาก บิดาจึงนำตัวลงมาฝากให้เข้าเรียนทางธรรม ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ โดยได้พักอยู่กับสมเด็จพระวันรัต (ดิต อุทยมหาเถระ) ผู้เป็นเจ้าอาวาส มีพระศรีวิสุทธิวงศ์ ผู้เป็นญาติผู้ใหญ่ ซึ่งต่อมาได้เป็นสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารีมหาเถระ) เป็นผู้อำนวยการ มหาธาตุวิทยาลัย เด็กชายวิจิตรเป็นหลานท่าน ท่านจึงเอาใจใส่กวดขันดูแลมาก

เด็กชายวิจิตรได้บวชเป็นสามเณรมีฉายาว่า ธัมมรังสี แปลว่าแสงธรรม ซึ่งต่อมา

ท่านได้ใช้เป็นนามปากกาในการประพันธ์และสร้างรูปเป็นตราประจำตัวและสกุลเป็นรูปดวงไฟในเรือนแก้ว สามเณรวิจิตร อายุ ๑๖ สอบไล่ได้เปรียญธรรมประโยค ๓ อายุ ๑๗ สอบได้เปรียญธรรมประโยค ๔ อายุ ๑๘ สอบไล่ได้เปรียญธรรมประโยค ๕ และได้เป็นที่ ๑ ของการสอบบาลีสนามหลวงในเวลานั้น ได้รับพระราชทานประกาศนียบัตรหมายเลข ๑ จากพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙

เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ตราพระราชบัญญัติขนานนามสกุลขึ้นใช้เป็นครั้งแรก โดยให้คนไทยทุกคนต้องมีนามสกุล เช่น อารยประเทศ นายวิจิตรจึงได้คิดนามสกุลของตนขึ้นว่า *"วัฒนปฤดา"* ซึ่งมีความหมายว่ามีความเจริญเป็นที่ยินดี และได้ใช้นามสกุลนี้กับบิดา มารดาและพี่น้องทุกคน แต่ต่อมาภายหลังท่านได้เปลี่ยนใช้เป็น *"วิจิตรวาทการ"* ตามราชทินนามของท่าน โดยใช้ในครอบครัวของท่านมาจนทุกวันนี้

สามเณรวิจิตรเป็นคนใฝ่เรียน ใฝ่รู้ได้เพียรพยายามฝึกฝนตนเองด้วยการซื้อตำราเรียนด้วยตนเองมีภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส พร้อมทั้งรับหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษมาอ่านด้วยจนสามารถแปลประวัติศาสตร์เยอรมันออกเป็นภาษาไทย โดยใช้นามปากกาว่าแสงธรรม

นายวิจิตร เป็นผู้มีความใฝ่ฝันและมานะสูง มีความปรารถนาสิ่งใดก็มักตั้งปณิธานแน่วแน่ มุ่งทำจนบรรลุผลสำเร็จ ดังเช่นการหาความรู้ทางภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส ท่านตั้งความหวังว่าจะต้องไปเมืองนอกให้ได้ จึงได้ติดต่อขอความรู้จากเพื่อนคนรู้จักว่าลำพังจะไปเองคงไม่มีทุนพอ ทางไปได้อีกทางหนึ่งก็คือ รับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ ก็พอจะมีหวัง อีกทั้งความรู้ก็พอมีดีกว่าผู้อื่น ท่านจึงได้ลาสิกขา เมื่อวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ และต่อมาอีก ๓ วัน ท่านก็ได้เข้ารับการคัดเลือกให้อยู่ในตำแหน่งเสมียน กองกงสุล กระทรวงการต่างประเทศ เมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

กระทรวงการต่างประเทศเมื่อแรกเริ่มที่หลวงวิจิตรวาทการ เข้ารับราชการ มีสิ่งที่น่ารู้ ซึ่งท่านได้เขียนเล่าไว้ว่า *"ในสมัยที่ข้าพเจ้าแรกเข้าไปอยู่นั้น มีลักษณะแปลกประหลาดอยู่อย่างหนึ่ง คือ เงียบเหงาในเวลากลางวัน แต่คึกคักในเวลากลางคืน ที่เป็นเช่นนั้นเพราะเสนาบดี คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ไม่ทรงทำงานในเวลากลางวัน แต่ทรงเริ่มทำงานในเวลาย่ำค่ำ ทรงทำไปจนหมดงาน ซึ่งตามปรกติมักจะเลยเวลาสองยาม ทูตต่างประเทศที่ต้องการพบเสนาบดี จะต้องมากระทรวงในเวลาค่ำ การที่*

สมเด็จเสนาบดี ทรงทำงานในเวลากลางคืนนั้น ดูเหมือนจะเนื่องจากวิธีทำงานของพระองค์เอง พระองค์มักทรงงานประเภท "ทำเอง" เกือบทุกวัน เราได้เห็นหนังสือที่ทรงร่างด้วยลายพระหัตถ์ของพระองค์เอง ตั้งแต่ต้นจนปลายและมีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ วันละฉบับหนึ่งบ้าง สองฉบับบ้าง หนังสือเสนอขึ้นไปทุกเรื่องมีคำสั่ง ซึ่งเรียกกันว่าพระกระแสเป็นคำสั่งที่แจ่มแจ้งละเอียดละออ และเห็นชัดว่าได้ทรงสั่ง เมื่อได้ทรงอ่านเรื่องราวทั้งหมดจนจบสิ้น นักทำงานประเภท 'ทำเอง' เช่นนี้ จำเป็นต้องหาความสงบสงัด หาเวลาทำงานที่จะต้องได้รับการรบกวนแต่น้อยที่สุดและเป็นเหตุผลอย่างที่สมเด็จฯ เสนาบดีทรงทำงานกลางคืนแทนกลางวัน อันที่จริงการที่เสนาบดีมาทำงานกลางคืนนั้น ไม่ใช่วิธีเลวเลย เท่าที่ได้เห็นมาแล้วในกระทรวงการต่างประเทศสมัยนั้น งานเดินดีมาก เพราะในเวลากลางวันทุกกรมกองเตรียมงานไว้ป้อนเสนาบดีเมื่อเสนาบดีมาถึงในเวลาค่ำ ก็พบอาหาร คือ งานวางอยู่เต็มโต๊ะ เสนาบดีสั่งและทำเสร็จในเวลากลางคืน พอรุ่งขึ้นงานทุกชิ้นก็จะกลับลงมายังกรมกองเป็นอันว่าไม่มีงานค้างวัน ทำให้ได้งานรวดเร็วเป็นอันมาก"

ลักษณะงานเช่นนี้ความสำคัญอยู่ที่นายเวร ซึ่งเป็นข้าราชการสูงอายุมากและมีหน้าที่แจกงานให้แก่ข้าราชการ งานชิ้นไหนจะให้ใครทำไม่ใช่เจ้ากรมสั่ง เป็นแต่นายเวรแจกงานให้ นายเวรอยู่มาช้านาน ชำนาญรู้ว่าข้าราชการคนใดมีความรู้ความสามารถอย่างไรก็แจกงานให้ตามความรู้ความสามารถ

วิธีทำงานเพื่อให้เกิดผลดี ได้รู้งานและสร้างตน พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ได้เขียนเล่าไว้ว่า *"บุคคลแรกที่ข้าพเจ้าไปยอมตัวเป็นสานุศิษย์ก็คือ นายเวรผู้เฒ่านั้นเอง แทนที่จะรอให้เขาจ่ายงานมาให้ ข้าพเจ้าไปของานเขาทำ ขอให้เขาสอนให้ เริ่มจากงานง่ายไปหางานยากขึ้นโดยลำดับ ซึ่งก็จะต้องไปถึงที่ทำงานก่อนคนอื่น งานร่างหนังสือใครเป็นคนร่างก็จดชื่อของตนลงไปเหนือร่าง การเสนองานขึ้นไปจนกระทั่งถึงเสนาบดี มีระเบียบต้องเสนอร่างขึ้นไปด้วยชื่อของข้าพเจ้าในฐานะเป็นผู้ร่าง ได้สะดุดตาผู้ใหญ่ไปทุกวัน และชั่วระยะเวลาเล็กน้อยเท่านั้น ข้าพเจ้าก็กลายเป็นคนเด่นคนหนึ่งในกองการกงสุล ทั้ง ๆ ที่เป็นเสมียนชั้นต่ำที่สุดมีเงินเดือนเพียงเดือนละ ๒๐ บาท ในช่วงเวลาเพียงปีเดียว ข้าพเจ้ากลายเป็นคนสำคัญคนหนึ่งในกองการกงสุล กระทรวงการต่างประเทศ ท่านจะเห็นได้ว่า ไม่เป็นการยากลำบากเกินไปเลยที่จะสร้างความเด่นความสำคัญให้แก่ตัว ขอแต่เพียงให้มีความมักใหญ่ใฝ่สูงในการทำงาน และสร้างความดีเด่นของตนด้วยงาน ไม่ใช่ด้วยวิธีอื่นเท่านั้น"*

พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ได้ทำงานในกองการกงสุลอยู่เพียง ๒ ปี ท่านได้ไปต่างประเทศสมความตั้งใจ ได้เป็นผู้ช่วยเลขานุการในสถานทูตไทย กรุงปารีส การทูตที่

ฝรั่งเศสนั้นเป็นที่รวมบุคคลชั้นนำของประเทศต่าง ๆ คนชั้นสูงเหล่านี้เป็นผู้มีความรู้ ความฉลาดในเชิงชั้นของการทูตหลากหลายรูปแบบ ท่านได้ศึกษาจดจำความคิดกับแง่ดีของนักการทูตต่าง ๆ ส่วนแง่ร้ายเราไม่ต้องรู้ นี่คือแนวทางชีวิตของท่านเมื่ออยู่ต่างประเทศขณะนั้น

พลตรี หลวงวิจิตรวาทการท่านเป็นผู้ใฝ่ใจต่อการศึกษา ช่วงเวลานั้นท่านเล่าว่าท่านได้คำแนะนำที่มีคุณค่ามาก ท่านว่าพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ทรงแนะนำให้ข้าพเจ้าเรียนการฝึกฝนมันสมองในโรงเรียนที่เรียกกันว่า Pelman Institute (เพลแมน) ซึ่งมีอยู่ในปารีส ในลอนดอน ผลการเรียนซึ่งมีคุณค่าเป็นประโยชน์ในชีวิตของท่าน ทั้งในการดำเนินชีวิตและงานการประพันธ์ของท่านเป็นอันมาก

พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ เป็นผู้ช่วยเลขานุการทูตอยู่ปารีสราว ๕ ปี ได้ย้ายไปเป็นเลขานุการทูต ที่นครลอนดอนราว ๒ ปี จึงได้กลับมาเป็นหัวหน้ากองการกงสุลและได้เจริญก้าวหน้าในราชการตามลำดับ เป็นหัวหน้ากองการเมือง เป็นผู้ช่วยอธิบดีกรมการทูต ในพุทธศักราช ๒๔๗๗ เป็นอธิบดีกรมศิลปากรและต่อมาได้เป็นรัฐมนตรี ในช่วงนี้ท่านมีอายุ ๓๘ ปีแล้ว ท่านได้พบกับนางสาวประภา รพิพันธุ์ จึงได้สู่ขอและแต่งงานกัน เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๔๗๙ ด้วยศรีภริยานี้ ท่านได้มีบุตร ๖ ธิดา ๑

ในชีวิตการทำงาน ท่านได้ต่อสู้ฟันฝ่าอุปสรรคด้วยความอดทนมิย่อท้อและสร้างอนาคตด้วยความมุ่งมั่นอย่างมีเป้าหมายของท่านด้วยตนเอง จนได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสูง เป็นผู้รอบรู้และเชี่ยวชาญในศิลปะวิทยาการหลายสาขา โดยที่ท่านขวนขวายแสวงหาความรู้มาใส่ตนเอง ด้วยการอ่านมาก ศึกษาอย่างรอบรู้ทั้งทางเศรษฐกิจ รัฐศาสตร์ การปกครอง การเมือง กฎหมาย ประวัติศาสตร์ การประพันธ์ อักษรศาสตร์ วรรณคดี การดนตรี และการทูต ทั้งไทยและภาษาต่างประเทศ จนเป็นที่ไว้วางใจของผู้บริหารบ้านเมืองหลายท่าน ทำให้ท่านต้องใช้ชีวิตอยู่กับการเมืองตลอดช่วงอายุขัยของท่าน ๖๓ ปีนั้น หลวงวิจิตรวาทการได้ใช้เวลา ๔๓ ปี ทำงานในราชการสามารถสร้างตนเองขึ้นสู่ตำแหน่งสูงขึ้นตามลำดับ แต่ท่านก็มักกล่าวและเตือนตนเองเสมอว่า ชีวิตเหมือนละคร ท่านได้จบฉากละครการเมืองอยู่คราวหนึ่งเมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง ท่านต้องถูกจับในข้อหาคดีอาชญากรสงคราม ระหว่างพุทธศักราช ๒๔๘๘ ถึง พุทธศักราช ๒๔๙๑ ในช่วงนี้ท่านได้ใช้ชีวิตแต่งหนังสือทั้งนวนิยาย และเรื่องอิงประวัติศาสตร์ ตลอดจนหนังสือจิตวิทยาแนวทางสร้างตนเองออกจำหน่าย ก็มีผู้นิยมอ่านกันเป็นจำนวนมาก หลวงวิจิตรวาทการท่านเป็นคนสู้งาน แม้นช่วงความทุกข์ยากของชีวิตที่ต้องออกจากราชการทั้งหมด ต้องถูกส่งไปอยู่ในเรือนจำ ท่านก็มิได้ย่อท้อต่อชีวิต ท่านมีบทเพลงสู้ต่อชีวิตในโชคมนุษย์ว่า “เป็นการง่ายยิ้ม

ได้ไม่ต้องฝืน เมื่อชีพชื่นเหมือนบรรเลงเพลงสวรรค์ แต่คนที่ควรชมนิยมกัน ต้องใจมั่นยิ้มได้เมื่อภัยมา" ๒ ปีเศษผ่านไปพร้อมด้วยมรสุมชีวิตสงบลง คณะรัฐบาลในเวลานั้นเห็นความสำคัญและความรอบรู้ของหลวงวิจิตรวาทการ จึงได้เชิญท่านเข้ามารักษาการในตำแหน่งผู้ประศาสน์การ หรือที่ปัจจุบัน เรียกว่า อธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และยังเป็นผู้สอนประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยอีกด้วย การกลับเข้ารับราชการครั้งหลังนี้ ท่านได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ และเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ จากนั้นก็ได้ไปเป็นเอกอัครราชทูต ประเทศอินเดีย ต่อมาก็ได้ย้ายไปเป็นเอกอัครราชทูต ประจำประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ออสเตรีย และยูโกสลาเวีย จนเกษียณอายุราชการ แต่ก็ได้รับเชิญให้เป็นปลัดบัญชาการ สำนักนายกรัฐมนตรี จนถึงอนิจกรรมด้วยโรคหัวใจ เมื่อ วันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ เมื่ออายุได้ ๖๓ ปี

ชีวประวัติของพลตรี หลวงวิจิตรวาทการนี้เราจะเห็นได้ว่าท่านเป็นบุคคลตัวอย่างผู้หนึ่งที่เป็นนักทำงาน ท่านเริ่มงานตั้งแต่ขั้นต่ำเป็นเสมียนด้วยใจใฝ่สูงในการทำงานจนได้ขึ้นเป็นหัวหน้ากอง อธิบดี รัฐมนตรี เอกอัครราชทูต และปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี ท่านได้ให้ข้อแนะนำที่น่าสังเกตในการทำงานว่า *"ความก้าวหน้าของกิจการทั้งหลายจะมีขึ้นได้ก็โดยผู้รับหน้าที่ตำแหน่งต่อกันไปนั้น ได้ทำงานต่อไป จากที่คนเก่าเขาทำมาแล้ว และไม่ด่วนลงความเห็นว่า คนเก่าเขาทำไว้เหลวไหล ตัวจะต้องแก้ไขใหม่ ทำใหม่ทั้งหมด ถ้าทุกคนที่เข้าไปรับตำแหน่งใหม่ เริ่มงานกันใหม่ทั้งหมดแล้ว ก็ไม่มีวันที่งานจะก้าวหน้าไปได้เลย"*

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๗ สิงหาคม ๒๕๔๑

เจ้ากรับ

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

เจ้ากรับ บุคคลที่นำมาสดุดีในวันนี้ เป็นบุคคลสำคัญในวงการละครไทย ที่ได้ความนิยมเป็นอย่างยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ยกย่องไว้ใน *"ตำนานเรื่องอิเหนา"* ว่า

"ละครนอกครั้งรัชกาลที่ ๓" ที่มีชื่อปรากฏต่อมา คือ ละครของเจ้าจอมมารดาอัมพารัชกาลที่ ๒ หัดขึ้นโรง ๑ กับละครเจ้ากรับ โรง ๑ แต่ละครเจ้ากรับมีชื่อเสียงยิ่งกว่าโรงอื่น"

เจ้ากรับ เป็นสามัญชน ไม่ได้เป็นเจ้าหรือมีเชื้อสายของเจ้า แต่เหตุใดจึงเรียกกันว่าเจ้า ไม่มีผู้ทราบเหตุผล ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงชี้แจงไว้ในพระนิพนธ์เรื่องที่อ้างนั้นว่า

"ตัวละครผู้ชายที่เรียกกัน "เจ้า" นั้น เหตุใดหาทราบไม่ ได้ยินแต่เรียกกันว่าเจ้ากรับ ดังนี้มาแต่ไร ๆ นายเนตร นายต่าย ละครมีชื่อเสียงในรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ ก็มีคนเรียกกันว่า เจ้าเนตร เจ้าต่าย"

ชีวประวัติของเจ้ากรับเป็นเรื่องแปลกมาตั้งแต่เกิด พระภิกษุรูปหนึ่งชื่อหมาด วัดบางบำหรุ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เคยเป็นผู้บอกบทละครของเจ้ากรับ ได้เล่าถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

"เจ้ากรับเกิดในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๔๙ เป็นบุตร นายถิน นางกุ บ้านเดิมอยู่หลังวัดระฆัง (วัดระฆังโฆสิตาราม ฝั่งธนบุรี) ว่าที่จริงนั้นชื่อ กลับ (ก-ล-ั-บ) เพราะเดิมมีพี่ชายคนหนึ่ง มารดาพาลงเรือไปเที่ยวขายขนม ตกน้ำหายไปที่หน้าวัดระฆัง ต่อมาเมื่อมารดาพายเรือไปขายขนมถึงตรงนั้นเข้า มักร้องไห้ด้วยความคิดถึงบุตรที่หาย วันหนึ่งไปพบหญิงมอญจอดเรืออยู่ที่หน้าวัดระฆัง หญิงมอญนั้นรับทำวิทยาคมให้ได้บุตรกลับ

คืนมา แต่นั้นมามารดาก็ตั้งครรภ์ ครั้นคลอดเป็นชาย จึงให้ชื่อว่ากลับ ตามที่สมคำยายมอญรับว่าจะให้บุตรกลับมานั้น"

เด็กชายกลับ ตามคำเล่าถวายของพระภิกษุหมาดรูปนี้ ต่อมาได้ไปฝึกหัดเล่นละครกับครูทองอยู่ ซึ่งเป็นครูละครในที่สำคัญคนหนึ่งในสมัยนั้น ดังที่เสวกโท จมื่นมานิตย์นเรศ (เฉลิม เศวตนันทน์) กล่าวถึงความสำคัญของท่านผู้นี้ไว้ในเรื่อง *"การละคร"* ในหนังสือ *"อนุสรณ์ ศุกรหัศน์"* ว่า *"นายทองอยู่ เป็นตัวละครอิเหนาละครเจ้ากรมหลวงเทพบริรักษ์ ต่อมาได้เป็นที่ปรึกษาและเป็นผู้นำแบบอย่างวิธีรำ ของเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ไปหัดละครหลวงในรัชกาลที่ ๒ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นครูละครในที่ฝึกหัดกันขึ้นแทบทุกโรง นายทองอยู่ นี้ชำนาญแต่งกลอนการขับเสภาดีด้วย ซึ่งนับว่าเป็นครูเสภาด้วยอีกอย่างหนึ่ง"* และอีกตอนหนึ่งว่า *"กล่าวกันว่าในรัชกาลที่ ๒ นี้เอง เมื่อทรงพระราชนิพนธ์บทละครเสร็จแล้ว ก็โปรดเกล้าฯ ส่งไปยังเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีให้ไปทรงคิดในเรื่องกระบวนรำ ว่ากันว่าเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงใช้พระฉาย (คือกระจกเงา) บานใหญ่มาตั้ง แล้วทรงคิดประดิษฐ์ท่ารำทำบททอดพระเนตรในพระฉาย มีที่ปรึกษาคือ นายทองอยู่กับนายรุ่ง ครูละครผู้มีชื่อเสียงช่วยกันแก้ไขจนเห็นงาม จึงได้สั่งสอนให้ศิษย์หาที่เล่าเรียนฝึกหัดกันต่อมา แล้วนำไปรำถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทอดพระเนตร เพื่อทรงแก้ไขอีกชั้นหนึ่ง จึงถือเป็นหลักฐานการรำต่อไป ซึ่งได้ใช้มาตลอดทุกวันนี้"*

เจ้ากรับฝึกหัดละครในอยู่กับครูทองอยู่เป็นเวลานานเท่าไร ไม่ปรากฏหลักฐาน ต่อมาได้ออกมาเป็นตัวละครโรงของครูบุญยัง ซึ่งเป็นครูละครนอก เสวกโท จมื่นมานิตย์นเรศ กล่าวถึงความสำคัญของครูบุญยังไว้ในหนังสือที่อ้างแล้วว่า *"เป็นนายโรงละครนอก ครั้งรัชกาลที่ ๑ ต่อมาเล่นละครจนสร้างวัดได้วัดหนึ่งเรียกชื่อว่า วัดละครทำ อยู่หลังบ้านขมิ้น ธนบุรี (คือบริเวณใกล้กับสี่แยกพรานนก ถนนอิสรภาพ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานครในปัจจุบัน) นายบุญยังได้เป็นครูฝึกหัดละครนอกที่เล่นกันในชั้นหลังต่อมา"*

การที่เจ้ากรับมาฝึกหัดเล่นละครนอกกับครูบุญยัง จึงต้องปรับเปลี่ยนแบบการแสดงของตนจากละครในมาเป็นละครนอก โดยมีครูบุญยังเป็นผู้ฝึกสอน จนออกแสดงได้เป็นอย่างดีและดียิ่งขึ้นโดยลำดับจนผู้ชมพากันนิยมชมชอบอย่างที่เรียกกันตามประสาชาวบ้านว่า *"ติด"* เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แต่ก่อนที่ท่านผู้ฟังจะทราบประวัติและผลงานของเจ้ากรับต่อไป ใคร่ขอนำเรื่องของละครนอกจากคำบรรยายเรื่อง *"วัฒนธรรมทางละครไทย"* ของนายธนิต อยู่โพธิ์ ผู้เคยดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรที่บรรยาย ณ สถานสอนภาษา เอ.ยู.เอ เมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๑๔ มากล่าวแทรกตรงนี้ เพื่อให้ท่านได้ทราบตามสมควร ดังนี้

"หลักของละครไทย ก็คือ บทกลอน ดุริยดนตรีปี่พาทย์ และท่ารำนี้เป็นหลักของละครไทย ซึ่งเรียกกันมาแต่เดิมว่า ละครรำ ละครรำแบบเดิมของไทย ก็คือ ละครชาตรี หรือ โนห์ราชาตรี... ซึ่งเป็นต้นกำเนิดหรือแบบอย่างให้เกิด ละครนอก คือละครที่เล่นกันตามพื้นบ้านต่อมา และที่เรียกกันว่า "ละครนอก" อธิบายกันไว้เป็น ๒ นัย กล่าวคือ แต่เดิมอาจเป็นคำย่อมาจากที่เรียกกันว่า "ละครของชาวนอก" หรือ "ละคร (แบบที่เล่นกันอย่าง) ชาวนอก" หมายถึงชาวนครศรีธรรมราช เพราะชาวกรุงแต่ก่อนมักเรียกชาวนครศรีธรรมราชหรือชาวหัวเมืองทางปักษ์ใต้ว่า ชาวนอก จึงเลยเรียกละครที่เล่นแบบโนห์ราชาตรีของชาวนอกว่า "ละครชาวนอก" หรือ "ละครนอก" ครั้นต่อมาเมื่อพระมหากษัตริย์ได้ทรงแต่งบทละครและปรับปรุงศิลปแห่งการเล่นละครให้งดงามประณีตยิ่งขึ้น และใช้ผู้หญิงในราชสำนักเป็นผู้เล่นผู้แสดง จึงเรียกละครประเภทหลังนี้ว่า "ละครใน" ซึ่งท่านผู้รู้สันนิษฐานว่าคงเนื่องมาจากที่เรียกต่อกันแต่เดิมว่า "ละครนางใน" หรือ "ละครข้างใน" เมื่อเป็นเช่นนี้ คำว่า "ละครนอก" แต่เดิมจึงย้ายความหมายมาอีกความหนึ่ง คือหมายถึงละครที่ชาวบ้านนิยมเล่นกันภายนอกพระราชฐาน คู่กับละครใน ด้วยเหตุนี้จึงเกิดมีละครไทยแบบเก่าเป็น ๓ ประเภท คือ ละครชาตรี ละครนอก และละครใน....ละครชาตรี ละครนอก ตลอดจนโขนแต่โบราณมานั้นท่านใช้ศิลปินผู้ชายเป็นผู้เล่นเป็นผู้แสดง ไม่มีผู้หญิงเป็นผู้เล่นผู้แสดง แม้จะมีบทของผู้หญิงเช่นโขนมีนางสีดาและนางมณโฑหรือนางอะไรต่อมิอะไรก็ใช้ผู้ชายเล่น ทั้งมีกฎหมายห้ามเสียด้วย มามีผู้หญิงแสดงภายหลังเมื่อมีละครในขึ้นแล้ว

ว่าที่จริง ละครในกับละครนอกแต่ก่อนมานั้น เห็นได้ว่าแตกต่างกันไปตั้งแต่เรื่องและบทกลอนที่ใช้แสดงไปเลยทีเดียว เช่น ละครในเล่นแต่เรื่องอิเหนา อุณรุท และเรื่องรามเกียรติ์ ส่วนละครนอกก็เล่นเรื่องสุวรรณหงส์ เรื่องสังข์ทอง ไกรทอง สังข์ศิลป์ชัย เป็นต้น ไม่เล่นเรื่องอิเหนาและอุณรุท ของละครในและละครในก็ไม่เอาบทละครนอกมาเล่นเหมือนกัน"

นายมนตรี ตราโมท กล่าวถึงบทบาทของละครนอกไว้ในหนังสือเรื่อง *"การละเล่นของไทย"* ว่า

"บัญญัตินิยมของละครนอกนั้น มีความมุ่งหมายที่จะดำเนินเรื่องไปโดยรวดเร็ว เจือปนด้วยตลกขบขันโลดโผนต่าง ๆ บางคราวก็ถึงแก่หยาบโลน หากตอนใดมีช่องทางที่เล่นตลกได้ก็จะเล่นตลกอยู่ตรงนั้นนาน ๆ โดยมิคำนึงถึงการที่จะดำเนินเรื่องหรือเวลาอย่างใดแม้ขนบประเพณีก็อาจละทิ้งได้ เช่นตัวพญามหากษัตริย์หรือนางพญาก็อาจเล่นตลกคลุกคลีทำทีท่าต่าง ๆ ปะปนไปกับเสนาบริวารได้" และสรุปบทบาทละครในไว้อย่างสั้น ๆ ซึ่งแตกต่างกันกับละครนอกว่า "ท่ารำนาฏศิลป์ก็ดัดแปลงจากท่าระบำที่ฝึกหัดอยู่แล้ว เป็นหลักปรับปรุง

ให้เข้ากับเพลงและท้องเรื่อง ความมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่ศิลปของการรำให้งดงามละมุนละม่อม ให้สมกับที่ผู้แสดงเป็นสตรีในราชสำนัก แม้การดำเนินเรื่องจะต้องเสียเวลาชักช้าไปเพราะการรำก็ยอม ขนบประเพณีต้องถือเคร่งครัด ตลกก็ไม่แสดงจนฟุ่มเฟือย บทประพันธ์และเพลงร้องเพลงดนตรีก็ต้องให้ไพเราะอ่อนโยนเป็นระเบียบเรียบร้อย ปราศจากถ้อยคำและทำนองตลาดปะปน"

ครั้นครูบุญยังถึงแก่กรรมแล้ว (ในรัชกาลที่ ๒) เจ้ากรับก็รวบรวมพวกละครเล่นเป็นละครของตน รักษาแบบละครนอกของครูบุญยังสืบต่อมาในฐานะเป็นตัวนายโรง

คำว่า *"นายโรง"* พระภิกษุหมาดได้เล่าถวายถึงความหมายตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้มีว่า

"ละครนอกที่เล่นกันอยู่ในกรุงเทพฯ แต่ก่อนมา ต่างกันเป็น ๒ อย่าง คือ เป็นละครมีเจ้าของอย่าง ๑ เป็นละครประสมโรงอย่าง ๑ ผู้เป็นเจ้าของละครมักเป็นโขนหรือเป็นละครของผู้อื่นอยู่ก่อน ครั้นเล่นดีมีชื่อเสียงแล้ว จึงแยกมารวบรวมพวกพ้องฝึกหัดเล่นเป็นละครขึ้นโรงหนึ่งต่างหาก ดังเช่นนายบุญยัง เมื่อรัชกาลที่ ๑ และเจ้ากรับเมื่อรัชกาลที่ ๓ เป็นตัวอย่าง ตัวเจ้าของละครเป็นครูด้วย และเป็นตัวสำคัญในโรงนั้นด้วย คงมาแต่เหตุนี้จึงเรียกกันว่า "นายโรง" อันความบ่งว่าเป็นหัวหน้าของละครโรงนั้น ไม่เกี่ยวแก่ข้อที่จะเป็นตัวยืนเครื่องหรือตัวนาง แต่นายโรงมักเป็นตัวยืนเครื่อง (เช่นเจ้ากรับเป็นต้น) คนจึงเลยเรียกบรรดาตัวยืนเครื่องว่า นายโรง ไปเสียทั้งนั้น ที่จริงแต่เดิมที่เรียกว่า นายโรง กับตัวยืนเครื่องหาได้หมายความเป็นอย่างเดียวกันไม่..."

เจ้ากรับเมื่อเป็นนายโรง เป็นเจ้าของละครตลอดจนเป็นครูฝึกหัดแล้วได้ย้ายจากบ้านเดิมซึ่งอยู่หลังวัดระฆังไปอยู่ที่ปากคลองบางบำหรุ (เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานครปัจจุบัน) แล้ว ก็หาผู้คนมาฝึกหัดเป็นละครเพิ่มเติมจนเป็นละครโรงใหญ่ รับเล่นงานที่มีผู้มาหาไปเล่นทั้งงานฉากและงานปลีก แต่ไม่รับเล่นงานเหมา งานฉากก็คืองานชนิดที่แต่งโรงขึงกั้นฉากให้ละครเล่น เช่นงานโกนจุกบุตรธิดาของผู้มีบรรดาศักดิ์ นับเป็นงานใหญ่ซึ่งต้องเล่นเต็มกำลังและฝีมือ เรียกเงินค่าแสดงได้มากกว่างานอื่น งานปลีกก็คืองานชนิดที่หาละครไปเล่นเป็นสำคัญ เช่นเล่นแก้สินบนหรือแก้บน และเล่นงานโกนจุกลูกชาวบ้าน ซึ่งมักจะเล่นในโรงโถง ไม่มีฉากกั้นเป็นนอกโรงในโรงตัวละครถึงบทก็ลุกขึ้นเล่น สิ้นบทก็นั่งลงอยู่กับพวกลูกคู่ (อย่างการแสดงละครชาตรี) ส่วนงานเหมานั้นเป็นงานที่ขุนพัฒน์นายบ่อนหาไปเล่นหน้าบ่อนเพื่อเรียกคนดูให้เข้าบ่อนมาก ๆ เป็นเวลาหลาย ๆ วัน ละครเจ้ากรับไม่ยอมรับงานเหมา

เจ้ากรับขยายกิจการละครของตนให้เจริญก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็ว แล้วยังสามารถชักชวนหรือช่วยคนมาฝึกหัดเป็นละครอยู่ประจำโรงได้เป็นจำนวนมาก พร้อมกันนี้ก็ได้สร้างสมเครื่องละครตลอดจนเครื่องปี่พาทย์เป็นของตนเองได้ครบครัน อาจรับงานเล่นได้ถึง ๓ โรง พร้อม ๆ กัน ความร่ำรวยเกิดจากผลงานดังกล่าวมีมาก จนสร้างวัดขึ้นได้วัดหนึ่ง ชื่อวัดนายโรง ที่บางบำหรุใกล้ ๆ บ้าน ริมคลองบางกอกน้อย แบบเดียวกับครูบุญยังสร้างวัดละครทำที่บ้านขมิ้น วัดนายโรงที่เจ้ากรับมีศรัทธาแก่กล้าสร้างขึ้นนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระราชทานนามให้ใหม่ว่า วัดสัมมัชผล ซึ่งพอแปลเอาความได้ว่าวัดที่สร้างขึ้นด้วยผลของการแสดง แต่ชาวบ้านก็ยังเรียกกันว่า วัดนายโรง อยู่จนปัจจุบัน

ต่อมาเจ้ากรับได้เข้าเฝ้าถวายตัวเป็นข้าในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ด้วยเห็นว่า ทรงอุปถัมภ์บำรุงกวีและศิลปินด้วยพระเมตตาคุณอยู่เป็นประจำ เช่น สุนทรภู่ คราวตกยาก ครูแจ้ง นายมี หรือหมื่นพรหมสมพัตสร และคุณสุวรรณ ครั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพสิ้นพระชนม์แล้ว เจ้ากรับก็เข้าเฝ้าถวายตัวเป็นข้าในสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ด้วยทรงหัดละครเด็กผู้หญิงในพระบรมมหาราชวังขึ้นชุด ๑ แต่ยังไม่ทันได้ออกโรง ก็สิ้นพระชนม์เสียก่อน ยิ่งกว่านั้นเจ้ากรับยังได้เล่นถวายตัวพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรอีกด้วย

ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้ขุดคลองผดุงกรุงเกษม เพื่อขยายเขตพระนครให้กว้างขวางออกไป จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ขณะมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมเป็นแม่กอง ขุดตรงพื้นที่ใต้วัดเทวราชกุญชรเป็นคูต่อกับลำน้ำเจ้าพระยา ตอนนี้ผ่านคลองมหานาคไปออกตรงพื้นที่ต่อกับลำน้ำเจ้าพระยาเหนือวัดแก้วแจ่มฟ้า คูคลองที่ขุดนี้กว้าง ๑๐ วา ลึก ๖ ศอก ยาว ๑๓๗ เส้น ๑๐ วา ตั้งแต่ปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๔ สำเร็จในปีขาล พ.ศ. ๒๓๙๗ เปิดคลองในวันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรมค่ำ ๑ พระราชทานนามว่าคลองผดุงกรุงเกษม มีงานมหรสพฉลอง ๓ วัน ในงานฉลองเปิดคลองผดุงกรุงเกษมครั้งนี้เจ้ากรับได้รับอาสาจัดละครร่วมการฉลองถึง ๗ โรง จัดตั้งโรงแสดงนี้เป็นระยะ ๆ ตั้งแต่ปากคลองจนถึงสุดคลอง

ต่อมามีประกาศพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีข้อความตอนหนึ่งว่า *"ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ผู้ใดเล่นละครผู้ชายผู้หญิง ก็มิได้ทรงรังเกียจเลย ทรงเห็นว่ามีละครด้วยกันหลายรายดีบ้านเมืองจะได้ครึกครื้น จะได้เป็นเกียรติยศแผ่นดิน"*

เจ้ากรับจึงคิดอ่านเอาลูกหลานฝึกหัดเป็นละครผู้หญิงขึ้น เพราะแต่เดิมละครของเจ้ากรับมีแต่ผู้ชายล้วน เมื่อหัดละครผู้หญิงได้แล้วจะได้เอาผสมโรงกันแสดงทั้งผู้ชายผู้หญิง แต่แล้วก็ไม่ทันได้จัดแสดง เพราะตัวละครผู้หญิงที่หัดไว้จนแสดงได้นั้น มักถูกผู้มีบรรดาศักดิ์ขอเอาไปหมด จนเจ้ากรับถึงแก่กรรมลงในปีขาล พ.ศ. ๒๔๐๙ อายุ ๖๑ ปี มิทันได้เห็นผลงานการแสดงละครนอกของตนที่ได้ฝึกหัดมาแสดงผสมโรงระหว่างผู้ชายกับหญิงอันเป็นงานชิ้นสุดท้าย

ลูกหลานของเจ้ากรับ รับมรดกต่อมามีชื่อเสียงหลายคน ตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้มี ๓ คน คือ

นายนวล เป็นบุตรของเจ้ากรับ รับมรดกของบิดาเล่นต่อมาจนกระทั่งถึงรัชกาลที่ ๕ มีชื่อเรียกว่า ละครนายนวล

หม่อมแสง (ภรรยาของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) เป็นลูกสาวของเจ้ากรับ และแสดงละครเป็นตัวนางจินตะหรา (ในเรื่องอิเหนา) ได้เป็นครูช่วยฝึกหัดละครของสมเด็จเจ้าพระยาผู้สร้างอยู่ก่อน แล้วต่อมาได้เป็นครูละครของเจ้าคุณจอมมารดาเอม วังหน้า (พระบรมราชวัง)

เป้า เป็นหลานสาวเจ้ากรับ เป็นตัวเงาะ (ในเรื่องสังข์ทอง) เป็นภรรยาคนหนึ่งของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ซึ่งเป็นเจ้าของละครที่เรียกชื่อกันว่าละครเจ้าพระยามหินทร์ฯ ต่อมาได้ไปเป็นครูละครของเจ้าจอมมารดาแพ (ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ ในรัชกาลที่ ๖)

ชีวิตเจ้ากรับนายโรงละครนอกผู้มีชื่อเสียงยิ่งใหญ่ในรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ได้ดับสูญลงเมื่อประมาณ ๑๓๒ ปีที่ผ่านมา แต่เกียรติประวัติยังจารึกอยู่ในเอกสารประวัติศาสตร์ละครไทย เป็นอนุสรณ์เตือนใจให้รำลึกถึงว่า เด็กชายหลังวัดระฆังคนหนึ่ง ซึ่งบิดามารดาประกอบสัมมาอาชีพทำขนมขาย พายเรืออยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาแถวหน้าวัดระฆัง ได้พยายามสร้างเกียรติประวัติทางศิลปการแสดงละครไทยและได้รับผลสำเร็จอย่างน่าชื่นชม จนผู้นิยมนำเอาคำว่า *"เจ้า"* มาเสริมหน้าชื่อเรียกกันว่า *"เจ้ากรับ"* เป็นศิลปินคนแรกในวงการละครของไทยที่ได้รับเกียรตินี้

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๔๑

ครูแจ้ง แต่งอักษรขจรฦๅ

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

ในหนังสือเรื่อง *"ตำนานเสภา"* พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตอนหนึ่งทรงอ้างถึงตำนานเสภาชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีคำกลอนไหว้ครู ไม่ทราบชื่อผู้แต่งว่าเป็นใคร นายอยู่เสภาชาวอ่างทองทูลเล่าถวายจึงโปรดให้จดไว้ ตอนท้ายของคำกลอนนั้นว่า

"ทีนี้จะไหว้ครูปี่พาทย์ *ม้องระนาดฦๅดีปี่ไฉน*
ทั้งครูแก้วครูพักเป็นหลักไชย *ครูทองอินนั่นแหละใครไม่เทียมทัน*
มือก็ตอดหนอดหนักขยักขย่อน *ตาพูนมอญมิใช่ชั่วตัวขยัน*
ครูมีแขกคนนี้เขาดีครัน *เป่าทะยอยลอยลั่นบรรเลงฦๅ*
รับตาเกดปรอทยอดเสภา *ทั้งครูน้อยเจรจาคนนับถือ*
อีกครูแจ้งแต่งอักษรขจรฦๅ *ครูอ่อนว่าพิมระบือชื่อขจร*
ครั้นจะร่ำไปนักก็จักช้า *ทีนี้จะว่าเสภาตามครูสอน*
ข้าพเจ้าพลั้งพลาดบาทบทกลอน *ขออภัยเถิดอย่าค่อนนินทาเลย"*

ครูแจ้งผู้ *"แต่งอักษรขจรฦๅ"* ใน *"กลอนไหว้ครู"* ตอนนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงยกย่องว่า "ถ้าว่าโดยล้วนบทกลอนของครูแจ้ง เห็นสมควรยอมว่าเป็นกวีคนหนึ่ง สมกับที่กล่าวไว้ในคำไหว้ครูว่า *"ครูแจ้งแต่งอักษรขจรฦๅ"* แต่งดีในกระบวนว่าถึงอัธยาศัยใจคอของคนสามัญ แต่ถ้ามีโอกาสก็มักหยาบ ถึงจะหยาบก็ช่างว่า"

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ได้กล่าวถึงความสำคัญของครูแจ้งกวีไทยที่ได้รับการยกย่องมาพอควรแล้ว ต่อจากนี้ ขอนำชีวประวัติและผลงานของท่านมาสดุดีสืบต่อไป

ด้านชีวประวัติ มีหลักฐานปรากฏไม่มากนัก เพราะไม่พบรายละเอียด เช่น วัน เดือน ปีเกิด รวมทั้งประวัติการศึกษาใน *"ตำนานเสภา"* สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงพระนิพนธ์ไว้เพียงว่า

"ครูแจ้ง คนนี้เป็นรุ่นหลัง มีอายุอยู่มาจนถึงรัชกาลที่ ๕ บ้านอยู่หลังวัดระฆังฯ

เดิมมีชื่อเสียงในการเล่นเพลง ถึงอ้างชื่อไว้ในบทเสภา (เรื่องขุนช้างขุนแผน) ตอนทำศพนางวันทองว่า หานายแจ้งมาว่าเพลงกับยายมา คือ ครูแจ้งคนนี้เอง มีเรื่องเล่ากันว่า ครูแจ้งกับยายมานี้เป็นคนเพลงที่เลื่องฦๅกันในรัชกาลที่ ๓ อยู่มาไปเล่นเพลงครั้ง ๑ ยายมาด่าถึงมารดาครูแจ้งด้วยข้อความอย่างไรอย่างหนึ่ง ซึ่งครูแจ้งแก้ไม่ตก ขัดใจจึงเลิกเล่นเพลง หันมาเล่นเสภา และเป็นนักสวดด้วย ได้แต่งเสภาไว้หลายตอน... แต่งกลอนดี แต่กระเดียดจะหยาบ เห็นจะเป็นเพราะเคยเล่นเพลงปรบไก่ถึงลำสวดที่สวดกันมาในชั้นหลัง ว่าเป็นคำของครูแจ้งประดิษฐ์ขึ้นก็มี จึงนับว่าครูแจ้งเป็นครูเสภาอีกคน ๑"

ครูแจ้ง ครั้งมีชื่อปรากฏในเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนทำศพนางวันทองนั้น ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ยังไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นครู บทเสภาที่แต่งจึงออกชื่อครูแจ้งว่า *"นายแจ้ง"* ดังนี้

"นายแจ้งก็มาเล่นเต้นปรบไก่ ยกไหล่ใส่ทำนองร้องฉ่าฉ่า
รำแต้แก้ไขกับยายมา เฮฮาครื้นครั่นสนั่นไป"

เรื่องที่ครูแจ้งยังไม่ได้รับการยกย่องให้เป็นครูในรัชกาลที่ ๓ นั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ใน *"ตำนานเสภา"* ว่า

"ครูแจ้ง...เมื่อในรัชกาลที่ ๓ เป็นแต่รำลือกระบวนเพลง มาเป็นครูเสภามีชื่อเสียงเมื่อในรัชกาลที่ ๔'"

พร้อมกับทรงชี้แจงเหตุผลของการได้รับยกย่องเป็นครูเสภาว่า

"ครูเสภาทั้งปวงมิใช่แต่ขับเสภาได้อย่างเดียว อาจจะแต่งบทเสภาได้ด้วย จึงยกย่องว่าเป็นครูเสภา"

ชีวประวัติของครูแจ้ง ภายหลังจากที่ได้ตัดสินใจเลิกเล่นเพลงปรบไก่ที่สร้างชื่อเสียงให้แล้ว ก็วนเวียนอยู่ในเรื่องของการขับหรือ แต่งเสภา และเป็นนักสวด ต่อมา

ด้านผลงาน ครูแจ้งมีผลงานส่วนใหญ่ก็คือ การแต่งบทกลอน เรื่องที่ทำให้มีชื่อเสียงโด่งดังมากก็คือ การเล่นเพลงปรบไก่ ขับเสภาและเป็นนักสวด ทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นเรื่องที่จะต้องแต่งหรือต้องว่า หรือ ร้องเป็นบทกลอนทั้งสิ้น แต่จะแต่งจะว่าหรือร้องอย่างไรนั้น ย่อมเป็นไปตามแบบแผนที่ได้กำหนดเป็นกฎเกณฑ์ของการเล่นแต่ละชนิด นายหรีด เรืองฤทธิ์ เปรียญ ผู้เชี่ยวชาญวรรณคดี แห่งกรมศิลปากรได้กล่าวถึง ครูแจ้ง ไว้ในกลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ และพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ไว้ว่า *"เป็นผู้ฉลาดในบทกลอน ว่าดีทั้งกระบวนกลอนแต่งและกระบวนกลอนสดนับว่าเป็นจินตกวีและปฏิภาณ*

กวีที่เยี่ยมยิ่งผู้หนึ่ง"

เพลงปรบไก่ อันเป็นเรื่องแรกที่สร้างชื่อเสียงให้แก่ครูแจ้งนั้น ดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ ได้อธิบายไว้ในสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ตอนที่ ๓๓ หน้า ๑๐๘๙๘ - ๑๐๙๐๐) มีใจความว่า เป็นเพลงพื้นเมืองที่นิยมเล่นกันในภาคกลางของไทย และดูเหมือนจะเป็นเพลงเก่าแก่ที่สุดในจำพวกเพลงที่ว่าแก้กันในภาคกลาง ซึ่งยังมีเพลงอีกหลายเพลง เช่น เพลงฉ่อย เพลงพวงมาลัย เพลงเกี่ยวข้าว เพลงอีแซวและเพลงเรือ เป็นต้น

เพลงปรบไก่ ไม่จำเป็นต้องใช้ ฉิ่ง ฉาบ กรับ โทน อะไรทั้งนั้นมาเป็นเครื่องประกอบจังหวะ มีอยู่อย่างเดียวคือ ปรบมือ

เพลงปรบไก่ ผู้เล่นมีทั้งผู้ชายและผู้หญิง ซึ่งเป็นพ่อเพลงแม่เพลงฝ่ายละ ๑ คน ส่วนลูกคู่ก็มีทั้งผู้ชายผู้หญิงจะเป็นฝ่ายละกี่คนก็ได้ พ่อเพลง แม่เพลง จะร้องว่ากันหรือแก้กันบางทีก็ว่ากันอย่างหยาบคายหรือเจ็บ ๆ แสบ ๆ บางทีก็แยกเนื้อหาที่ร้องออกไปโดยว่ากันเป็นชุด เช่น ลักหา พาหนี ชิงชู้ และตีหมากผัว เป็นต้น ก่อนจะลงมือเล่นผู้เล่นมักนิยมไหว้ครูหรือสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์เสียก่อน เมื่อเริ่มร้องฝ่ายชายจะว่าก่อน ตอนจะจบมักมีคำว่า "เอย" เป็นเครื่องเตือนให้อีกฝ่ายรู้ตัวจะได้ขึ้นเพลงต่อไป ส่วนลูกคู่รับวรรคท้ายของพ่อเพลงหรือแม่เพลง แล้วลงท้ายว่า *"ฉ่า ฉ่า ฉ่า ช้า ชะ ฉ่า ไฮ้"*

ท่านผู้ฟังที่สนใจจะทราบเรื่องเพลงปรบไก่อย่างละเอียดขอได้โปรดศึกษาค้นคว้าในสารานุกรมฉบับที่อ้างและในหนังสือ *"วัฒนธรรมไทย เรื่องการเล่นเพลงพื้นเมือง"*

ส่วนเพลงปรบไก่ที่ครูแจ้งได้รับการยกย่องนั้น ไม่มีสำนวนกลอนที่แต่งเป็นลายลักษณ์อักษรเหลืออยู่หรือจดจำไว้ได้เลย เพราะเป็นกลอนสด ซึ่งเป็นกลอนที่ผูกโดยไม่ได้คิดมาก่อน จึงเป็นเรื่องที่น่าเสียดาย

เล่นเสภา เรื่องของเสภา สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ถึงตำนานการเล่นไว้ใน *"ตำนานเสภา"* พอเก็บใจความได้ว่า คำว่า *"เสภา"* นั้น ยังสืบไม่ได้ว่ามีมูลศัพท์มาจากภาษาใดและแปลว่ากะไร ส่วนประเพณีการขับเสภานั้น สันนิษฐานว่ามูลเหตุคงเนื่องมาจากการเล่านิทานให้คนฟังซึ่งมีมาแต่ดึกดำบรรพ์ ประเทศไทยก็มีมาแต่โบราณ จนนับเป็นมหรสพอย่างหนึ่ง ซึ่งมักมีในงานเช่นโกนจุก มีตอนค่ำ ๆ เมื่อพระสวดมนต์จบแล้ว ก็หาคนมาเล่านิทานให้แขกเหรื่อฟัง และมีมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ขับเสภาก็คือการเล่านิทาน แต่เอานิทานมาแต่งเป็นคำกลอนเสียก่อน สำเนียงที่เล่าใช้ขับเป็นลำนำ (บทเพลงที่เป็นทำนอง) และขับกันเฉพาะเรื่องขุนช้างขุนแผน ด้วยเหตุผลที่ว่า

เป็นเรื่องที่ชอบกันอย่างแพร่หลายในกรุงศรีอยุธยามากกว่าเรื่องอื่น ด้วยสนุกจับใจรวมทั้งถือกันว่าเป็นเรื่องจริง

ครูแจ้ง แต่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนไว้หลายตอน คือ ตอนกำเนิดกุมารทอง ตอนขุนแผนพลายงามตีเชียงใหม่แก้พระท้ายน้ำ ตอนแต่งงานพระไวย ตอนพระไวยต้องเสน่ห์ และตอนเถรขวาด เมื่อคราวชำระบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (ต่อมาเปลี่ยนเป็นฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร) ได้คัดเลือกบทของครูแจ้งมาพิมพ์ไว้แทนสำนวนขึ้นหลายตอน เช่น ตอนกำเนิดกุมารทอง ตอนขุนแผนพลายงามตีเชียงใหม่และตอนเถรขวาดเมื่อราชบัณฑิตยสถานไปทอดกฐินพระราชทาน ณ วัดสังเวชวิศยาราม ก็ได้จัดพิมพ์ตอนพระไวยแต่งงานสำนวนครูแจ้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นครั้งแรกอีกตอนหนึ่ง

ท่านผู้ฟังที่เคารพ สำนวนคำกลอนเสภาของครูแจ้งตอนต่าง ๆ ที่พิมพ์แพร่หลายแล้วหลายครั้ง จะหาอ่านได้ไม่สู้จะยากนัก แต่มีสำนวนหนึ่งซึ่งศาสตราจารย์สุกิจ นิมมานเหมินท์ กล่าวว่าเป็น ตอนพระไวยแต่งงานของครูแจ้ง ซึ่งไม่เหมือนกับที่พิมพ์ในที่อื่น ๆ พร้อมกับได้วิจารณ์ไว้ด้วย ผู้เขียนจึงใคร่ขอนำมาเสนอผู้ฟัง โดยเฉพาะตอนที่ยายศรีบุษบาจะส่งตัวศรีมาลาเข้าห้องหอกับพระไวย ซึ่งผิดแผกแตกต่างไปจากฉบับอื่น ขอคัดเอาตอนสั่งสอนให้ปรุงอาหารที่เหมาะสำหรับ *"สร้างเสน่ห์ปลายจวักผัวรักไม่วาย"* ว่า

แล้วรู้ชำนาญหวานคาว
ถ้ารสมือโอชาแล้วอย่ากลัว
วิธีต้มตีนหมูให้รู้แน่
มะขามเปียกรสชาติมักขาดไป
หนึ่งไข่ไก่อังไฟแต่ห่าง ๆ
เอาไม้คนเสียให้ขาวราว (กะ) วุ้น
หนึ่งปลาไหลย่างไฟพอน้ำหยด
ข้าวสารขาวซาวใส่ให้บรรจง
ไฟให้แรงน้ำแกงขาวจนข้าวข้น
แล้วหยิบเอามะกรูดรูดลงไป
เลือกแต่เม็ดข้าวเจือเนื้อปลาทั่ว
กะปิพริกเผาให้เกรียมกระเทียมราง
น้ำปลาใสใส่ทั่วพอกลั้วพริก
ใบหอมหั่นสันใสใบผักชี
การกับข้าวก็ให้จงครบทั่ว
ไม่หายอยากยั่วให้ย่ามใจ
ถ้าเปื่อยแท้แล้วคั่วถั่วทองใส่
ชอบแต่ใส่น้ำส้มจึงกลมละมุน
เป็นยางตูมต่อยพออุ่นอุ่น
น้ำปลาญี่ปุ่นเหยาะหน่อยซอยหอมลง
ขดใส่หม้อลงทั้งตัวกับถั่วลิสง
ทุบตะไคร้ใส่ลงแล้วเคี่ยวไป
จนเม็ดถั่วเปื่อยปนเนื้อปลาไหล
ตักใส่ไว้ในชามฝรั่งบาง
หักหัวเก็บเสียให้สิ้นก้าง
ตำให้อย่างยาบดรสจึงดี
กระเทียมสุกใส่อีกจึงต้องที่
มะนาวสีเขียวสดมีรสจริง

อุตส่าห์จำทำให้ผัวกินลอง ล้วนแต่ของมีกำลังทั้งสามสิ่ง
ทำให้กินเนืองเนืองเปรื่องขึ้นจริงจริง ยิ่งกว่าโสมแท้เป็นแน่นอน
ทำให้กินทุกวันหมั่นสำเหนียก ถึงเนื้อเปียกกลับแข็งเป็นไม้ท่อน
กินแล้วลงท้ายพายเรือคอน ไม่ย่อหย่อนเหยาะ ๆ จนเคาะระฆัง
อันของคาวของท่านท้าวทองกีบม้า ภรรยาวิชเยนทร์แผ่นดินหลัง
ได้ทำเทียบถวายนารายณ์มาหลายครั้ง โปรดให้ตั้งเป็นตำหรับจารึกไว้

อันที่จริงชื่อของครูแจ้งใคร ๆ ที่ชอบเสภาหรือวรรณคดีไทยก็ย่อมรู้จักกันดีแต่ครูแจ้งขับเสภาและนักเสภาที่จะมีชื่อลือชาว่าเก่งจริงแล้ว ก็จำเป็นต้องสนุกโปกฮาชนิดถึงใจพระเดชพระคุณและยิ่งหากว่ามีอะไรแบบปลุกใจเสือป่าแทรกเจือลงไปด้วย ก็ยิ่งจะเป็นที่พออกพอใจผู้ฟัง แต่ว่าครูแจ้งก็คงไม่แตกต่างกับ ก.ศ.ร.กุหลาบชั้นหลัง ในข้อที่มองเห็นผู้ฟังและผู้อ่านอยู่ในฐานะด้อยกว่าตน ไม่มีเวลาหรือไม่มีตำรามาคอยคัดค้าน... ครูแจ้งอ้างว่ายอดอาหารของตนนั้นได้ปรุงมาจากท้าวทองกีบม้า คุณหญิงวิชเยนทร์เอกภรรยาของพณะหัวเจ้าท่านเจ้าพระยาวิชเยนทร์ เอกอุสมุหนายกในสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงละโว้ แล้วมิหนำซ้ำยังคุยสำทับเบ่งเสียด้วยว่าเป็นอาหารที่คุณท้าวเธอได้ปรุงขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเป็นหลายครั้ง เป็นที่โปรดปรานมาก ถึงกับรับสั่งให้จารึกไว้เป็นตำรับเครื่องต้นอะไรทำนองนั้น...

นักสวด ครูแจ้งในระยะเวลาที่กำลังโด่งดังด้วยการเล่นเสภานั้น ก็ได้เป็นนักสวดชื่อดังควบคู่กันไปด้วย คำว่า *"นักสวด"* ที่กล่าวถึงนี้ หมายถึงการสวดคฤหัสถ์หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า *"สวดกะหัด"* ในหนังสือเรื่อง *"การละเล่นของไทย"* ของอาจารย์มนตรี ตราโมท อธิบาย เรื่อง สวดคฤหัสถ์ ไว้โดยสังเขปว่า

"การแสดงการสวดคฤหัสถ์ เข้าใจว่าทุกท่านคงจะทราบกันได้ดีแล้วว่า ได้สืบต่อเปลี่ยนแปลงมาจากสวดพระอภิธรรมของพระภิกษุ สิ่งประกอบที่ยังแสดงให้เห็นประจักษ์อยู่ก็คือ นักสวดมี ๔ คน เรียกว่า "สำรับ" ที่นั่งสวดเรียกว่า "ร้าน" ผู้ที่สวดทุกคนถือตาลิปัตรตั้งตู้พระธรรม บทขึ้นต้นใช้พระธรรมที่พระภิกษุสวด...

สวดคฤหัสถ์ เป็นการแสดงที่นำความสนุกสนานครึกครื้นมาสู่ท่านผู้ชมเป็นอันมากอย่างหนึ่ง ซึ่งมีมาแต่โบราณ ผู้ที่สวดทั้ง ๔ คนล้วนมีหน้าที่ปฏิบัติต่างกัน คอยรับคอยสอดประสมประสานกันตลอดไป ตำแหน่งของนักสวดทั้ง ๔ ซึ่งนั่งเรียงกันนับจากซ้ายไปขวาของผู้ดู มีดังนี้

๑. ตัวตุ๊ย คือ ตัวตลก มีหน้าที่ทำความขบขันให้แก่ผู้ชม สิ่งใดที่จะนำความขบขันมาสู่ จะเป็นการขัดแย้ง หรือโลดโผนใด ๆ ก็ได้ทั้งสิ้น แต่ว่าจะต้องอยู่ในแบบแผนรักษาแนว

ทางมิให้ออกนอกลู่นอกทางไป

๒. แม่คู่ (หรือคอหนึ่ง) มีหน้าที่ขึ้นต้นบท และนำทางที่จะแยกการแสดงออกไปเล่นในชุดใด ทั้งต้องเป็นหลักชักไช้มากท่านำให้เกิดข้อขบขันจากตัวตลกด้วย ซึ่งนับว่าเป็นหลักของสำรับทีเดียว

๓. คอสอง มีหน้าที่เป็นผู้ช่วยแม่คู่ คอยชักสอดเพิ่มเติม และเป็นหลักในการร้องในเมื่อแม่คู่ได้ขึ้นต้นบทมาแล้ว

๔. ตัวภาษา มีหน้าที่เป็นตัวเอกในทางสวยงาม เช่น เป็นตัวภาษาต่าง ๆ และเป็นตัวนาง เป็นต้น ผู้มีตำแหน่งนี้ จะต้องร้องเพลงได้ดีพูดเลียนสำเนียงภาษาต่าง ๆ ได้ชัดเจน

รวมความแล้ว นักสวดทั้ง ๔ ตำแหน่งนี้ จะต้องปฏิบัติในวิธีแสดงให้สอดคล้องต้องกันไปตลอดทุกตอน...

วิธีการแสดงของสวดคฤหัสถ์เฉพาะพื้นพระอภิธรรม เริ่มต้นด้วยการลองเสียงเป็นทำนองแต่ไม่มีถ้อยคำ มีแต่ร้องว่า "เออ เฮอะ เออๆๆ" หลาย ๆ ครั้ง ต่อจากนี้จึงขึ้นบท "เอ่ย กุ.... สลาฯลฯ" แล้วหาทางแยกออกร้องเพลง ตัวตุ๊ยและตัวภาษาก็ขึ้นรำแสดงท่าทางมีตีและตบกันด้วยตาลิปัตรบ้างตามควร แล้วหันเข้าบทพระธรรมอีกนิดหน่อย จึงแยกออก "หน้ากราว" คือแม่คู่ร้องเป็นทำนองอย่างกราวนอก ตัวภาษาตีกลองเข้าจังหวะเพลง ตัวตุ๊ยเข้าแทรกประกอบมีติดตลกเล็ก ๆ น้อย ๆ แล้วจึงร้องลำจีนกำกับท้ายกราว ให้ตัวตุ๊ยกับภาษาออกรำทำบทประกอบ ต่อจากนี้ก็แยกออกชุดจีนและชุดอื่น ๆ ต่อไป"

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงยกย่องครูแจ้งว่า *"ถึงลำสวดที่สวดกันมาในชั้นหลังว่าเป็นลำของครูแจ้งประดิษฐ์ขึ้นก็มี"* แต่ก็เป็นเรื่องน่าเสียดายเช่นเดียวบทเพลงปรบไก่ เพราะยังไม่มีผู้วิเคราะห์ว่า ลำสวดตอนไหนเป็นของครูแจ้ง

ชีวิตของครูแจ้ง ผู้ได้ชื่อว่า *"แต่งอักษรขจรฦๅ"* แม้จะมีอายุยั่งยืนยาวนานมาจนถึงรัชกาลที่ ๕ แต่ก็หาหลักฐานไม่ได้ว่า ท่านถึงแก่กรรมในวันเดือนปีใด ยังมีสิ่งอันเป็นอนุสรณ์ล้ำค่าในวงวรรณคดีไทย ก็คือ บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนที่เป็นสำนวนของครูแจ้ง เป็นเครื่องเตือนใจอยู่อีกนานแสนนาน

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๑

นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล

นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล
ผู้มีบทบาทสำคัญในการสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า

นางสาววนิดา สถิตานนท์ เรียบเรียง

ในสมัยที่ป่าไม้ในเมืองไทยยังอุดมสมบูรณ์ ทรัพยากรธรรมชาติยังไม่เสื่อมโทรมมาก ผู้ที่เห็นความจำเป็นที่จะต้องมีการคุ้มครองสัตว์ป่าเพื่อไม่ให้คนไทยในอนาคตรู้จักชื่อสัตว์เฉพาะแต่ในนิยายหรือรูปภาพแต่ไม่เห็นตัวสัตว์ป่าจริง ๆ กับจะต้องมีการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมิให้กลายเป็นทุ่งร้างที่แห้งแล้ง ผู้ที่พยายามให้รัฐบาลดำเนินการอย่างจริงจังในเรื่องนี้คนหนึ่ง ได้แก่ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล

นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล เป็นผู้จัดตั้งนิยมไพรสมาคมและทำหน้าที่เลขาธิการสมาคม เผยแพร่ให้ความรู้ด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติ และเป็นผู้มีส่วนผลักดันให้มีพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. ๒๕๐๓ รวมทั้งมีบทบาทสนับสนุนให้มีพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ และเป็นผู้ที่เสนอให้ประกาศให้เขาใหญ่เป็นอุทยานแห่งชาติแห่งแรกของประเทศไทย วันนี้คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญจึงขอเสนอประวัติและชีวิตของ นายแพทย์ บุญส่ง เลขะกุล โดยสังเขป

นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล เกิดเมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ ที่ถนนนครใน ตำบลบ่อยาง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา เป็นบุตรของนายกิจ และนางจวน เลขะกุล ในวัยเด็กได้ไปอยู่ในความอุปการะของหลวงชาญธนากร (จ่ำ กฤษณพันธุ์) ผู้เป็นลุง ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้เข้าเรียนชั้นประถมและมัธยมที่โรงเรียนเบญจมราชูทิศ จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อจบชั้นมัธยม ๖ แล้วได้มาศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ โดยอยู่ในความอุปการะของนายวรกิจบรรหาร (พงษ์ รังควร) และภรรยา ซึ่งดำเนินการโรงพิมพ์อักษรนิติ ที่สี่แยกบางขุนพรหม ได้เข้าเรียนที่โรงเรียนเบญจมบพิตร จนจบมัธยม ๘ มีผู้แนะนำให้ทำงานที่โรงพิมพ์อักษรนิติ แต่ท่านอยากเรียนแพทย์ ซึ่งก็ได้รับการสนับสนุนจากผู้ปกครองเป็นอย่างดี จึงได้เข้าเรียนเตรียมแพทยศาสตร์ ในแผนกอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้สำเร็จแพทยศาสตร์บัณฑิต คณะแพทยศาสตร์ ศิริราชพยาบาลใน พ.ศ.

๒๔๗๕ ได้เข้าทำงานเป็นแพทย์ประจำบ้านอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ปีหนึ่ง แล้วไปประจำร้านไทยโอสถ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ไปรษณีย์กลางอีกปีหนึ่งจึงลาออกมาเช่าอาคารบริเวณตรอกโรงภาษีเก่า ถนนเจริญกรุง ตั้ง *"สหการแพทย์"* เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ ตรวจรักษาไข้ทั่วไป เป็น Poly-chinic แห่งแรกของเมืองไทย มีแพทย์สาขาต่าง ๆ รวมอยู่ในที่เดียวกัน ต่อมาได้ขยายกิจการเป็นสถานพยาบาลอยู่หลายปี แต่เนื่องจากสถานที่คับแคบและเป็นภาระมากเกินกำลัง จึงยกเลิกสถานพยาบาล แต่ยังคงตรวจรักษาคนไข้ สหการแพทย์ได้ออกวารสารชื่อ *"ข่าวสหการแพทย์"* ให้ความรู้ทางการแพทย์แก่คนทั่วไปโดยใช้ภาษาที่อ่านเข้าใจง่าย กับได้ปรุงยาประจำบ้านตราหมอบุญส่ง เช่นยาธาตุน้ำขาว ยาธาตุน้ำแดง ออกจำหน่าย ซึ่งเป็นประโยชน์มากโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับคนต่างจังหวัดที่ไม่ค่อยจะมีแพทย์และไม่สะดวกในการไปพบแพทย์

เมื่อครั้งที่นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล เป็นนักเรียนอยู่โรงเรียนเบญจมราชูทิศ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นลูกเสือที่ชอบเดินทางไกลไปกับกองลูกเสือของโรงเรียนและพักแรมในป่า สนใจเรื่องป่าและสัตว์ป่ามาแล้วตั้งแต่ครั้งนั้น เมื่อสำเร็จการศึกษาแพทย์แล้วก็ยังชอบเที่ยวป่าและสนใจชีวิตสัตว์ป่ามากยิ่งขึ้น หาโอกาสเที่ยวป่าเสมอ บางคราวเป็นเวลาหลายวัน คงจะเนื่องจากประสบการณ์นั้น ต่อมาภายหลังจึงได้เขียนบทความเรื่อง *"เสียดายป่าดงดิบปักษ์ใต้"* เริ่มต้นว่า "ป่าดงดิบทางปักษ์ใต้ผิดจากป่าดงดิบทางภาคไหน ๆ ทั้งหมด เพราะทางปักษ์ใต้นั้นชื้นมากจึงมีนกและพันธุ์สัตว์ป่าต่าง ๆ ผิดแผกแตกต่างไปจากภาคอื่น ๆ มาก สัตว์ป่าหลายชนิดมีเฉพาะแต่ทางปักษ์ใต้เท่านั้น เพราะว่าป่าดงดิบทางปักษ์ใต้เนื้อที่กว้างขวางและมีลักษณะเป็นป่าฝนชุ่มชื่นกว่าทางภาคอื่น ๆ ฉะนั้นปักษ์ใต้จึงมีพรรณกล้วยไม้ที่พบเฉพาะทางปักษ์ใต้ ไม่พบในภาคอื่นเลยถึง ๒๐๑ ชนิด ผีเสื้อเฉพาะที่พบทางปักษ์ใต้มีถึง ๑๘๓ ชนิด สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมพบเฉพาะปักษ์ใต้ ๓๕ ชนิด นกที่มีเฉพาะทางปักษ์ใต้มีถึง ๑๕๐ ชนิด สัตว์เลื้อยคลานมีเฉพาะทางปักษ์ใต้มากกว่าภาคอื่น ๆ รวมกันทุกภาค "ในตอนท้ายของบทความได้สรุปว่า *"ที่นำมาเล่าสู่กันฟังดังที่กล่าวมาแล้ว เพื่อชี้ให้ท่านผู้อ่านเห็นว่าป่าดงดิบชื้นทางปักษ์ใต้นั้นมีพรรณไม้และพรรณสัตว์ป่าต่าง ๆ ชุกชุมมากมายเหนือป่าใด ๆ ในภาคอื่น ๆ ทั้งหมด จึงควรที่เราจะได้สงวนไว้เป็นอย่างดี*

พรรณไม้หลายชนิดเรายังไม่ได้ศึกษาทดลองคุณสมบัติทางเคมีในทางแพทย์และในทางวิทยาศาสตร์อื่น ๆ อย่างรอบคอบ อยู่ ๆ เราก็โค่นถางทำลายพรรณไม้นานาชนิดเหล่านี้หมดสิ้นสูญพันธุ์หมดไปเลย

พรรณสัตว์ป่าน้อยใหญ่ต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกันเรายังไม่ทันศึกษาว่ามีอะไรกี่ชนิด

และมีประโยชน์ทางสังคมและสิ่งแวดล้อมเพียงไร อยู่ ๆ เราก็พากันทำลายสัตว์เหล่านั้นหมดไปเลย บางป่าเราก็โค่นถางเผาทำลายป่าอันเป็นที่อยู่อาศัยของมันจนหมดสิ้น สัตว์ต่าง ๆ เหล่านี้ก็หมดสิ้นสูญพันธุ์ก่อนที่เราจะค้นคว้าศึกษารู้จักมันก่อน

การทำลายป่าดงดิบทางปักษ์ใต้นั้น ถ้าหากป่าถูกโค่นถางไปโดยชาวบ้านที่รู้เท่าไม่ถึงการก็ยังพอที่จะยกโทษอโหสิให้กันได้ แต่ที่น่าเสียดายก็คือป่าใหญ่ ๆ ทางจังหวัดยะลาและจังหวัดใกล้เคียงถูกรัฐบาลวางแผนโค่นถางทำลายไปเสียเอง..."

หลังสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง มีผู้ชอบออกป่าล่าสัตว์ ใช้อาวุธสมัยใหม่ล่าสัตว์อย่างที่เรียกว่ายิงทิ้ง ยิงขว้าง ถึงขนาดนั่งเฮลิคอปเตอร์ยิงกราดฆ่าสัตว์ด้วยปืนกลก็มี สัตว์ป่าที่เคยชุกชุมจึงหมดไปอย่างรวดเร็ว นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล นั้นแม้จะชอบออกป่าล่าสัตว์ แต่ก็เป็นนักล่าสัตว์ที่มีหลักเกณฑ์และจรรยาล่าสัตว์โดยสังเกตความเป็นอยู่และนิสัยใจคอของสัตว์อย่างละเอียด ล่าสัตว์แล้วนำเอาทรากสัตว์นั้นมาสตัฟเพื่อการศึกษามิใช่เพียงเพื่อความสนุก นายแพทย์บุญส่ง ได้ร่วมกับมิตรสหายจัดตั้ง *"นิยมไพรสมาคม"* ชักชวนผู้ทรงคุณวุฒิด้านป่าไม้ ด้านเกษตร และผู้ที่ชอบเที่ยวป่า ร่วมเป็นกรรมการ ได้จดทะเบียนเป็นสมาคมเมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๖ มีวัตถุประสงค์เพื่อคุ้มครองสัตว์ป่า ป่าไม้ และทรัพยากรธรรมชาติ ปลูกฝังนิสัยรักธรรมชาติให้แก่ประชาชนและเยาวชน ศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์พฤกษชาติและสัตว์ป่า ส่งเสริมการปลูกบำรุงพันธุ์พฤกษชาติและการเพาะเลี้ยงสัตว์ป่ารวมทั้งช่วยรักษาโบราณสถาน ปูชนียสถาน และสถานที่มีทิวทัศน์สวยงาม สำนักงานของนิยมไพรสมาคมนั้นใช้บ้านของนายแพทย์ บุญส่ง เป็นที่ทำการ ตลอดมาเป็นเวลาเกือบสามสิบปี นิยมไพรสมาคมได้เพียรพยายามเผยแพร่ความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ได้จัดอบรมครูในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การจัดทัศนศึกษาป่าไม้ นายแพทย์บุญส่งได้เขียนบทความเรื่อง *"การสงวนพันธุ์สัตว์ป่าในประเทศไทยไว้มีความตอนหนึ่งว่า กฎหมายคุ้มครองสัตว์ป่าที่รัดกุมจะบังคับให้นักล่าสัตว์ต้องขออนุญาตเจ้าพนักงานว่าจะยิงสัตว์อะไรได้บ้าง กฎหมายจะระบุจำนวนของสัตว์แต่ละชนิดว่าคนหนึ่ง ๆ จะยิงหรือล่าได้ในฤดูหนึ่ง ๆ ชนิดไหนกี่ตัว ต้องระบุฤดูว่าสัตว์ใดในฤดูหนึ่ง ๆ ชนิดไหนกี่ตัว ต้องระบุฤดูว่าสัตว์ใดจะล่าได้ฤดูใดได้บ้าง ตั้งแต่เดือนไหนถึงเดือนไหน ซึ่งตามธรรมดาเขามักจะห้ามไม่ให้ยิงหรือรบกวนสัตว์นั้น ๆ ในฤดูที่มันกำลังสืบพันธุ์ และมีลูกอ่อน กฎหมายจะห้ามไม่ให้ยิงสัตว์ตัวเมียหรือที่ยังไม่โตไม่เต็มขนาด"* อีกตอนหนึ่งได้กล่าวถึงการล่าสัตว์อย่างนักกีฬาว่า 'นักกีฬาล่าสัตว์ที่ดีนั้นเขาไม่นิยมการนั่งห้าง การนั่งซุ้มตามริมหนอง ห้วย ไม่นิยมการขี่ช้างยิงหรือยิงจากรถยนต์ ไม่นิยมใช้ไฟฉายส่องสัตว์กลางคืนโดยถือกันทั่ว ๆ ไปว่าไม่ใช้วิธีแห่งนักกีฬา

หรือนักล่าสัตว์ แต่เป็นวิธีของนักฆาตกรรมหรือคนขลาดตาขาว เขาใช้วิธีต่าง ๆ ดังกล่าวเหล่านี้เฉพาะแต่การยิงเสือ ส่วนสัตว์อื่น ๆ เช่น ช้าง กระทิง วัวแดง หรือควายป่าเหล่านี้เขาใช้วิธีตามรอย ซึ่งจะต้องใช้ความสามารถและศิลปแห่งการล่าสัตว์ที่แท้จริง เต็มไปด้วยความอดทน การใช้ไหวพริบ ความใจเย็น..."

ในเรื่องของป่าไม้ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ได้เขียนบทความจำนวนมากเพื่อชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ของป่าไม้และอันตรายหากป่าไม้ถูกทำลายไปหมดสิ้น เช่นตอนหนึ่งในเรื่อง *"การอนุรักษ์ทรัพยากรและนิเวศน์วิทยา"* ได้กล่าวถึงประโยชน์ของป่าไม้ว่า *"ประโยชน์ของป่าไม้มีมาก ป่าไม้ให้ไม้เป็นสินค้าออกปีละหลายร้อยล้านบาท ป่าไม้ให้ไม้สำหรับใช้สอยปลูกบ้านเรือนภายในประเทศ ตลอดจนทำฟืนถ่านปีละหลายพันล้านบาท ป่าไม้ดึงดูดเมฆฝนให้ลอยต่ำลงมา ป่าไม้จึงทำให้ฝนตกลงมาได้มากกว่าที่ ๆ ไม่มีป่าไม้ ป่าช่วยอุ้มน้ำไม่ให้ไหลเทพรวดพราดลงมาที่ต่ำ ป่าไม้จึงเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้เกิดน้ำท่วมร้ายแรงได้ง่าย ๆ ป่าไม้ช่วยทำให้ดินชุ่มชื้นอุ้มน้ำไว้ได้มาก ป่าไม้จึงช่วยทำให้มีน้ำตามลำห้วยและลำน้ำทั่วไปตลอดทั้งปีไม่แห้งไปในฤดูแล้ง ป่าไม้ทำให้ร่มรื่น ทำให้อากาศเย็นสบายในฤดูร้อน ป่าไม้ปะทะลมหนาวทำให้อบอุ่นในฤดูหนาวฉะนั้นป่าไม้จึงเป็นเครื่องปรับอากาศที่ดีที่สุดไม่ให้ร้อนหรือหนาวเกินไป ป่าดงดิบไม่ทำให้ไฟไหม้ง่าย ฉะนั้นป่าดงดิบจึงเป็นเครื่องทำให้ไฟป่าซึ่งไหม้ทุ่งหญ้าคาและป่าสาบเสือนั้นสงบลง ป่าดงดิบจึงเป็นเครื่องดับไฟป่าตามธรรมชาติ ป่าไม้ทำให้ทิวทัศน์สวยงาม ทำให้ประชาชนเบิกบานสำราญใจ ป่าไม้เป็นที่อยู่ของเหล่าสัตว์ป่าอันเป็นทรัพยากรธรรมชาติอันสำคัญ..."* ประโยชน์ของป่าไม้ซึ่งนายแพทย์บุญส่ง บรรยายไว้ยังมีอีกหลายประการล้วนเป็นเหตุเป็นผลที่ประชาชนทั่วไปเข้าใจได้ง่าย

นิยมไพรสมาคมได้เสนอให้รัฐบาลออกกฎหมายคุ้มครองสัตว์ป่าและธรรมชาติหลายสมัย ต้องประสบกับการขัดขวางจากผู้ที่จะเสียประโยชน์ด้วยวิธีการต่าง ๆ แต่นายแพทย์บุญส่ง มีความตั้งใจที่แน่วแน่มั่นคงได้พยายามฝ่าฟันอุปสรรคทั้งปวงโดยไม่ท้อถอย ท่านถึงกับหอบหิ้วเขาสัตว์ซึ่งกำลังจะสูญพันธุ์ไปจากเมืองไทยไปขอความร่วมมือจากพรรคการเมืองต่าง ๆ ในที่สุดรัฐบาลก็ประกาศพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่าเมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ และพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔

ในเรื่องการประกาศให้เขาใหญ่เป็นอุทยานแห่งชาตินั้น นิยมไพรสมาคมได้เสนอรัฐบาลในระยะแรกแต่ไม่ได้รับความสนใจ จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๐๒ คณะกรรมการนิยมไพรสมาคมได้เข้าชี้แจงต่อจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรี ในขณะนั้น ปรากฏว่าได้รับความเห็นชอบ และให้กระทรวงเกษตร และกระทรวงมหาดไทย รับไปดำเนินการ

กำหนดเขตหวงห้ามพื้นที่เพื่อให้เป็นอุทยานแห่งชาติ เขาใหญ่ ดอยอินทนนท์ ทุ่งแสลงหลวง และเทือกเขาสลอบ คณะรัฐมนตรีได้แต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาปรับปรุงเขาใหญ่เพื่อเป็นอุทยานแห่งชาติได้เชิญนายแพทย์บุญส่ง เป็นกรรมการด้วย เมื่อมีการประชุมคณะกรรมการครั้งแรก นายแพทย์บุญส่งได้คัดค้านการที่จะพัฒนาเขาใหญ่ ผิดไปจากหลักเกณฑ์ของอุทยานแห่งชาติ คณะกรรมการประชุมเพียงครั้งเดียวก็ยุบเลิกไป และมีการแต่งตั้งคณะกรรมการใหม่โดยไม่มีผู้แทนนิยมไพรสมาคมร่วมเป็นกรรมการ ได้มีการประกาศพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ พ.ศ. ๒๕๐๕ ซึ่งนายแพทย์บุญส่งเห็นว่าไม่เป็นไปตามแบบแผนของอุทยานแห่งชาติทั่วโลกเพราะมีสนามกอล์ฟอยู่ในอุทยาน อย่างไรก็ตามในที่สุดปัจจุบันสนามกอล์ฟที่เขาใหญ่ก็ถูกยกเลิกไปแล้ว

ในการคุ้มครองสัตว์ป่าและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ได้สนับสนุนให้มีการจัดตั้งกลุ่มนิยมไพรหรือกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติขึ้นในสถาบันการศึกษาระดับต่าง ๆ พร้อมทั้งเผยแพร่ความรู้ด้วยการเขียนบทความลงหนังสือพิมพ์และนิตยสาร ท่านออกไปถ่ายภาพและภาพยนตร์ให้เห็นแหล่งธรรมชาติและชีวิตสัตว์ด้วยตัวเอง เพื่อนำมาเผยแพร่ รับเชิญเป็นวิทยากรไปบรรยายตามโรงเรียน มหาวิทยาลัย สโมสร และหน่วยราชการ ในการบรรยายก็จะฉายภาพยนตร์ประกอบด้วย นอกจากนี้ยังสอนในหลักสูตรของมหาวิทยาลัย เช่น สอนวิชาปักษีวิทยาในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สอนวิชาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้เขียนตำราเพื่อใช้ในระดับอุดมศึกษาหลายเรื่องทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เช่น ตำราเกี่ยวกับนก ตำราเกี่ยวกับผีเสื้อ และตำราเกี่ยวกับสัตว์ที่เลี้ยงลูกด้วยน้ำนมของประเทศไทย เป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้รับเลือกให้เขียนบทความเกี่ยวกับนกและสัตว์ต่าง ๆ ในหนังสือสารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เขียนตำราเกี่ยวกับสัตว์ป่า ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้เป็นแบบเรียนสำหรับนักเรียนชั้นประถม

นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ได้มอบเขาสัตว์ชนิดต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเขาสัตว์ที่อยู่ในประเทศไทย และที่ได้รับบริจาคมาจากต่างประเทศจำนวนถึง ๘๖ คู่ ให้แก่พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติวิทยา กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ เพื่อใช้ในการศึกษาและวิจัย

เนื่องจากท่านเป็นผู้สนใจและศึกษาค้นคว้าเรื่องชีวิตสัตว์ป่าอย่างจริงจังและต่อเนื่องยาวนานได้ช่วยเหลือนักวิทยาศาสตร์ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศในการศึกษาค้นคว้าเรื่องสัตว์ป่าในประเทศไทยจึงได้รับเกียรตินำชื่อไปเป็นชื่อทางวิทยาศาสตร์ของสัตว์ป่าที่พบ

ใหม่ในประเทศไทยถึง ๕ ชนิด คือค้างคาวหน้ายักษ์หมอบุญส่ง งูลายสอหมอบุญส่ง นกปรอทเล็กตาขาวหมอบุญส่ง กระรอกหลากสีหมอบุญส่ง และนกจับแมลงคอน้ำตาลแดงหมอบุญส่ง กับเป็นชื่อเล่นของนกกะเรียนหนึ่งในหกตัวที่มูลนิธิสากลเพื่อการอนุรักษ์นกกะเรียนจัดส่งมาน้อมเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ชื่อนกกะเรียน *"บุญส่ง"* ในฐานะที่ท่านมีส่วนช่วยโครงการนกกะเรียนคืนถิ่น

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้ประกาศเกียรติคุณให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในด้านวนศาสตร์ ผู้อุทิศตนเพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติจนเกิดประโยชน์ต่อประเทศชาติ และได้รับพระราชทานปริญญาวิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (วนศาสตร์) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ประกาศเกียรติคุณและให้ท่านได้รับพระราชทานปริญญาวิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒

ในต่างประเทศนั้น นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ได้รับเชิญไปดูงานในประเทศต่าง ๆ หลายประเทศ กองทุนสัตว์ป่าของโลกได้มอบเหรียญทองให้เป็นเกียรติในฐานะที่มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์สัตว์ป่า เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ นับเป็นคนที่ ๕ ของโลกที่ได้รับเหรียญนี้ กับได้รับเหรียญทอง เจ.พอล.เก็ตตี้ ไวล์ดไลฟ คอนเซอร์เวชั่น จากองค์การทุนของโลกในการคุ้มครองสัตว์ป่า นับเป็นคนที่ ๔ ของโลกที่ได้รับเหรียญนี้ และเป็นคนแรกจากเอเชีย ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์โกลเด้น อาร์ค จากเจ้าชายเบอร์นาร์ดแห่งประเทศเนเธอร์แลนด์ จากผลงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและสัตว์ป่า เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓

นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๕ แม้ท่านจะจากโลกนี้ไปแล้วแต่ความเพียรพยายามและผลงานในการที่จะคุ้มครองสัตว์ป่าและอนุรักษ์ธรรมชาติที่ท่านริเริ่มไว้หลาย ๆ เรื่องยังคงดำเนินต่อไป ประชาชนทุกระดับชั้นต่างตระหนักถึงความสำคัญของป่าไม้และตื่นตัวในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยทั่วไป

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๔๓

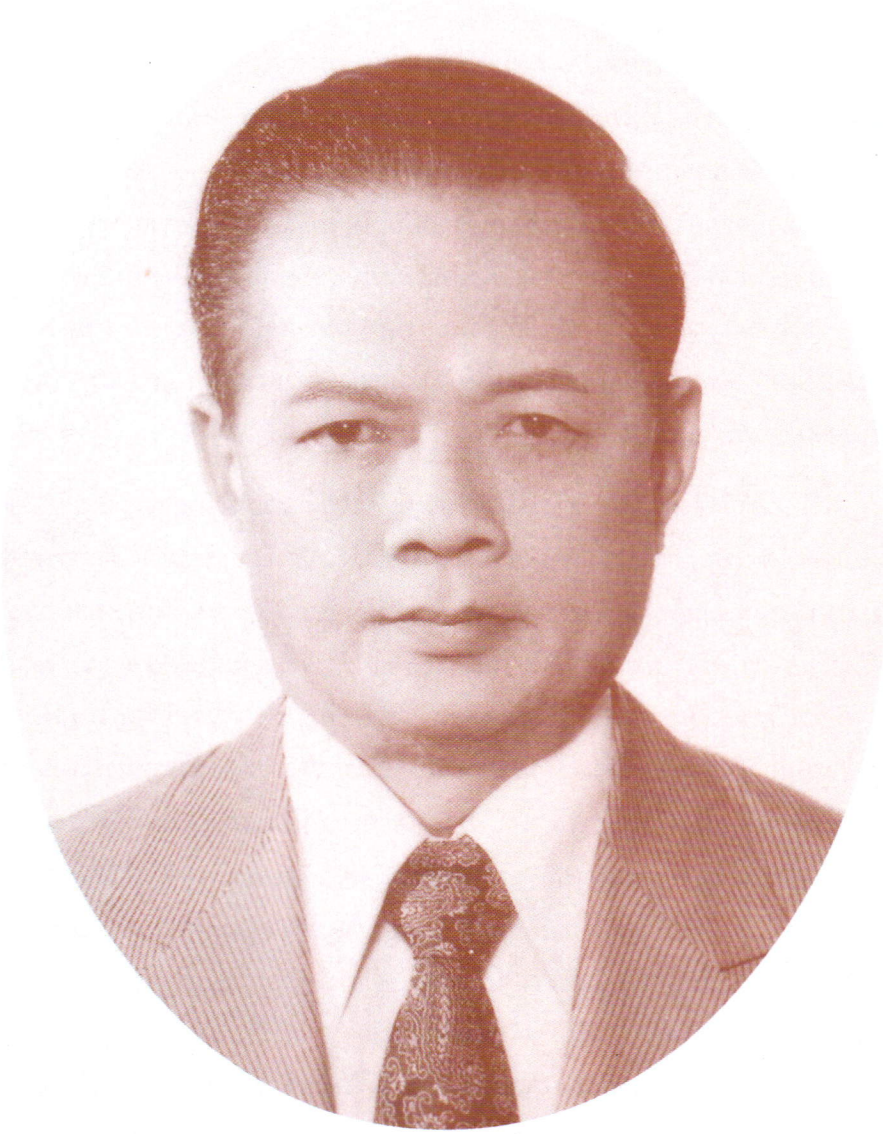

นายเจริญ จิตะสมบัติ

นายเจริญ จิตะสมบัติ

นางอุทัยศรี ณ นคร เรียบเรียง

"ประวัติการแพทย์ของประเทศไทย ซึ่งจะต้องหมายถึงการใช้ยารักษาโรคเป็นองค์ประกอบที่สำคัญนั้น ตามที่ค้นพบได้ในประวัติศาสตร์พอสรุปได้ว่า ในสมัยเชียงแสน (พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๘๐๐) ได้รับแนวทางมาจากจีน ในสมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๙๐๐-๒๐๐๐) เขมรได้มีบทบาทเป็นอันมากจากอารยธรรมที่รับช่วงมาจากอินเดีย ในสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๔๐๐) หมอที่มีอิทธิพลในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บได้แก่หมอมอญ หมอจีน หมอไทย สำหรับการใช้ยาฝรั่งหรือยาแผนปัจจุบันนั้นมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่า ทูตชาติโปรตุเกส ชื่อ ดูอารต เปอนันเดซ (Durate Femandaz) ได้นำเข้ามายังประเทศไทยเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๑ ในรัชสมัยพระรามาธิบดีที่ ๒

ต่อมาก็ได้มีฝรั่งพวกมิชชันนารี และพวกที่เข้ามาค้าขายนำยาฝรั่งเข้ามาอีกเรื่อย ๆ จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้มีแพทย์ฝรั่งเศส ชื่อ เดอเมรี ได้นำการปรุงยาตามตำรับแบบตะวันตกเข้ามาถวายปรากฏตามตำราพระโอสถของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า มีตำรับยาถึง ๘๑ ขนาน ซึ่งมีทั้งยาไทยและยาฝรั่ง จึงน่าจะนับได้ว่าการปรุงยาตำรับตะวันตกหรือที่เรียกในขณะนี้ว่าแผนปัจจุบันนั้น ได้เริ่มต้นขึ้นในประเทศไทยในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ถึงแม้ว่ายาฝรั่งในยุคนั้นจะมีใช้เฉพาะข้าราชการในราชสำนักและยังไม่ได้แพร่หลายไปสู่ประชาชน และปรากฏตามประวัติทางการแพทย์ว่า ยาฝรั่งหรือยาแผนปัจจุบันได้เริ่มแพร่หลายไปสู่ประชาชนในรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) คือเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ ได้มีนายแพทย์ ดี.บี. แบรดเลย์ (Dr.Dan Bradley) หรือ "หมอบรัดเล" ในคณะมิชชันนารีจากอเมริกา ได้นำยาฝรั่งเข้ามาใช้การรักษาพยาบาลแก่ประชาชนตลอด ถึงเริ่มให้มีการปลูกฝีป้องกันโรคไข้ทรพิษ (ฝีดาษ) ขึ้นในประเทศไทยเป็นครั้งแรก ด้วยการปรุงยาหรือการเภสัชกรรมในประเทศไทย ได้มีวิวัฒนาการระยะต่าง ๆ เรื่อยมา เช่น มีการปรุงยาแผนปัจจุบันขึ้นใช้ในศิริราชพยาบาล ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๑ ถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้มีการจัดตั้งโอสถศาลารัฐบาลขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ โดยมี

หมออะดัมสัน (Dr. H. Adamson) เป็นผู้นำการผลิต ในขณะเดียวกันก็ช่วยฝึกคนไทยในเรื่องผลิตยานี้ด้วยยาตำราหลวงที่เป็นยาแผนปัจจุบันหรือยาฝรั่งที่ผลิตขึ้นในระยะแรกมี ๘ ขนาน ได้แก่ ยาแก้ไข (Quinine Sulphate) ยาถ่าย (Catharie Co) ยาแก้ลงท้อง (Opium Camp.) ยาแก้ไส้เดือน (Suntonin et Calomel) ยาแก้โรคบิด (Bismuth Pill) ยาบำรุงโลหิต (Blood Pill) ยาแก้คุดทะราดและเข้าข้อ (Mercury Iodide)ยาแก้จุกเสียด (Sodamint)

โอสถศาลารัฐบาลนี้ต่อมาได้โอนมาอยู่ในสังกัดกระทรวงมหาดไทยเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๑ และได้โอนสังกัดมาอยู่ในกระทรวงสาธารณสุขเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๕ เรียกว่ากองโอสถศาลา จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๐๙ ได้มีพระราชบัญญัติองค์การเภสัชกรรมให้รวมกิจการกองโอสถศาลาเข้ากับโรงงานเภสัชกรรมจัดตั้งขึ้นเป็นองค์การเภสัชกรรม"

ข้อความข้างต้นในบทความเรื่องการพัฒนาเทคโนโลยีในเภสัชอุตสาหกรรม ของนายเจริญ จิตะสมบัติ อดีตผู้อำนวยการองค์การเภสัชกรรม ผู้ริเริ่มและผลิตเคมีภัณฑ์ที่เป็นตัวยาขึ้นใช้ในประเทศเป็นจำนวนมาก ทำให้สามารถช่วยชีวิตคนไข้ในระหว่างสงครามและในยามปกติและทำให้ประหยัดเงินตราต่างประเทศได้เป็นจำนวนมาก

นายเจริญ จิตะสมบัติ เกิดเมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ที่อำเภอเมือง จ.นครราชสีมา เป็นบุตรคนที่ ๓ ของขุนวรรณวุฒิจารย์และนางทองมี จิตะสมบัติ มีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๖ คน นายเจริญสมรสกับเภสัชกรหญิงเนื่อง บุนนาค มีบุตรชาย ๒ คน

นายเจริญ จิตะสมบัติ เรียนชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนราชสีมาวิทยาลัย จังหวัดนครราชสีมา จนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๘ ซึ่งเป็นระดับสูงสุดในระดับสามัญศึกษาในสมัยนั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ จากนั้นได้สอบคัดเลือกเข้ารับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ที่คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและจบการศึกษาเป็นบัณฑิตวิทยาศาสตร์ สาขาเคมี จากคณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ นับเป็นบัณฑิตวิทยาศาสตร์ รุ่นที่ ๗ มีเพื่อนบัณฑิตร่วมรุ่นรวม ๙ คน ซึ่งล้วนแต่เป็นวิทยาศาสตรบัณฑิตสาขาเคมีทั้งสิ้น

เมื่อจบการศึกษาในระดับปริญญาตรีแล้ว นายเจริญ จิตะสมบัติ ได้ไปปฏิบัติงานที่โรงงานน้ำตาลไทย อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ซึ่งขณะนั้นมีความต้องการนักวิทยาศาสตร์เข้ารับหน้าที่ปรับปรุงควบคุมคุณภาพให้มีการผลิตน้ำตาลทรายขาวให้ได้มาตรฐานสากล แต่ไม่มีผู้ใดในระดับปริญญาตรีสมควรเข้ารับหน้าที่ดังกล่าว นายเจริญ ได้สมัครเข้ารับหน้าที่นี้ ทั้ง ๆ ที่ขณะนั้นตำแหน่งหน้าที่ในราชการทั้งพลเรือน ทหาร ตำรวจ รัฐวิสาหกิจ

รวมทั้งวิสาหกิจเอกชน ต่างขาดแคลนนักวิทยาศาสตร์ระดับปริญญาพร้อมที่จะรับเข้าปฏิบัติราชการหรือปฏิบัติงานมากมายหลายแห่ง

หลังจากปฏิบัติงานวางระบบงานการผลิต และการควบคุมคุณภาพโรงงานน้ำตาลไทย จังหวัดลำปางได้ประมาณหนึ่งปี ผลิตภัณฑ์ของโรงงานน้ำตาลไทย จำกัด มีมาตรฐานผลิตภัณฑ์เข้าสู่สากลแล้ว จึงขอลาออกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ และได้สมัครเข้ารับราชการในกองเภสัชกรรม กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข ซึ่งได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งกระทรวงขึ้นใหม่ เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๔๘๕

นายเจริญ จิตะสมบัติ เริ่มรับราชการในกองเภสัชกรรม กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ โดยช่วยราชการที่โรงงานเภสัชกรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ และลาออกจากข้าราชการกองเภสัชกรรมเข้าเป็นพนักงานในโรงงานเภสัชกรรม กระทรวงสาธารณสุข เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๖-๒๕๐๙ ได้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าหมวดต่าง ๆ หัวหน้าแผนกเคมี หัวหน้ากองกลาง และเมื่อก่อตั้งองค์การเภสัชกรรมขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ นายเจริญ ได้รับแต่งตั้งเป็นรองผู้อำนวยการโรงงานเภสัชกรรม และได้เป็นผู้อำนวยการองค์การเภสัชกรรม เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๑๑ จนกระทั่งครบเกษียณอายุ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑ หลังจากเกษียณอายุแล้ว ก็ยังเป็นกรรมการองค์การเภสัชกรรมและกรรมการบริษัทในเครือขององค์การเภสัชกรรม คือบริษัท GHP บริษัท UPA

ผลงานด้านการบริหาร นายเจริญ นับว่าเป็นผู้หนึ่งที่มีความสามารถในการบริหารอย่างยิ่ง เมื่อโรงงานเภสัชกรรม ในการดำเนินงานช่วงหลังประสบการขาดทุนสูงมีผลการดำเนินการขาดทุนติดต่อกันมาเป็นเวลา ๓ ปี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขในสมัยนั้น คือ พระบำราศนราดูร จึงให้รวมโรงงานเภสัชกรรมและกองโอสถศาลาเข้าด้วยกัน โดยมี นายแพทย์จิตต์ เหมะจุฑา เข้ารับหน้าที่เป็นผู้อำนวยการองค์การเภสัชกรรมคนแรก ซึ่งได้ร่วมกับนายเจริญ ช่วยกันดำเนินการเป็นรัฐวิสาหกิจ ในสังกัดกระทรวงสาธารณสุขและจัดตั้งเป็นองค์การเภสัชกรรมขึ้น นายเจริญได้ดำรงตำแหน่งเป็นรองผู้อำนวยการตั้งแต่เริ่มก่อตั้งองค์การฯ เมื่อนายแพทย์จิตต์ เหมะจุฑา ต้องไปรับตำแหน่งรองปลัดกระทรวงสาธารณสุขแล้ว นายเจริญจึงได้ดำรงตำแหน่งนี้แทน สองปีต่อมา นายเจริญได้บริหารองค์การให้เกิดความเจริญก้าวหน้า เปลี่ยนจากกิจการที่ขาดทุนเป็นกิจการที่มีกำไรดี และผลิตเวชภัณฑ์ที่มีมาตรฐานสูง ราคาถูก บริการแก่ประชาชนทั่วประเทศและเป็นองค์การที่ตรึงราคายา รักษาคุณภาพ และสำรองยาเพื่อใช้ในยามคับขัน เมื่อนายเจริญครบเกษียณอายุใน พ.ศ. ๒๕๒๑ มียอดขาย ๗๑๕ ล้านบาท กำไร ๑๙๔ ล้านบาท มีบุคลากร ๑,๓๗๕ คน องค์การเภสัชกรรม

จึงเป็นรัฐวิสาหกิจที่มีประสิทธิภาพสูง ทำให้ยาขององค์การฯ เป็นที่ยอมรับนับถือของประชาชนทั่วประเทศ

ผลงานด้านวิชาการ นับตั้งแต่เริ่มรับราชการเป็นต้นมา นายเจริญได้เป็นผู้ริเริ่มและผลิตเคมีภัณฑ์ที่เป็นตัวยาขึ้นใช้ในประเทศเป็นจำนวนมาก ทำให้สามารถช่วยชีวิตคนไข้ในระหว่างสงครามและในยามปกติได้เป็นจำนวนมาก ทำให้ประหยัดเงินตราต่างประเทศ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อญี่ปุ่นยึดครองแหลมอินโดจีน ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๔๘๙ นั้น ไม่สามารถนำยาจากต่างประเทศเข้ามาในประเทศไทยได้ ทำให้เกิดการขาดแคลนยาอย่างยิ่ง และยามีราคาสูงมากในช่วงนั้นมีโรคอหิวาต์ระบาดมาก คนไข้โรคอหิวาต์ต้องฉีดน้ำเกลือเข้าร่างกาย ถ้าขาดน้ำเกลือจะมีอัตราการตายสูงมาก เกลือที่มีในประเทศนั้นไม่บริสุทธิ์ ไม่สามารถนำมาผลิตน้ำเกลือสำหรับฉีดได้ นายเจริญได้พัฒนาวิธีทำเกลือบริสุทธิ์ให้กับโรงงานเภสัชกรรม จนได้ความบริสุทธิ์เข้ามาตรฐานของเภสัชตำรับอังกฤษและสหรัฐฯ และสามารถนำมาเป็นวัตถุดิบในการผลิตน้ำเกลือสำหรับฉีดจนสำเร็จ การทำเกลือให้บริสุทธิ์นี้จะต้องใช้กรดเกลือซึ่งต้องผลิตขึ้นเองจากกรดกำมะถันโดยใช้เครื่องมือเท่าที่จะหาได้ภายในประเทศ ความสำเร็จของนายเจริญในเรื่องนี้ ทำให้คนไข้ส่วนใหญ่รอดชีวิตจากโรคอหิวาต์ได้ในระหว่างสงคราม

ในระหว่างนั้นยังขาดแคลนยาสลบที่จะใช้ในการผ่าตัดคนไข้ นายเจริญสามารถผลิตยาสลบขึ้นจนเข้าเภสัชตำรับทั้งสองชนิดขึ้นใช้ในโรงงานเภสัชกรรม คือ คลอโรฟอร์ม และอีเธอร์ โดยผลิตคลอโรฟอร์มจากแอลกอฮอล์กับปูนคลอรีนซึ่งเป็นผลงานการค้นคว้าวิจัยของนายนรา บุญ-หลง นักวิทยาศาสตร์ซึ่งจบการศึกษาด้านเคมีจากต่างประเทศมาใหม่ ๆ และเข้ารับราชการในกองเภสัชกรรม ได้ค้นคิดขึ้นและนำมาผลิตในโรงงานเภสัชกรรม จนสิ้นสุดสงครามโลกความนิยมใช้คลอโรฟอร์มเป็นยาสลบจึงเสื่อมความนิยมไป นายเจริญจึงได้ค้นคว้าวิจัยที่จะผลิต *"อีเธอร์"* สำหรับดมสลบซึ่งเป็นที่นิยมสั่งซื้อจากต่างประเทศมาใช้ในวงการแพทย์ในยุคสงคราม โดยผลิตอีเธอร์จากแอลกอฮอล์กับกรดกำมะถันจนสามารถใช้เป็นยาสลบได้ดี ทำให้สามารถช่วยชีวิต และลดความทุกข์ทรมานของคนไข้ที่ต้องรับการผ่าตัดจำนวนนับไม่ถ้วน

การผลิตเคมีภัณฑ์ขึ้นนั้น อาจทำได้ไม่ยากนัก แต่การทำให้บริสุทธิ์เพื่อให้เข้าเภสัชตำรับและใช้แก่คนไข้ได้อย่างปลอดภัยนั้น จะต้องใช้กรรมวิธีที่สลับซับซ้อน ใช้ความมานะพยายามและความสามารถอย่างสูง โดยเฉพาะในระหว่างสงคราม ซึ่งจะหาเครื่องอุปกรณ์และตำราเอกสารที่จำเป็นได้เพียงบางอย่างเท่านั้น ในเวลาต่อมา กระบวนการผลิตอีเธอร์นี้

สภาวิจัยแห่งชาติได้คัดเลือกให้ได้รับรางวัลชมเชยในผลงานการประดิษฐ์คิดค้นของนายเจริญ

หลังสงครามเมื่อสามารถนำยาเข้ามาจากต่างประเทศได้แล้วกรรมวิธีการผลิตตัวยาต่าง ๆ ของนายเจริญ ก็สามารถผลิตตัวยาได้บริสุทธิ์ และราคาถูกกว่านำเข้าจากต่างประเทศมาก ทำให้องค์การเภสัชกรรมสามารถผลิตตัวยาเหล่านี้ออกขายแข่งกับต่างประเทศได้ และเป็นที่นิยมของผู้ใช้มาถึงปัจจุบันนี้ ตัวยาที่นายเจริญได้ริเริ่มและควบคุมให้องค์การเภสัชกรรมผลิตขึ้นจากวัตถุดิบภายในประเทศเมื่อใช้และขายจนถึงปัจจุบันนี้มีอยู่เกือบ ๓๐ ชนิด เช่น อะลูมิเนียมไฮดรอกไซด์ เฟอรัสซัลเฟท เฟอริค แอมโมเนียมซิเทรท เป็นต้น

นายเจริญได้ริเริ่มให้องค์การเภสัชกรรม ศึกษาความเป็นไปได้ในการผลิตยาที่ตัวยาเป็นที่ต้องการของตลาด ซึ่งจำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีสูงเกือบทุกชนิด เช่น เตตราซัยคลิน แอสไพลิน ไวตามินซี เป็นต้น จนองค์การเภสัชกรรมสามารถร่วมหุ้นกับเอกชนตั้งโรงงาน UPA บริษัทในเครือองค์การเภสัชกรรมเพื่อผลิตยาปฏิชีวนะ แอมพิซิลลิน แอมมอกซิซิลลิน และอนุพันธ์ของเพนิซิลลินอื่น ซึ่งต้องใช้กรรมวิธีที่สลับซับซ้อนและใช้เงินลงทุนทั้งสิ้นประมาณ ๒๐๐ ล้านบาท ซึ่งโรงงานสร้างอยู่ในนิคมอุตสาหกรรมนวนคร อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี และยังดำเนินกิจการมีผลการดำเนินงานกำไรมาทุกปีจนปัจจุบันนี้ โครงการนี้นายเจริญเป็นประธานกรรมการ บริหารโครงการ และเป็นผู้ริเริ่มมาตลอด

ด้วยเหตุนี้สภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้พิจารณาเห็นว่านายเจริญ จิตะสมบัติ เป็นผู้มีผลงานทางวิชาการดีเด่น เป็นผู้ริเริ่มบุกเบิกการผลิตเคมีภัณฑ์ที่เป็นตัวยาขึ้นใช้ในประเทศเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่เริ่มรับราชการจนถึงปัจจุบัน เริ่มจากยาที่ผลิตขึ้นด้วยวิธีการไม่ยากนัก จนถึงยาที่ต้องใช้เทคโนโลยีสูง เช่น ยาปฏิชีวนะ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งไม่สามารถนำยาเข้ามาจากต่างประเทศได้ นายเจริญได้ผลิตยาที่จำเป็นต้องใช้ เช่น ยาสลบที่ใช้ในการผ่าตัด เกลือบริสุทธิ์สำหรับทำน้ำเกลือฉีดเข้าร่างกาย ซึ่งได้ช่วยชีวิตและระงับความทุกข์ทรมานของผู้ป่วยในยามสงครามที่ผ่านมาได้จำนวนมาก ผลงานของนายเจริญที่ได้ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติและประชาชนนี้สมควรได้รับการยกย่องในวงวิชาการ จึงได้อนุมัติปริญญา *"วิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาเคมี"* เมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๙

การดำเนินชีวิตของนายเจริญเป็นไปด้วยความเรียบง่าย สมถะ สันโดษ ซื่อสัตย์สุจริต ประหยัด อดกลั้น และอดทน ยึดมั่น เชื่อถือและศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รวมถึงพระบรมวงศานุวงศ์แห่งมหาจักรีบรม

ราชวงศ์โดยตลอดมา ความรู้ ความสามารถ ของนายเจริญนั้นอาจจะใช้สร้างความร่ำรวยให้แก่ตนเองและครอบครัวได้โดยง่าย แต่นายเจริญได้อุทิศผลงานทั้งหมดให้แก่ราชการและประชาชนโดยมิได้นำมาใช้ประโยชน์ส่วนตนเลย นายเจริญมีความเป็นอยู่ตามสมควรแก่อัตภาพ เป็นที่เคารพนับถือของพนักงานองค์การเภสัชกรรม แม้ว่าจะเกษียณอายุมาแล้วเป็นเวลานาน เมื่อได้รับรางวัลจากผลงานประดิษฐ์เรื่อง *"การผลิตอีเธอร์"* จากสภาวิจัยแห่งชาติ นายเจริญก็ได้บริจาคเงินรางวัลเป็นทุน *"เจริญ จิตะสมบัติ"* ให้แก่นิสิตคณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงนับได้ว่านายเจริญได้ใช้ความรู้ความสามารถที่ได้ศึกษามาปฏิบัติงานจนเกิดผลประโยชน์อย่างสูงแก่ประเทศชาติและประชาชน สมควรแก่การสดุดี

นายเจริญได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคชรา เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๔๒ สิริอายุได้ ๘๒ ปี

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๗ กันยายน ๒๕๔๓

หลวงวิลาศวงงาม (หร่ำ อินทรนัฏ)

หลวงวิลาศวงงาม (หร่ำ อินทรนัฏ) ผู้ทำพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครคนแรกของกรมศิลปากร

นายปัญญา นิตยสุวรรณ เรียบเรียง

นาฏศิลปินโขนอาวุโสที่เป็นกำลังสำคัญในการฟื้นฟูปรับปรุงโขนของกรมศิลปากร ในระยะภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ จนทำให้การแสดงโขนของกรมศิลปากรมีระเบียบแบบแผนที่ถูกต้อง เป็นที่นิยมของชาวไทยและชาวต่างชาติที่ได้ชมมาจนกระทั่งทุกวันนี้ คือ หลวงวิลาศวงงาม

หลวงวิลาศวงงาม นามเดิมว่านายหร่ำ นามสกุลอินทรนัฏ ซึ่งเป็นนามสกุลที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน เหตุที่รัชกาลที่ ๖ พระราชทานนามสกุลหลวงวิลาศวงงามว่าอินทรนัฏ คงจะเป็นเพราะทรงพอพระทัยหลวงวิลาศวงงามที่แสดงโขนชุดศึกพรหมาสตร์เป็นตัวอินทรชิตแปลงเป็นพระอินทร์ บทบาทของตัวอินทรชิตแปลงเป็นพระอินทร์จะต้องรำฉุยฉายและแผลงศรพรหมาสตร์ด้วยลีลางดงาม สังหารพระลักษณ์กับไพร่พลวานร การพระราชทานนามสกุลผู้ร่วมแสดงโขนชุดศึกพรหมาสตร์ในครั้งนั้น ยังมีผู้ได้รับพระราชทานนามสกุลอีก ๒ คน คือ หลวงยงเยี่ยงครู เดิมชื่อจิ๋ว แสดงเป็นพระราม ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า รามนัฏ ผู้แสดงเป็นพระลักษมณ์ คือหลวงศรีนัจจวิสัย เดิมชื่อศร พระราชทานนามสกุลว่า ลักษมณะนัฏ

หลวงวิลาศวงงาม (หร่ำ อินทรนัฏ) เป็นบุตรนายแหร่ม และนางจิบ เกิดเมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๕ ที่บ้านตำบลคลองมอญ อำเภอบางกอกใหญ่ จังหวัดธนบุรี เมื่อหลวงวิลาศวงงามอายุ ๑๐ ขวบ ได้เข้าศึกษาที่โรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส แต่เรียนได้เพียง ๓ ปี ก็ลาออก เนื่องจากนายแหร่ม บิดาของหลวงวิลาศวงงามรับราชการในกรมโขน ซึ่งเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (หม่อมราชวงศ์ หลาน กุญชร) เป็นผู้บัญชาการ มีความประสงค์จะให้หลวงวิลาศวงงามไปฝึกหัดโขนที่กรมโขน โดยอาศัยอยู่ในบ้านเจ้าพระยา

เทเวศรวงศ์วิวัฒน์ หลวงวิลาศวงงามเป็นเด็กชายที่มีรูปร่างดี ทรวดทรงสะโอดสะอง ใบหน้ารับกับชฎาที่จะสวม จึงได้รับเลือกให้ฝึกหัดโขนเป็นตัวพระ อยู่ในความควบคุมฝึกสอนของหม่อมเข็ม กุญชร และได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๖ บาท

เนื่องจากหลวงวิลาศวงงาม สืบเชื้อสายศิลปินเพราะปู่ของท่านที่ชื่อนายบัว แสดงโขนเป็นทศกัณฐ์ มีฝีมือดีในสมัยรัชกาลที่ ๖ จึงทำให้หลวงวิลาศวงงามฝึกหัดโขนได้ดี และรำสวยงามเป็นที่พอใจของครูอาจารย์ เมื่อเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์จัดแสดงละครในเรื่องอิเหนา หลวงวิลาศวงงามได้รับเลือกให้แสดงเป็นตัวสุหรานากง ต่อมาหลวงวิลาศวงงามก็มีโอกาสแสดงโขนเป็นพระราม นอกจากจะฝึกหัดโขนเป็นตัวพระแล้ว หลวงวิลาศวงงามยังได้ฝึกหัดเป็นตัวยักษ์กับคุณหญิงเทศ นัฏกานุรักษ์อีกด้วย ทำให้หลวงวิลาศวงงามสามารถแสดงโขนเป็นทั้งตัวพระและตัวยักษ์ได้เป็นอย่างดี

ในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ประทับอยู่ที่พระราชวังสราญรมย์ ได้ทรงพระนิพนธ์บทละครรำเรื่องพระนาละขึ้น มีพระประสงค์จะให้ทดลองแสดงเพื่อทอดพระเนตร แต่เวลานั้นมหาดเล็กของพระองค์ซึ่งฝึกหัดโขนละครเพิ่งจะเริ่มฝึกหัด ยังรำไม่ได้ดี จึงทรงขอให้บรรดาตัวโขนตัวละครของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ มาแสดงละครเรื่องพระนาละถวายทอดพระเนตร ในการแสดงละครเรื่องพระนาละครั้งนั้น หลวงวิลาศวงงามก็ได้ร่วมแสดงด้วย แต่จะแสดงเป็นตัวอะไรท่านเองก็จำไม่ได้

หลวงวิลาศวงงาม พักอยู่ในบ้านของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ และทรงตั้งกรมมหรสพขึ้น โปรดเกล้าฯ ให้โอนข้าราชการกรมโขนและกรมปี่พาทย์ จากบ้านเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ มารวมอยู่ในกรมมหรสพที่ตั้งขึ้นใหม่ หลวงวิลาศวงงามจึงได้เข้ารับราชการเป็นมหาดเล็ก ฝึกหัดโขนหลวง กรมมหรสพ พร้อมกับครูและศิลปินโขน รวมทั้งนักดนตรีอีกหลายคน

เมื่อมารับราชการที่กรมโขนหลวง กรมมหรสพ หลวงวิลาศวงงามได้มีโอกาสเข้ามาเป็นศิษย์ของพระยานัฏกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ซึ่งมีฝีมือเป็นเลิศในการแสดงโขนละครและดำรงตำแหน่งเจ้ากรมโขนหลวง หลวงวิลาศวงงามเอาใจใส่และพยายามฝึกฝนศึกษาหาความรู้ในวิชานาฏศิลป์ จนได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่รำงามผู้หนึ่งของกรมโขนหลวง เมื่อมีการแสดงละครครั้งใด ก็จะได้รับเลือกให้แสดงเป็นตัวเอกเสมอ เช่น เรื่องพญาราชวังสัน เป็นตัว

พญาราชวังสัน เรื่องศกุนตลา เป็นตัวพระกัสสป ส่วนการแสดงโขนนั้น หลวงวิลาศวงงาม มักไม่ได้แสดงเป็นตัวพระราม พระลักษมณ์ แต่มักจะแสดงเป็นตัวเอกที่มีบทเด่น ๆ เฉพาะตอนและการแสดงจะต้องเน้นท่ารำงาม ๆ เป็นพิเศษ เช่น แสดงเป็นอินทรชิตแปลงเป็นพระอินทร์ ในชุดศึกพรหมาสตร์ ดังที่กล่าวมาแล้ว ในระหว่างที่รับราชการอยู่ที่กรมโขนหลวงนั้น หลวงวิลาศวงงามได้รับมอบจากพระยานัฏกานุรักษ์ให้เป็นผู้ทำพิธีไหว้ครูโขนละคร และทำพิธีครอบได้ แต่ในสมัยนั้นหลวงวิลาศวงงามก็มิได้เป็นผู้ทำพิธีดังกล่าว เนื่องจากพระยานัฏกานุรักษ์ยังเป็นผู้ทำพิธีไหว้ครูโขนละคร จนกระทั่งท่านถึงแก่อนิจกรรม หลวงวิลาศวงงามจึงได้ทำพิธีเป็นครั้งแรกเมื่อเข้ารับราชการในกรมศิลปากร และเป็นผู้ทำพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครเป็นคนแรกของกรมศิลปากร ซึ่งจะได้เล่าถึงรายละเอียดให้ทราบต่อไป

หลังจากที่หลวงวิลาศวงงามเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็ก ในกรมโขนหลวงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ปีต่อมาก็ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นหมื่นวิลาศวงงาม ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้รับพระราชทานยศเป็นรองหุ้มแพร ตำแหน่งมหาดเล็ก และเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นขุนวิลาศวงงาม พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้รับพระราชทานยศเป็นหุ้มแพร บรรดาศักดิ์สุดท้ายที่หลวงวิลาศวงงามได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. ๒๔๖๖ ก็คือ หลวงวิลาศวงงาม

พ.ศ. ๒๔๖๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงพิจารณาเห็นว่าในเวลานั้นประเทศไทยประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ สมควรที่จะตัดทอนงบประมาณและยุบเลิกกิจการด้านโขนละครและดนตรี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยุบกรมมหรสพซึ่งมีกรมโขนหลวงอยู่ในสังกัด หลวงวิลาศวงงามต้องออกจากราชการรับพระราชทานบำนาญ

พ.ศ. ๒๔๖๙ หลวงวิลาศวงงามกลับเข้ารับราชการอีกครั้ง แต่มิใช่หน้าที่และตำแหน่งเดิมเพราะท่านเข้ารับราชการในกรมพระตำรวจ ตำแหน่งจ่าสนมขวา และในปีเดียวกันนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนบรรดาศักดิ์หลวงวิลาศวงงามเป็นจ่าเขมังสัตยาวุธ มียศเป็นนายตำรวจโท

พ.ศ. ๒๔๗๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานยศเป็นนายตำรวจเอกและเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นจมื่นสมุหพิมาน ต่อมาอีก ๒ ปีก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกจากราชการรับพระราชทานบำนาญ หลวงวิลาศวงงามประกอบอาชีพส่วนตัวจนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๘๗ จึงเข้ารับราชการในกรมศิลปากร ตำแหน่งครูนาฏศิลป์

เหตุที่หลวงวิลาศวงงามได้เข้ารับราชการในกรมศิลปากรนั้น เป็นเพราะว่าในระหว่างระยะเวลานั้น โขนละครและดนตรีที่กรมศิลปากรมีหน้าที่อนุรักษ์และเผยแพร่กำลังทรุดลง ไม่มีผู้สนใจใคร่ชม และหาผู้ที่จะสมัครเรียนไม่ได้ ศิลปินผู้มีฝีมือทางด้านโขนละครและดนตรีปี่พาทย์ก็ล้มตายไปบ้าง ออกไปประกอบอาชีพอื่นบ้าง จึงมิได้อยู่เพื่อจะสั่งสอน ถ่ายทอดศิลปะแบบฉบับของชาติไทยไว้ให้ผู้ที่จะเป็นศิษย์รับช่วงต่อไป หลวงวิลาศวงงามซึ่งมีฝีมือและมีความรู้ในเรื่องโขนละคร จึงได้รับเชิญจากกรมศิลปากรให้เข้ารับราชการเพื่อเป็นครูฝึกสอนนาฏศิลป์โขนให้เจริญรุ่งเรืองอีกครั้งหนึ่ง

หลวงวิลาศวงงามเป็นกำลังสำคัญร่วมกับนายธนิต อยู่โพธิ์ ซึ่งในเวลานั้นดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองการสังคีต ปรับปรุงฟื้นฟูการแสดงโขนในกรมศิลปากร เริ่มจากการระดมรับเด็กชายอายุระหว่าง ๑๐-๑๒ ปี เข้าศึกษาเล่าเรียนโขนในโรงเรียนนาฏศิลป เมื่อฝึกหัดจนสามารถออกโรงแสดงได้ นายธนิตก็จัดให้มีการแสดงโขนที่โรงละครศิลปากร ตั้งอยู่ข้างพระที่นั่งศิวโมกขพิมาน ภายในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร แต่การทำงานด้วยความอุตสาหะและทุ่มเทกำลังใจให้กับงานครั้งนั้น มิได้ทำให้หลวงวิลาศวงงามประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากมีอุปสรรคทั้งบุคคลภายนอกที่คอยหาทางขัดขวางมิให้หลวงวิลาศวงงาม ทำงานได้สะดวก และอุปสรรคภายในวงงานของกรมศิลปากรเอง เป็นเหตุทำให้หลวงวิลาศวงงามเอ่ยปากขอลาออกจากราชการ เกี่ยวกับเรื่องนี้นายธนิต อยู่โพธิ์ เขียนเล่าไว้ในเรื่อง *"เมื่อโขนคืนชีพ ศิลปินมลาย"* ความตอนหนึ่งว่า

"ในระยะที่ทางราชการของกรมศิลปากรกำลังเริ่มดำเนินการฟื้นฟูปรับปรุงโขนและพยายามเร่งรัดนำออกแสดงให้ประชาชนได้ชม ณ โรงละครศิลปากรนั้น ภายหลังที่ได้เปิดการแสดงเมื่อเดือนธันวาคม ๒๔๙๐ ได้วันหรือสองวัน ครั้นเย็นวันหนึ่ง หลวงวิลาศวงงามซึ่งเป็นผู้ฝึกซ้อมและควบคุมโขนชุดที่นำออกแสดง จะเกิดน้อยเนื้อต่ำใจอย่างไรไม่ทราบ ได้มาหาที่โรงละครศิลปากร ซึ่งขณะนั้นข้าพเจ้ากำลังตรวจดูความเรียบร้อยอยู่ที่นั่น แล้วหลวงวิลาศวงงามก็ยกมือไหว้พูดด้วยน้ำตาร่วงปรอย ๆ ตามใบหน้าบอกลาข้าพเจ้าเอาดื้อ ๆ ว่า "ผมขอลาออกแต่บัดนี้" มิไยที่ข้าพเจ้าจะพูดจาวิงวอนเพียงใด หลวงวิลาศฯ ก็เดินออกประตูเฉลียงโรงละครแล้วออกประตูพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ข้ามถนนหน้าพระธาตุ เดินเลียบสนามหลวงไม่เหลียวหลังไปตามแนวต้นมะขาม ในวันรุ่งขึ้นและต่อมาก็ไม่มาปฏิบัติราชการ จนวันแล้ววันเล่าข้าพเจ้าก็ร้อนใจ เมื่อเห็นไม่มาแน่ จึงต้องวิ่งฝุ่นตลบเที่ยวติดต่อเชื้อเชิญกราบไหว้วิงวอนท่านที่เคยมีฝีมือและนับถือกันว่าเชี่ยวชาญในศิลปะทางโขนมาแต่ก่อน ขอให้ท่านมาช่วยกันฟื้นฟูปรับปรุงเพื่อเห็นแก่ศิลปะด้านนี้ต่อไป บางท่านก็เสนอเงื่อนไขให้

ข้าพเจ้ารับปฏิบัติ ซึ่งแม้แต่ท่านผู้มีอำนาจสูงสุดในวงการบริหารก็ไม่สามารถรับได้ แต่บางท่านก็บอกกล่าวอย่างน่าเห็นใจว่างานนี้เป็นงานใหญ่ เปลืองทั้งเงินเปลืองทั้งทอง หนักทั้งกายหนักทั้งใจ แต่ก่อนมาเป็นเรื่องของท้าวพระยาเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินจึงจะทำได้ ส่วนตัวท่านเองมีแต่ฝีมือ ไม่มีสติปัญญาท่านรับไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงจำเป็นต้องตัดสินใจบากหน้ากลับไปหาหลวงวิลาศวงงามอีก แม้จะเป็นศิลปิน แต่โดยนิสัยหลวงวิลาศวงงามเป็นนักเลงชอบต่อสู้และได้เคยแสดงฝีมือมาเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๖ จนเป็นที่รู้กันแพร่หลายในหมู่เพื่อนฝูงและผู้เกี่ยวข้องสมัยนั้น เมื่อได้พูดจาหว่านล้อมพอควรแล้วเราก็เข้าใจกัน ท่านก็ตกลงกลับมาร่วมงานด้วยความตั้งใจดี และตั้งแต่นั้นมา เราก็ร่วมงานกันด้วยความเห็นอกเห็นใจรักใคร่กันตลอดมา ไม่เคยมีเรื่องผิดพ้องหมองใจอะไรเกิดขึ้นอีกเลย"

นอกจากอุปสรรคที่หลวงวิลาศวงงามได้รับจนทำให้ท่านออกปากขอลาออกจากราชการดังกล่าวแล้วนั้น เมื่อครั้งที่ท่านเข้ารับราชการในกรมศิลปากรใหม่ ๆ ก็มีอุปสรรคเกิดขึ้นเหมือนกัน คือเรื่องการทำพิธีไหว้ครูและครอบโขนละคร กรมศิลปากรไม่เคยทำพิธีนี้มาก่อน และพิธีนี้ก็ขาดการกระทำมาหลายปี นับตั้งแต่พระยานัฏกานุรักษ์ ผู้กระทำพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครในสมัยรัชกาลที่ ๖ ถึงอนิจกรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘

เมื่อกรมศิลปากรฟื้นฟูปรับปรุงโขนละครขึ้น จึงจำเป็นจะต้องประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขนละคร นายธนิต อยู่โพธิ์ ปรึกษาหารือบรรดาครูอาจารย์โขนละครและดนตรีแล้วส่วนมากเห็นสมควรมอบให้หลวงวิลาศวงงาม ครูผู้ใหญ่ฝ่ายโขนเป็นผู้ทำพิธีไหว้ครูและครอบโขนละคร แต่มีครูอีก ๒ คน ไม่เห็นด้วย เรื่องนี้นายธนิต อยู่โพธิ์ เขียนเล่าไว้ในเรื่อง *"เมื่อโขนคืนชีพ ศิลปินมลาย"* ความตอนหนึ่งว่า

"เมื่อกรมศิลปากรได้ฟื้นฟูปรับปรุงศิลปะประเภทนี้ขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าจึงปรึกษาหารือกับครูอาจารย์ทางโขนละครต่างก็เห็นพ้องต้องกันว่า พิธีไหว้ครูและทำครอบนี้ จำเป็นต้องทำ เพราะมีท่ารำเพลงบางอย่างซึ่งครูจะสอนให้ศิษย์ได้ต่อเมื่อศิษย์ได้รับครอบแล้ว จึงมอบให้บรรดาครูบาอาจารย์ทางโขนละครและดนตรี ซึ่งมีตัวอยู่สมัยนั้นปรึกษาหารือกันว่า ควรจะได้ผู้ใดเป็นผู้นำทำพิธีไหว้ครูและครอบ บรรดาครูอาจารย์ส่วนมากตกลงกันเห็นควรมอบให้หลวงวิลาศวงงาม ครูผู้ใหญ่ฝ่ายโขน เป็นผู้ทำพิธีและทำครอบ แต่ดูเหมือนจะมีอยู่สักสองคนที่ไม่เห็นด้วยกับการที่จะให้หลวงวิลาศวงงามเป็นผู้ทำพิธีไหว้ครูและทำครอบ เห็นควรเป็นผู้อื่น และว่าถ้ากรมศิลปากรมอบให้หลวงวิลาศวงงามเป็นผู้ทำพิธีไหว้ครูและทำครอบแล้ว เขาจะลาออก ไม่ขออยู่ทำงานร่วมด้วย แต่ครูอาจารย์ส่วนมากที่เห็นควรเป็นหลวงวิลาศวงงาม ได้อ้างเหตุผลว่า นอกจากหลวงวิลาศวงงาม

จะเป็นผู้มีความรอบรู้ดีในนาฏศิลป์ทางโขนแล้ว ยังเป็นศิลปินผู้ชายที่ได้รับฝึกหัดและแสดงเป็นตัวพระ ฝีมือดีมีชื่อเสียง และเป็นผู้ที่ได้รับมอบพิธีไหว้ครูและทำครอบโดยตรงจากพระยานัฏกานุรักษ์ ครูผู้ใหญ่ฝ่ายโขนมาแต่ในสมัยรัชกาลที่ ๖ และถือเป็นประเพณีมีแบบฉบับกันมาแต่โบราณกาลว่าผู้ทำพิธีไหว้ครูและทำครอบนั้น จะต้องเป็นผู้ชาย และเป็นผู้แสดงเป็นตัวพระ ส่วนศิลปินผู้หญิงหรือผู้แสดงเป็นตัวลิง แม้มีฝีมือดีเพียงไร จะทำได้ก็แต่เป็นผู้นำทำพิธีไหว้ครู หาทำครอบได้ไม่ โดยอ้างกันว่า สตรีเป็นหินเพศ และผู้แสดงเป็นตัวลิงก็ทำบทเป็นตัวสัตว์ดิรัจฉาน (ขอโทษ-กล่าวคำที่เขาอ้างกัน) จะมาทำครอบให้แก่คนได้อย่างไร ถ้าหาศิลปินผู้ใหญ่ที่เป็นผู้แสดงเป็นพระไม่ได้อย่างชั้นชั่ว จะเอาผู้แสดงเป็นยักษ์มาทำพิธีไหว้ครูและทำครอบก็ยังพอได้ แต่ถ้าได้ครูผู้ใหญ่ที่แสดงเป็นตัวพระ ย่อมจะเป็นสวัสดิมงคลแก่ผู้เข้าพิธีไหว้ครูและรับครอบ เพราะถือกันว่าพระเท่ากับเทวดา แล้วอ้างเหตุผลและประสบการณ์อีกหลายอย่าง เมื่ออ้างแบบแผนประเพณีกันมาดังนี้ ข้าพเจ้าก็จำต้องอนุโลมตามด้วยเหตุผลและเสียงส่วนมาก โดยมอบให้หลวงวิลาศวงงามเป็นผู้ทำพิธีไหว้ครูและทำครอบขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๘ ณ โรงละครศิลปากร แล้วทั้งสองคนที่มีความเห็นขัดแย้งต่างก็ลาออกกันไป"

หลังจากที่หลวงวิลาศวงงามทำพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครเป็นครั้งแรกดังกล่าวแล้ว ต่อมาท่านก็ได้ทำพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครให้แก่บรรดานักเรียนโรงเรียนนาฏศิลปและศิลปินของกรมศิลปากรเป็นประจำทุกปี ซึ่งจะจัดขึ้นในวันพฤหัสบดีแรกของเดือนมิถุนายน ในพิธีนี้มีเจ้านายเสด็จมาทอดพระเนตร และทรงพาโอรสธิดามาร่วมพิธีและรับครอบ รวมทั้งศิลปินภายนอกก็มาร่วมพิธีและรับครอบด้วย

วันพฤหัสบดีที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมศิลปากรจัดทำพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครขึ้นเป็นพิเศษ ณ อาคารทาสีเขียวเรียกกันว่าเรือนเขียว ภายในบริเวณโรงเรียนนาฏศิลป และได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับเป็นประธานในการพิธีครั้งนั้นด้วย หลวงวิลาศวงงามเป็นผู้ทำพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครเฉพาะพระพักตร์ด้วยความปลาบปลื้มใจและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง

ตลอดเวลาที่หลวงวิลาศวงงามรับราชการเป็นครูผู้ใหญ่ฝ่ายโขนอยู่ในกรมศิลปากร ได้เป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงและฝึกสอนศิษย์ให้มีความรู้ความสามารถในการแสดงโขนสืบเนื่องมาจนทุกวันนี้ การแสดงโขนของกรมศิลปากร ณ โรงละครศิลปากรทุกชุด ท่านจะเป็นผู้คัดเลือกตัวแสดง เป็นผู้ฝึกซ้อมและกำกับการแสดงบางชุดก็เป็นผู้แสดงด้วย เช่น

ชุดปราบกากนาสูร หลวงวิลาศวงงามแสดงเป็นพระวสิษฐ์ฤาษี อาจารย์ของท้าวทศรถและพระราชโอรสทั้ง ๔ องค์ ส่วนการแสดงละครนั้น หลวงวิลาศวงงามก็มีส่วนร่วมโดยเป็นครูผู้ฝึกสอน เช่น ละครในเรื่องอิเหนา ตอนลมหอบ หลวงวิลาศวงงามฝึกสอนทหารพรานป่าของอิเหนา

พ.ศ. ๒๕๐๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ถ่ายภาพยนตร์ท่ารำเพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ หลวงวิลาศวงงามได้ฉลองพระเดชพระคุณอย่างเต็มที่ทั้งด้านการฝึกซ้อมและเป็นผู้รำเพลงหน้าพาทย์ด้วย

หลวงวิลาศวงงาม ออกจากราชการด้วยเหตุสูงอายุ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๓ แต่เนื่องจากหลวงวิลาศวงงามเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถในวิชานาฏศิลป์เป็นอย่างดี และมีงานมากมายที่จะต้องกระทำต่อไป เพื่อฟื้นฟูการแสดงโขนละครให้เจริญยิ่งขึ้น ประกอบกับสุขภาพและกำลังกายของหลวงวิลาศวงงามยังแข็งแรงดี กรมศิลปากรจึงจ้างไว้ให้รับราชการต่อมา จนกระทั่งวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ เวลา ๑๓.๐๐ น. จึงถึงแก่กรรมด้วยโรคชรา คำนวณอายุได้ ๗๐ ปี ล่วงมาอีก ๒ ปี พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร ทรงมีพระเมตตาร่วมกับบรรดาศิษยานุศิษย์และข้าราชการกรมศิลปากรเป็นเจ้าภาพจัดงานพระราชทานเพลิงศพหลวงวิลาศวงงาม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ในวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๗

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๑

นายยอแสง ภักดีเทวา

ชีวประวัตินาฏศิลปิน
นายยอแสง ภักดีเทวา

นายปัญญา นิตยสุวรรณ เรียบเรียง

นายยอแสง ภักดีเทวา เกิดเมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๙ ณ บ้านตำบลเขาทะโมน อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี บิดาชื่อนายเจียน มารดาชื่อนางเลื่อน นายยอแสงมีพี่สาว ๑ คน ชื่อ นางหลิน พลับนิตร และมีน้องชาย ๑ คน ชื่อ นายล่าม หรืออร่าม พลับนิตร นามสกุลเดิมของนายยอแสง คือพลับนิตร และท่านก็มิได้ชื่อยอแสง หากชื่อ ทอง ดังนั้น นายยอแสง ภักดีเทวา จึงมีชื่อเดิมว่า ทอง นามสกุลพลับนิตร เหตุที่ทอง พลับนิตร จะเปลี่ยนมาเป็นยอแสง ภักดีเทวา ก็เพราะเมื่อสมัยที่อายุประมาณ ๑๐-๑๒ ปี นายยอแสงได้ไปหัดโขนที่บ้านของพระยาอนิรุธเทวา (ม.ล.ฟื้น พึ่งบุญ) เป็นธรรมเนียมของผู้ที่เข้าไปอยู่ในร่มไม้ชายคาและพึ่งใบบุญของพระยาอนิรุธเทวา จะต้องมีชื่อเป็นเอกลักษณ์โดยเฉพาะ ซึ่งท่านผู้เป็นประมุขของบ้านเป็นผู้ตั้งให้ และชื่อของเด็กเหล่านั้นจะต้องมีคำว่า “แสง” อยู่เสมอ เช่น แสงอร่าม แสงสะอาด แสงละม่อม แสงฉวี เป็นต้น เมื่อเด็กชายทอง พลับนิตร เข้าไปอยู่ในบ้านของพระยาอนิรุธเทวา ท่านเจ้าของบ้านจึงตั้งชื่อให้ใหม่โดยมีคำว่าแสงอยู่ด้วย เนื่องจากเด็กชายทองเป็นคนผิวคล้ำ หากจะตั้งชื่อโดยมีคำว่าแสงอยู่ข้างหน้า เช่น แสงทอง คงจะไม่เหมาะ พระยาอนิรุธเทวาจึงตั้งชื่อให้เด็กชายทองว่า *“ยอแสง”* หมายถึงตอนที่พระอาทิตย์อ่อนแสงลงเมื่อใกล้ค่ำ ท้องฟ้าเกือบจะมืดสลัว ทั้งนี้เพื่อให้ชื่อเหมาะกับผิวของเด็กชายทอง ซึ่งเด็กชายทองก็พอใจในชื่อใหม่ที่พระยาอนิรุธเทวาตั้งให้ และต่อมานายยอแสงก็เปลี่ยนนามสกุลจากพลับนิตรมาเป็น *“ภักดีเทวา”* นับว่านายยอแสงเป็นต้นตระกูลภักดีเทวา โดยแท้จริง

นายยอแสง เมื่อครั้งที่ยังเป็นเด็กนั้น มีความเฉลียวฉลาด สติปัญญาดี ผู้เป็นบิดาจึงมีความเห็นว่าควรจะส่งให้เล่าเรียนในตัวจังหวัดเพชรบุรี ดังนั้นนายเจียนจึงนำบุตรชายคนหัวปีไปฝากตัวกับเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ และให้เข้ารับการศึกษาเล่าเรียนที่โรงเรียนประชาบาล

วัดท่าไชย เมื่อตอนที่นายยอแสงไปอยู่กับเจ้าอาวาสวัดโพธิ์นั้น คงจะอายุน้อยมาก เพราะยังไว้ผมแกละและใส่กำไลข้อเท้าทั้งสองข้าง เหตุที่ทราบว่านายยอแสงใส่กำไลข้อเท้าทั้งสองข้าง เพราะนายยอแสงเคยเล่าว่า เมื่อตอนเป็นเด็กท่านลงไปเล่นน้ำในแม่น้ำเพชรบุรี ขณะที่กำลังว่ายน้ำเล่นเพลิน ๆ อยู่นั้น ปรากฏว่ากำไลข้อเท้าทั้งสองข้างเกิดเกี่ยวติดกันแน่น ทำให้ไม่สามารถใช้ขาช่วยในการว่ายน้ำได้ เกือบจะต้องจมน้ำตาย แต่เดชะบุญที่มีผู้ช่วยไว้ได้ทัน อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นครั้งนั้นทำให้นายยอแสงถอดกำไลข้อเท้าออก และเลิกใส่กำไลข้อเท้าตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

เป็นธรรมดาของผู้ที่จะได้เป็นศิลปิน มักจะต้องมีเหตุชักพาให้เป็นไปอยู่เสมอ เช่น นายยอแสงเป็นตัวอย่าง ตระกูลของท่านมิได้เป็นศิลปินมาก่อน บิดามารดาประกอบอาชีพในการทำนา แต่นายยอแสงกลับมาเป็นศิลปิน เหตุที่นายยอแสงจะได้เป็นศิลปิน เนื่องมาจากตอนที่ไปเรียนอยู่โรงเรียนวัดท่าไชยและที่ใกล้ ๆ กับโรงเรียนวัดท่าไชยมีบ้านญาติของนายยอแสง ศักดิ์เป็นพี่ชื่อนายเงิน ขำเขียว นายเงินได้เข้าไปอยู่ในกรุงเทพฯ โดยพักอาศัยที่บ้านบรรทมสินธุ์ ซึ่งเป็นบ้านของพระยาอนิรุธเทวา (ม.ล.ฟื้น พึ่งบุญ) และที่บ้านบรรทมสินธุ์แห่งนี้เป็นที่รวมของบรรดาศิลปินโขนละคร และ นักดนตรีไทยจำนวนมาก นายเงิน ขำเขียว เที่ยวไปเที่ยวมาระหว่างบ้านพักในจังหวัดเพชรบุรีกับบ้านบรรทมสินธุ์เป็นประจำ ครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานไปประทับที่หาดเจ้าสำราญ ตอนกลางวันมีการฝึกภาคสนามเสือป่า ตกตอนค่ำก็มีการละเล่นต่าง ๆ เช่น สักวาชายทะเล โขน และละคร ในโอกาสนั้นนายเงินจะต้องติดตามพระยาอนิรุธเทวาโดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไปหาดเจ้าสำราญด้วย นายเงินจึงไปชวนนายยอแสงเดินทางไปกับตน เมื่อนายยอแสงได้ดูโขนละครที่แสดง ณ หาดเจ้าสำราญก็เกิดความพอใจ ใคร่จะได้หัดโขนละครบ้าง จึงรบเร้าให้ผู้ใหญ่พาไปหัดโขนที่กรุงเทพฯ แต่ไม่มีผู้ใดสนใจให้การสนับสนุน ทั้งนี้คงจะเห็นว่านายยอแสงยังเป็นเด็กและมีความเฉลียวฉลาดน่าจะเอาใจใส่ในการศึกษาเล่าเรียนมากกว่าที่จะไปหัดโขนเป็นศิลปิน ซึ่งคตินิยมในสมัยนั้นเห็นว่าเป็นอาชีพเต้นกินรำกิน แต่นายยอแสงก็มิได้เลิกละความสนใจที่จะหัดโขนให้ได้ในวันหนึ่งข้างหน้า

ครั้นนายยอแสงเรียนจบชั้นประถมปีที่ ๔ ที่วัดท่าไชยแล้ว ผู้ปกครองจึงให้เข้าเรียนต่อชั้นมัธยมที่วัดคงคาราม นายยอแสงอดทนศึกษาเล่าเรียนต่อมาอีก ๒ ปี จนอายุ ๑๐ ขวบ ความที่มีใจผูกพันอยู่กับการแสดงโขน อยากจะฝึกหัดโขน ทำให้นายยอแสงเดินทางจากจังหวัดเพชรบุรีไปสืบหาที่อยู่ของนายเงินผู้เป็นพี่ชายที่อาศัยอยู่บ้านบรรทมสินธุ์ โดยนาย

ยอแสงได้อาศัยเรือเมล์ซึ่งเดินทางค้าขายระหว่างเพชรบุรีกับกรุงเทพฯ ล่องมาทางปากน้ำ นายยอแสงเล่าว่าท่านนอนหลับมาตลอดทาง เมื่อเรือเทียบท่าแล้วก็ขึ้นจากเรือ สืบถามหาบ้านบรรทมสินธุ์ของพระยาอนิรุธเทวา จนกระทั่งได้พบกับนายเงินอยู่ที่บ้านนั้น นายเงินรู้ซึ้งถึงความประสงค์ของผู้มีศักดิ์เป็นน้องชายได้ดี ดังนั้นพอนายยอแสงรบเร้าแกมขอร้องให้ช่วยพาไปฝากตัวกับพระยาอนิรุธเทวาผู้เป็นเจ้าของบ้านเพื่อฝึกหัดโขน นายเงินก็ไม่ขัดใจรีบพาไปแต่โดยดี นายยอแสงจึงได้อาศัยอยู่ในบ้านบรรทมสินธุ์และรับการฝึกหัดโขนละครตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ครูคนแรกที่ฝึกสอนวิชานาฏศิลป์โขนให้นายยอแสงชื่อครูกฤษณ์เนื่องจากนายยอแสงเป็นเด็กรูปร่างสูงใหญ่ ครูกฤษณ์จึงให้หัดเป็นตัวยักษ์ นอกจากหัดโขนแล้วนายยอแสงยังหัดละครเป็นตัวพระกับครูผัน โมรากุล บางครั้งก็ได้เรียนกับคุณหญิงนัฏกานุรักษ์ (เทศ สุวรรณภารต) และ นางศุภลักษณ์ ภัทรนาวิก (ต่วน ภัทรนาวิก)

นายยอแสงหัดโขนและละครจนมีความชำนาญสามารถออกโรงแสดงได้ พระยาอนิรุธเทวามีโรงละครของท่านชื่อโรงละครศรีอยุธยา จัดแสดงโขน ละคร เป็นประจำ นายยอแสง จึงมีโอกาสได้แสดงฝีมือในการแสดงโขนละครจนเป็นที่พอใจของครูอาจารย์และผู้ชมโดยทั่วไป นอกจากนายยอแสงจะแสดงโขนละครที่โรงละครศรีอยุธยาแล้ว ท่านยังร่วมแสดงโขนละครกับคณะของเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ (เจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอกรัชกาลที่ ๕) อีกด้วย ทุก ๆ ปีเจ้าคุณพระประยุรวงศ์จะต้องไปพักตากอากาศที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ การไปพักครั้งหนึ่ง ๆ ใช้เวลาหลายเดือน เจ้าคุณพระประยุรวงศ์จึงจะนำคณะละครไปฝึกซ้อมที่นั่นด้วย นายยอแสงเป็นผู้หนึ่งที่มีโอกาสติดตามไปจังหวัดประจวบคีรีขันธ์เป็นประจำ พอเวลากลางคืนจะมีการหัดโขนละคร เด็ก ๆ ที่หัดโขนละครจะถูกกักตัวไม่ให้ไปเล่นที่ชายหาด แต่ก็มีเด็กบางคนแอบหนีไปบ้างเหมือนกัน ส่วนนายยอแสงนั้นเป็นเด็กว่านอนสอนง่าย จึงไม่คิดจะหลบหนี พยายามฝึกหัดโขนละคร จนมีความสามารถยิ่งขึ้นเป็นลำดับ

ในสมัยที่นายยอแสงเป็นหนุ่ม อายุราว ๆ ๑๗-๑๘ ปี ได้สนิทสนมชอบพอกับนางสาวสุลาลีวัลย์ สุวรรณทัต ซึ่งมีศักดิ์เป็นหลานของเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ นางสาวสุลาลีวัลย์เป็นนักร้องและตัวละครคนสำคัญของคณะละครเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ นายยอแสงสนิทสนมกับนางสาวสุลาลีวัลย์มาก จนผู้ใหญ่สังเกตเห็น เมื่อพระยาอนิรุธเทวาทราบว่าคนทั้งสองรักใคร่กันจึงนำเรื่องไปกราบเรียนเจ้าคุณพระประยุรวงศ์และเจ้าพระยารามราฆพ (ม.ล.เฟื้อ พึ่งบุญ) ผู้เป็นพี่ชายให้ทราบ ท่านผู้ใหญ่ทั้งสองมิอาจจะขัดขวางความรักของหนุ่มสาวต่อไปได้ จึงจัดให้มีพิธีแต่งงานกันที่โรงละครศรีอยุธยา ใน พ.ศ. ๒๔๗๗ และในตอนค่ำของวันแต่งงานนั้น หลังจากเสร็จพิธีก็มีการแสดงละครเรื่องวิวาหพระสมุทร เป็นการ

เฉลิมฉลองและเปิดให้ประชาชนทั่วไปเข้าชมด้วย นายยอแสงอยู่กินกับภริยามาด้วยความราบรื่นจนให้กำเนิดบุตรคนแรกใน พ.ศ. ๒๔๗๘ เจ้าคุณพระประยุรวงศ์ตั้งชื่อว่า *"หัสกัน"* ครั้นต่อมาถึงปลายปีฉลู พ.ศ. ๒๔๘๐ นายยอแสงจึงมีบุตรีอีกคนหนึ่ง ซึ่งนายมนตรี ตราโมท ตั้งชื่อว่า *"อรุณี"* นายยอแสงมีบุตรกับนางสุลาลีวัลย์เพียง ๒ คนเท่านั้น ต่อมานายยอแสงก็แยกทางกับภริยาโดยนำลูกชายที่ชื่อหัสกันไปอยู่ด้วย ส่วนลูกสาวอยู่กับมารดา หลังจากที่เลิกกับภริยาแล้ว นายยอแสงก็มิได้แต่งงานอีกเลยจนตลอดชีวิต

คงจะมีท่านผู้ฟังสงสัยว่าเหตุใดลูกชายคนเดียวของนายยอแสง จึงชื่อหัสกัน เพราะในปัจจุบันนี้ ทุกคนรู้จักดีว่าลูกชายนายยอแสงชื่อทนงศักดิ์ ภักดีเทวา ความจริงหัสกันก็คือทนงศักดิ์นั่นเองเหตุที่หัสกันจะเปลี่ยนเป็นทนงศักดิ์ ก็เพราะว่า นายยอแสงเคยส่งลูกชายชื่อหัสกันไปอยู่กับเพื่อนชาวต่างชาติชื่อ มร.จอร์ช ฮัชชินซั่น ซึ่งรับราชการที่กระทรวงการคลัง บางครั้งนายฮัชชินซั่นต้องเดินทางไปราชการต่างประเทศ ก็นำเด็กชายหัสกันไปฝากเลี้ยงไว้ที่วังของสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิ์ศจี พระวรราชชายาในรัชกาลที่ ๖ ปรากฏว่าเด็กชายหัสกันไม่ยอมให้คนใช้อุ้ม เว้นแต่นางข้าหลวงฝ่ายในของสมเด็จฯ เท่านั้น จึงจะอุ้มได้ สมเด็จฯ ทรงเห็นขันว่าเด็กชายหัสกันเป็นคนทนงถือตัว จึงประทานชื่อให้ใหม่ว่า *"ทนงศักดิ์"* นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาลูกชายของนายยอแสงจึงชื่อ ทนงศักดิ์ ภักดีเทวา เมื่อสมัยเป็นเด็กนั้นทนงศักดิ์เล่าว่านอนมุ้งเดียวกับนายยอแสงผู้เป็นบิดา แต่ไม่ได้มีเวลาพูดจากันเลย เพราะทนงศักดิ์จะต้องตื่นแต่เช้าเพื่อไปโรงเรียน ส่วนนายยอแสงนอนตื่นสายเพราะนอนดึก เนื่องจากเลิกการแสดงละครกลับถึงบ้านกว่าจะได้นอนก็ดึกมาก และลูกชายนอนหลับไปแล้ว แต่ถึงกระนั้นนายยอแสงก็มีเวลาพอที่จะเอาใจใส่กวดขันการเล่าเรียนของลูกชาย หากทราบว่าเกเรทำความผิดและหนีเรียนจะต้องถูกลงโทษ นายยอแสงไม่ต้องการให้ลูกชายเป็นศิลปินเหมือนท่าน แต่ทนงศักดิ์กลับชอบการเป็นศิลปินราวชีวิตจิตใจ ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะทั้งบิดาและมารดาเป็นศิลปินที่มีความรู้และความสามารถทั้งสองคน ครั้งหนึ่งมีการแสดงละครเรื่องสังข์ทองตอนเลือกคู่ ที่บ้านเจ้าพระยาพิชัยญาตินายยอแสงแสดงเป็นเจ้าเงาะ การแสดงในคืนนั้นปรากฏว่าทนงศักดิ์แอบไปเล่นเป็นตัวเด็กเลี้ยงควายนำดอกชบามาล่อเจ้าเงาะ พอนายยอแสงแลเห็นลูกชายมาร่วมแสดงด้วย ก็คิดในใจว่าลูกไม้คงหล่นไม่ไกลต้นแน่แล้ว หลังจากละครเลิกนายยอแสงก็เรียกลูกชายมาพบและกล่าวห้ามปรามมิให้สนใจในการแสดงแต่ขอให้สนใจศึกษาเล่าเรียนต่อไปให้จบชั้นสูง ๆ ทนงศักดิ์ก็ทำตามคำของบิดา อุตส่าห์เรียนจนจบชั้นมัธยมศึกษา ต่อจากนั้นนายยอแสงก็ส่งเสียให้ลูกชายเรียนต่อในวิชาบัญชีจนจบชั้นอาชีวะศึกษา ถึงแม้ทนงศักดิ์จะเชื่อฟังคำผู้เป็นบิดา โดยศึกษาเล่าเรียนจนจบหลักสูตรวิชาชีพ แต่ความที่มี

ใจรักทางศิลปะและมีเลือดศิลปินอยู่เต็มตัว ทนงศักดิ์จึงได้เป็นนักร้องและนักแสดงในเวลาต่อมา และประสบความสำเร็จในด้านเป็นนักร้องและนักแสดงอย่างน่าภาคภูมิใจในปัจจุบันนี้

นายยอแสงพักอยู่ที่บ้านของพระยาอนิรุธเทวา จนกระทั่งพระยาอนิรุธเทวาย้ายจากบ้านบรรทมสินธุ์ไปอยู่ที่บ้านหลังใหม่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ใกล้บริเวณท่าน้ำเทเวศร์ นายยอแสงก็ได้ย้ายติดตามไปอยู่ด้วย และในช่วงนี้เองนายยอแสงได้เข้ารับราชการในกรมศิลปากร เมื่อพระยาอนิรุธเทวาถึงอนิจกรรม นายยอแสงก็ย้ายไปอาศัยอยู่ที่บ้านของคุณหญิงสว่าง ภริยาของเจ้าพระยาพลเทพ นายยอแสงเปลี่ยนที่อยู่มากที่สุดในบรรดาศิลปินของกรมศิลปากร เพราะต่อมาท่านก็ย้ายไปอยู่ที่บ้านถนนกิ่งเพชร แล้วย้ายมาอยู่ที่บ้านถนนหลานหลวงใกล้กับวัดสุนทรธรรมทาน (วัดแค นางเลิ้ง) จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๐๒ นายยอแสงจึงรวบรวมเงินซื้อที่ดินและปลูกบ้านอยู่ที่ตำบลโพธิ์สามต้น ฝั่งธนบุรี และท่านก็อยู่ที่บ้านหลังนี้จนชั่วชีวิต

นายยอแสงเข้ารับราชการที่กรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ ได้รับการบรรจุให้เป็นข้าราชการวิสามัญ ครั้นถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๓ จึงได้เป็นข้าราชการสามัญ ตำแหน่งศิลปินจัตวา กองการสังคีต กรมศิลปากร นายยอแสงอุตสาหะรับราชการด้วยความตั้งใจเป็นเวลานานถึง ๒๑ ปี จึงได้เลื่อนขึ้นเป็นข้าราชการสามัญชั้นตรี ตำแหน่งศิลปินตรี สังกัดเดิม

ครั้น พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้มีการจัดระดับชั้นของข้าราชการเป็นระบบจำแนกตำแหน่ง นายยอแสงได้รับการปรับตำแหน่งใหม่ เป็นนาฏศิลปินระดับ ๔ (เท่ากับชั้นโทของเดิม) นายยอแสงดำรงตำแหน่งนี้จนกระทั่งเกษียณอายุราชการ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ กรมศิลปากรพิจารณาเห็นว่านายยอแสงเป็นนาฏศิลปินที่มีความรู้ ความสามารถจึงจ้างต่อให้เป็นผู้ชำนาญการด้านโขนละครสืบต่อมาอีก ๕ ปี ในบั้นปลายของชีวิตการรับราชการ นายยอแสงสุขภาพไม่สู้ดีนัก ประกอบกับท่านคงจะท้อใจกับการทำงาน เมื่ออยู่รับราชการต่อหลังจากครบเกษียณอายุแล้ว ๕ ปี นายยอแสงจึงลาออกจากราชการ พักผ่อนอยู่กับบ้านด้วยความสงบ

ระยะเวลาที่นายยอแสงรับราชการอยู่ที่แผนกนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากรนั้น นายยอแสงมีหน้าที่เป็นผู้แสดงโขนเป็นตัวยักษ์ และฝึกสอนนักเรียนนาฏศิลป์ที่หัดเป็นตัวยักษ์ด้วย นายยอแสงอาจจะไม่มีลูกศิษย์ที่หัดโขนเป็นตัวยักษ์ยอมรับว่าเป็นครูก็ได้ เพราะในสมัยนั้นนักเรียนโขนที่ฝึกหัดเป็นตัวยักษ์มักจะสมัครเป็นลูกศิษย์ครูอร่าม อินทรนัฏ กันหมด เนื่องจากครูอร่ามเป็นศิลปินที่มีฝีมือและเลื่องชื่อในด้านการแสดงเป็นตัวทศกัณฐ์ ดังนั้นใคร ๆ ก็อยากจะเป็นลูกศิษย์ครูอร่ามกันทุกคน สำหรับนายยอแสงนั้นจะเป็นครูผู้สอนโขนตัวยักษ์

ให้แก่นักเรียนที่เพิ่งเริ่มต้นฝึกหัด พอเด็กนักเรียนเริ่มหัดดีขึ้นก็จะโอนไปให้ครูอร่ามเป็นผู้ฝึกสอนต่อไป นายยอแสงแสดงโขนเป็นตัวยักษ์ ท่านแสดงได้ทุกตัวนับตั้งแต่ ทศกัณฐ์ กุมภกรรณ ไปจนถึงยักษ์ต่างเมือง คือยักษ์ที่เป็นญาติสนิทมิตรสหายของทศกัณฐ์ แต่นายยอแสงไม่ชอบเป็นตัวยักษ์ เนื่องจากท่านไม่ชอบแต่งเครื่อง ดังนั้นในระยะต่อมานายยอแสงจึงเปลี่ยนไปแสดงเป็นตัวตลก และนายยอแสงก็แสดงเป็นตัวตลกโขน ละคร สืบมาโดยมิได้หวนกลับไปแต่งเครื่องแสดงโขนเป็นตัวยักษ์อีกเลย นายยอแสงเป็นผู้ที่มีพรสวรรค์ในการแสดงเป็นตัวตลกทั้งโขนและละคร จึงสามารถเป็นตัวตลกที่มีผู้ชมนิยมกันมาก

นอกจากนายยอแสงจะมีฝีมือในการแสดงโขนเป็นตัวยักษ์แล้ว ท่านยังแสดงละครได้ดีอีกด้วย เมื่อได้รับมอบหมายให้แสดงละครเรื่องใดและเป็นตัวใดแล้ว ท่านจะแสดงให้ดีและสมบทบาทที่สุด ท่านแสดงได้ทั้งละครนอก ละครเสภา และละครพันทาง ผลงานการแสดงละครของนายยอแสงที่นับว่าเด่น เช่น แสดงเป็นตัวพญาเดโชในละครเรื่องพระร่วง

นอกจากเรื่องพระร่วงแล้ว นายยอแสงยังแสดงเป็นตัวกุมภณฑ์ในละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ตอนกุมภณฑ์ถวายม้า เป็นอาจารย์คงในละครเสภาเรื่องไกรทอง เป็นตัวระเด่นเซ็นระดำในละครเรื่องพระอภัยมณีตอนพระอภัยมณีพบนางละเวง เป็นตัวพรานบุณในละครเรื่องมโนห์รา เป็นตัวเจ้าเป้อในละครเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนพลายเพชรพลายบัวออกศึก เป็นเฒ่าแก้วในละครพันทางเรื่องพญาผานอง เป็นฤาษีเกาะแก้วพิสดารในละครเรื่องพระอภัยมณีตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ

นายยอแสงเคยแสดงละครประวัติศาสตร์ของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการหลายเรื่อง เช่น แสดงเป็นตัวข้าหลวงศรีวิชัย ในเรื่องอานุภาพพ่อขุนรามคำแหง และในละครเรื่องเดียวกันนี้ ท่านยังแสดงเป็นตัวนายจัน หนวดเขี้ยว ซึ่งเป็นภาพนิ่งประกอบในเพลงต้นตระกูลไทย พอนักร้อง ๆ มาถึงบทที่ว่า *"นายจัน หนวดเขี้ยว"* นายยอแสงจะกระดิกหนวด ทำให้คนดูชอบใจตบมือกันเกรียวกราว

นายยอแสงแสดงโขนละครทุกเรื่องทุกตอนที่เคยแสดง ณ โรงละครศิลปากร และโรงละครแห่งชาติ โดยแสดงเป็นตัวเอกและตัวตลก สร้างความบันเทิงให้ผู้ชมมาแล้วจนนับเรื่องนับตอนไม่ถ้วน

นายยอแสงเป็นผู้มีความรู้ความสามารถในด้านการแสดงโขน ละคร ฟ้อนรำ และนาฏศิลป์พื้นเมืองทุกประเภท เช่นเถิดเทิง เต้นกำรำเคียว รำเหย่อย รำกระทบไม้ แคนวง เป็นต้น นอกจากผลงานทางด้านนี้แล้วนายยอแสงยังร้องเพลงไทยได้ไพเราะ ท่านได้บันทึก

เสียงไว้ในแผ่นเสียงตรากระต่ายของห้างแผ่นเสียง ต.เง็กชวน บางลำพู หลายเพลงด้วยกัน เท่าที่จำได้ก็มีเพลงลีลากระทุ่ม ซึ่งเป็นบทของเจ้าเงาะตอนรจนาเสี่ยงพวงมาลัย ร้องคู่กับ นางสาวทัศนีย์ ขุนทอง และเพลงในตับ เรื่อง วิวาหพระสมุทร ร้องคู่กับนางอุษา สุคันธมาลัย

นายยอแสง ภักดีเทวา เป็นนาฏศิลปินผู้หนึ่งในจำนวน ๔ คน คือ นายอร่าม อินทรนัฏ นายอาคม สายาคม และนายหยัด ช้างทอง ที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ต่อหน้าพาทย์ เพลงองค์พระพิราพ ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์สูงสุดในกระบวนท่ารำ ณ โรงละครพระที่นั่ง อัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เมื่อ วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖

นายยอแสงเป็นนักกีฬาที่มีความสามารถผู้หนึ่ง เคยร่วมแข่งขันฟุตบอลชนะเลิศ และได้รับแหวนทองคำเป็นรางวัลมาแล้ว นายยอแสงเคยเล่าให้ผู้เขียนฟังว่า หัวแหวนทำ เป็นลูกฟุตบอลสวยงามมากและหมุนได้ แต่น่าเสียดายที่ท่านทำหาย เนื่องจากถอดแหวน วางไว้แล้วผัดหน้าเล่นละคร เลยลืมนำมาสวม แล้วเดินไปแต่งเครื่องละคร พอนึกขึ้นได้ จึง กลับไปดูอีกทีก็ปรากฏว่าหายไปเสียแล้ว ในสมัยที่กรมประชาสัมพันธ์ยังมิได้เป็นอาคารหลัง ใหม่เช่นในปัจจุบันนี้ นายยอแสงได้ไปเล่นแบดมินตันเป็นประจำทุกเย็นที่บริเวณด้านหลัง กรมประชาสัมพันธ์ สมัยที่พลโท หม่อมหลวงขาบ กุญชร เป็นอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ จน รู้จักคุ้นเคยกับข้าราชการกรมประชาสัมพันธ์เป็นอย่างดี

เมื่อนายยอแสง ภักดีเทวา ลาออกจากราชการกรมศิลปากรนั้น ท่านมีอายุ ๖๖ ปี แล้วร่างกายก็ทรุดโทรมเพราะมีอาการของโรคหัวใจและเบาหวาน การป่วยด้วยโรคเบาหวาน ยังผลให้เป็นแผลเรื้อรัง จนถึงต้องตัดนิ้วเท้าทิ้ง ต่อมาแผลลุกลามมากขึ้น จึงต้องตัดขาออก เพียงครึ่งน่องและใส่ขาปลอมแทน นายยอแสงไม่ชอบขาปลอม ลูกหลานจึงซื้อรถเข็นมาให้ แต่ก็ยังไม่ชอบใจอยู่ดี เพราะท่านชอบนั่งอยู่กับที่เงียบ ๆ ดูโทรทัศน์ ฟังวิทยุ และอัดเทปเล่น ชีวิตในตอนบั้นปลายของนายยอแสงเต็มไปด้วยความเงียบเหงา ผิดกับสมัยที่ยังเจริญรุ่งเรือง ในหน้าที่ราชการและงานส่วนตัว จนกระทั่งวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๗ เวลาเช้ามืดประ มาณ ๐๔.๐๐ น. นายยอแสงก็เป็นลมล้มลงแน่นิ่งไป และถึงแก่กรรมด้วยความสงบ สิริอายุได้ ๖๘ ปี นับเป็นการสูญเสียนาฏศิลปินผู้มีความรู้ความสามารถไปอีกท่านหนึ่ง

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๔๑

นายทองเริ่ม มงคลนัฏ

นายทองเริ่ม มงคลนัฏ นาฏศิลปินผู้เป็นแบบรูปปั้นตัวนนทุก หน้าโรงละครแห่งชาติ

นายปัญญา นิตยสุวรรณ เรียบเรียง

ที่บริเวณห้องโถงหน้าโรงละครแห่งชาติ มีรูปปั้นที่หล่อด้วยโลหะสำริดตั้งแสดงอยู่ ๓ ชุด คือ พระนารายณ์ปราบนนทุก รำซัดชาตรี และเจ้าเงาะกับรจนา ผู้ที่เป็นต้นแบบตัวนนทุกให้ช่างจากกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ปั้นรูป คือนายทองเริ่ม มงคลนัฏ ผู้แสดงโขนเป็นตัวนนทุกของกรมศิลปากร ใบหน้าของรูปปั้นตัวนนทุกละม้ายเหมือนใบหน้าของนายทองเริ่มอย่างไม่ผิดเพี้ยน นับเป็นความภาคภูมิใจอย่างยิ่งของผู้ปั้นและของนายเริ่ม มงคลนัฏ ผู้เป็นต้นแบบ

นายทองเริ่ม มงคลนัฏ เกิดเมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐ ที่บ้านหลังวัดบพิตรพิมุข จังหวัดพระนคร บิดาชื่อนายอิน เมื่อนายทองเริ่มอายุได้ ๕ ขวบ ผู้เป็นบิดาพาไปยกให้เป็นบุตรบุญธรรมของหลวงรามภรตศาสตร์ (ยม มงคลนัฏ) และนางบุญเรือน มงคลนัฏ นายทองเริ่มเคารพรักหลวงรามภรตศาสตร์และภริยาของท่านประดุจบิดามารดาผู้ให้กำเนิดอย่างแท้จริง สำหรับหลวงรามภรตศาสตร์และภริยาก็รักใคร่เลี้ยงดูนายทองเริ่มเสมือนเป็นบุตรของท่าน ให้ใช้นามสกุลและให้การศึกษาเป็นอย่างดียิ่ง

นายทองเริ่มรับการศึกษาชั้นประถมปีที่ ๑ ที่โรงเรียนวัดประยุรวงศาวาส ต่อมาได้ย้ายไปเรียนต่อที่โรงเรียนพรานหลวง ของ กรมมหรสพ ซึ่งเป็นโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โรงเรียนพรานหลวงสอนวิชาการด้านโขนและดนตรี ในขณะที่นายทองเริ่มเป็นนักเรียนฝึกหัดโขนที่โรงเรียนพรานหลวง ได้รับเบี้ยเลี้ยงเดือนละ ๙ บาท พร้อมเครื่องแต่งกายที่เรียกว่า *"ชุดพรานหลวง"* ปีละ ๒ ชุด เครื่องแต่งกายชุดพรานหลวงมีลักษณะคล้ายเครื่องแบบเสือป่า ประกอบด้วยกางเกงขาสั้นสีเขียว เสื้อแขนสั้นกระดุม ๕ เม็ด สีเดียวกับกางเกง และหมวกหนีบสีเขียว

ชีวิตประจำวันของนักเรียนพรานหลวง เริ่มตอนเช้าเวลา ๐๘.๓๐ น. หลังจากรับประทานอาหารเช้าแล้วก็จะเดินทางไปสถานที่ฝึกหัด คือ สวนมิสกวัน เมื่อไปถึงก็เริ่มฝึกหัดโขน นายทองเริ่มหัดโขนเป็นตัวยักษ์กับหลวงรามภรตศาสตร์ผู้เป็นบิดาและขุนราชคชเสน การฝึกหัดโขนจะดำเนินเรื่อยไปจนถึงเวลา ๑๒.๐๐ น. จึงหยุดพักรับประทานอาหารกลางวัน พอถึงเวลา ๑๓.๐๐ น. เริ่มฝึกหัดต่อไปอีก จนเวลา ๑๖.๓๐ น. ก็เลิก พักผ่อนและอาบน้ำ ถึงเวลา ๑๘.๐๐ น. ทางโรงเรียนพรานหลวงเลี้ยงอาหารเย็นอีกมื้อหนึ่ง ต่อจากนั้นนักเรียนทั้งหมดก็จะแยกย้ายกันไป พวกที่เป็นนักเรียนไปกลับก็เดินทางกลับบ้านของตน ส่วนนักเรียนประจำเตรียมตัวเข้านอน วันรุ่งขึ้นก็ดำเนินชีวิตเช่นเดิม เว้นแต่วันที่เรียนวิชาสามัญจะไม่มีการหัดโขน สัปดาห์หนึ่งหัดโขน ๒ วัน เรียนวิชาสามัญ ๓ วัน หยุดวันเสาร์และวันอาทิตย์

การฝึกหัดโขนในสมัยนั้น ครูผู้ฝึกหัดจะพร่ำสอนและเคี่ยวเข็ญกันอย่างจริงจังขนาดหนัก บางครั้งถึงกับใช้ไม้ตีที่ขา เพราะผู้ฝึกหัดย่อเหลี่ยมไม่สวยงาม นอกจากตีที่ขาแล้วก็ยังชอบตีที่แขนหรือที่มือ เพราะไม่ตั้งวงให้ถูกต้องและไม่หักข้อมือตึงปลายนิ้ว เป็นต้น เวลาฝึกหัดท่าใดท่าหนึ่ง ก็จะให้นักเรียนทำท่านั้นอยู่นาน ๆ จนกว่าครูจะเดินจับท่าทางให้นักเรียนทำอย่างถูกต้องครบทุกคน แล้วจึงจะทำท่าต่อไป ผู้ที่หัดโขนในสมัยก่อนจึงมีลีลาท่าทางสวยงามมีความจำดี

นายทองเริ่ม ฝึกหัดโขนที่โรงเรียนพรานหลวง กรมมหรสพ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๒ จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๘ นับเป็นเวลา ๗ ปี ครั้นสิ้นสมัยรัชกาลที่ ๖ กรมมหรสพก็ถูกยุบโรงเรียนพรานหลวงจึงพลอยหมดสภาพไปด้วย นักเรียนพรานหลวงต่างก็แยกย้ายกันไป ถึงแม้จะเป็นโขนหลวง แต่ก็ยังมิได้รับราชการ นายทองเริ่มไปอยู่กับหลวงราชพงษ์ภักดี ซึ่งเคยเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ ๖ หลวงราชพงษ์ภักดี จัดตั้งคณะโขนเอกชนขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ โดยรวบรวมนักเรียนพรานหลวงที่แยกย้ายไปมาร่วมแสดงโขน นายทองเริ่มได้ใช้ความสามารถในทางวิชาโขนที่ร่ำเรียนมาจากโรงเรียนพรานหลวงแสดงโขนคณะหลวงราชพงษ์อย่างเต็มที่ ท่านแสดงเป็นยักษ์ได้หมดทุกตัว นับตั้งแต่เสนายักษ์ไปจนถึงยักษ์ต่างเมือง เช่น มังกรกัณฐ์ มูลพลำ วิรุญจำบัง แสงอาทิตย์ และแสดงเป็นทศกัณฐ์ อันเป็นบทที่ผู้แสดงโขนแสดงได้ยากที่สุด โขนคณะหลวงราชพงษ์ตระเวนแสดงเกือบทั่วประเทศไทย นายทองเริ่มกินอยู่หลับนอนในคณะโขนหลวงราชพงษ์ ชีวิตของท่านในตอนนั้นมีทั้งทุกข์และสุขเคล้าคละปะปนกันไป นายทองเริ่มเล่าถึงการเดินทางไปแสดงโขนตามจังหวัดต่าง ๆ ว่า

“ทางเหนือจากกรุงเทพฯ ไปถึงจังหวัดเชียงใหม่ ทางใต้ไปถึงจังหวัดปัตตานี การเดินทางในสมัยนั้นเป็นไปด้วยความยากลำบากทุรกันดารอย่างยิ่ง ไปทางรถไฟกับทางเรือ

เสียเป็นส่วนมาก ทางใต้นั้นต้องอยู่ในเรือโดยสารร่วมกับบุคคลที่ร่วมเดินทางรอนแรมไปในเรือถึง ๗ วัน ๗ คืน จึงถึงนครศรีธรรมราช ค่าโดยสารจากกรุงเทพฯ ถึงนครศรีธรรมราช คนละ ๑๒ บาท การไปแสดงโขนที่นครศรีธรรมราชก็ในงานเดือนสิบนั่นแหละ ทางอีสานก็เคยไปถึงจังหวัดหนองคายสุดชายแดนไทยติดแม่น้ำโขง"

นายทองเริ่ม แสดงโขนสัญจรร่อนเร่ไปกับคณะหลวงราชพงษ์เป็นเวลานาน จนมีความเชี่ยวชาญในวิชานาฏศิลป์โขนเป็นอย่างยิ่ง ในสมัยนั้นกรมศิลปากรกำลังฟื้นฟูนาฏศิลป์ไทยที่ขาดผู้เอาใจใส่ดูแลให้กลับฟื้นคืนชีวิตขึ้นมาใหม่ ผู้ที่เป็นกำลังสำคัญในการฟื้นฟูคือนายธนิต อยู่โพธิ์ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองการสังคีต กรมศิลปากร สำนักนายกรัฐมนตรี ทางด้านนาฏศิลป์โขน นายธนิต อยู่โพธิ์ ได้อาศัยความร่วมมือจากหลวงวิลาศวงงาม (หร่ำ อินทรนัฏ) ครูศิลปินมีชื่อครั้งสมัยรัชกาลที่ ๖ มาเป็นผู้จัดชุดแสดงและเฟ้นหาตัวครูนาฏศิลป์โขนมาช่วยเป็นตัวแสดงโขนและฝึกหัด นักเรียน สำหรับแสดงให้ประชาชนชม ณ โรงละครศิลปากร หลวงวิลาศวงงามรู้จักและพอใจในฝีมือการแสดงโขนของนายทองเริ่มเป็นอย่างยิ่ง จึงชักชวนให้เข้ารับราชการในกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ ในตำแหน่งศิลปินจัตวา แผนกนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร อัตราเงินเดือน ๒๔ บาท ปฏิบัติหน้าที่เป็นครูสอนวิชานาฏศิลป์โขนฝ่ายยักษ์ ให้แก่นักเรียนโรงเรียนนาฏศิลป (ปัจจุบันคือวิทยาลัยนาฏศิลป) และเป็นผู้แสดงโขน ละคร ในเวลาที่มีราชการพิเศษการแสดงนาฏศิลป์ไทย นายทองเริ่มมีความสามารถในการสอนนักเรียนที่ฝึกหัดโขนเป็นตัวยักษ์อย่างดีเยี่ยม นับตั้งแต่เด็กที่ยังไม่เคยฝึกหัดโขนมาก่อน จนกระทั่งถึงนักเรียนชั้นสูง

นายทองเริ่ม มงคลนัฏ รับราชการเป็นข้าราชการสามัญ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๙ ในตำแหน่งศิลปินจัตวา จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๑ ดำรงตำแหน่งศิลปินโท และในปีนั้นนายทองเริ่มก็มีอายุครบ ๖๐ ปี แต่เนื่องจากนายทองเริ่มเกิดหลังเดือนตุลาคม จึงได้รับราชการต่อไปอีก ๑ ปี และปลดเกษียณอายุราชการ เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ ด้วยความสามารถในวิชานาฏศิลป์โขนของนายทองเริ่ม ทำให้กรมศิลปากรจ้างต่อให้เป็นครูสอนนาฏศิลป์โขนฝ่ายยักษ์ในวิทยาลัยนาฏศิลป จนกระทั่งอายุเกิน ๖๕ ปี จึงได้เป็นลูกจ้างชั่วคราวในตำแหน่งผู้ชำนาญการสอนวิชานาฏศิลป์โขน

ผลงานการแสดงที่ดีเด่น นับว่าเป็นที่เชิดหน้าชูตาในชีวิตการแสดงของนายทองเริ่ม คือแสดงเป็นตัวนนทุก ในการแสดงนาฏกรรมชุด "นิ้วเพชร" นายทองเริ่ม รับบทเป็นตัวนนทุกได้อย่างเหมาะสมและนับเป็นผู้แสดงเป็นนนทุกเพียงคนเดียวของกรมศิลปากรที่ท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทยของกรมศิลปากร และศิลปินแห่งชาติ

เคี่ยวเข็ญฝึกหัดให้อย่างดีที่สุด ท่าทางตอนที่นนทุกได้นิ้วเพชรแล้วยกนิ้วชี้มือขวาขึ้นชูเต้นอวดไปมานั้น นายทองเริ่มทำได้อย่างยอดเยี่ยม ดู ๆ แล้วรู้สึกคล้อยตามไปกับบทของนายทองเริ่มว่า นนทุกดีใจและสมหวังที่ได้นิ้วเพชรสมความปรารถนา นายทองเริ่มแสดงเป็นนนทุก ในนาฏกรรมชุดนิ้วเพชร ในโอกาสที่รัฐบาลจัดแสดงถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทอดพระเนตร เนื่องในวโรกาสทรงรับรองพระราชอาคันตุกะหลายครั้ง ต่อมาได้มีการถ่ายทำภาพยนตร์ชุดนิ้วเพชร บรรยายเป็นภาษาอังกฤษ นำออกฉายในนานาประเทศ เพื่อให้ผู้ชมต่างชาติเข้าใจและซาบซึ้ง ในศิลปะวัฒนธรรมไทยอันเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของไทย ผลงานการแสดงเป็นนนทุกของนายทองเริ่มจึงเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั่วไปในต่างประเทศ สมัยหนึ่งรัฐบาลจะส่งคณะนาฏศิลป์ไทยของกรมศิลปากรไปแสดงเพื่อแลกเปลี่ยนและเผยแพร่ศิลปะวัฒนธรรมไทย ณ ประเทศอินเดีย หัวหน้าคณะนาฏศิลป์ไทย คือ นายธนิต อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากรก็จัดชุดนิ้วเพชรไปแสดงด้วย นายทองเริ่มฝึกซ้อมเป็นตัวนนทุกอย่างขะมักเขม้น ครั้นถึงวันกำหนดเดินทางขึ้นเครื่องบิน นายทองเริ่มก็หิ้วกระเป๋าเสื้อผ้าและสัมภาระไปสนามบินดอนเมือง แต่ปรากฏว่าทางประเทศอินเดียแจ้งมายังรัฐบาลไทยอย่างกะทันหันขอให้คณะนาฏศิลป์ไทยระงับการเดินทาง สร้างความผิดหวังและเสียใจให้แก่นายทองเริ่มมิใช่น้อย และนับตั้งแต่ครั้งนั้น นายทองเริ่มก็มิได้เดินทางไปต่างประเทศตลอดชีวิตการรับราชการของท่าน

นอกจากนายทองเริ่มจะมีความรู้ความสามารถในการแสดงโขนแล้ว ท่านยังแสดงละครได้ดีอีกด้วย นายทองเริ่มแสดงเป็นตัวสำคัญในละครที่กรมศิลปากรแสดงหลายเรื่อง บทเด่น ๆ ที่ท่านเคยแสดงละครก็คือ เป็นตัวประสันตา ในการแสดงละครในเรื่องอิเหนา ตอน ประสันตาต่อนก และเป็นตัวนางพรายตานี ในละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน พลายเพชรพลายบัวออกศึก เป็นต้น นายทองเริ่มเล่าว่าที่ท่านแสดงโขนและละครได้ดี ก็เพราะมีครูดีที่เคยพร่ำสอนมาตั้งแต่ครั้งเรียนอยู่ที่โรงเรียนพรานหลวง และเมื่อมารับราชการอยู่ที่กรมศิลปากร ก็ได้รับการอบรมสั่งสอนจากท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทยของกรมศิลปากร ทำให้นายทองเริ่มมีฝีมือด้านนาฏศิลป์ไทยเป็นที่รู้จักในวงการเป็นอย่างดี

เมื่อโรงละครแห่งชาติสร้างเสร็จเรียบร้อยในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ทางราชการสั่งให้หล่อรูปการแสดงรวม ๓ ชุด คือ พระนารายณ์ปราบนนทุก รำซัดชาตรี และเจ้าเงาะกับรจนา ประดิษฐานไว้ที่ห้องโถงด้านหน้าโรงละครแห่งชาติ นายทองเริ่มได้เป็นต้นแบบตัวนนทุกให้ช่างกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ปั้นรูป และหล่อด้วยโลหะสำริด

ปกตินายทองเริ่ม มงคลนัฏ เป็นคนแข็งแรง ถึงแม้จะสูงอายุแต่ก็ยังทำการสอนนาฏศิลป์โขนให้แก่นักเรียนวิทยาลัยนาฏศิลปอยู่เป็นประจำ เวลามีราชการพิเศษการแสดงโขนละครท่านก็ยังสามารถเป็นผู้แสดงได้ หากมิได้เป็นผู้แสดงก็จะปฏิบัติหน้าที่เป็นครูฝึกซ้อมและกำกับการแสดงจากผลงานทางด้านนาฏศิลป์ซึ่งเป็นที่ประจักษ์ของคนทั่วไป ทำให้มีผู้เสนอชื่อนายทองเริ่ม มงคลนัฏ เข้ารับการคัดเลือกเป็นศิลปินแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๒ แต่ท่านบุญน้อย เพราะก่อนที่คณะกรรมการจะตัดสินให้ท่านเป็นศิลปินแห่งชาติ นายทองเริ่มก็ถึงแก่กรรมเสียก่อน เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ เหลือไว้แต่เพียงผลงานในอดีตและรูปปั้นนนทุกที่ห้องโถงหน้าโรงละครแห่งชาติ

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๔๑

นายอร่าม อินทรนัฏ

นายอร่าม อินทรนัฏ
อดีตศิลปินผู้แสดงเป็นทศกัณฐ์
ของกรมศิลปากร

นายปัญญา นิตยสุวรรณ เรียบเรียง

ชีวิตศิลปินนั้น เวลาที่รุ่งเรืองถึงขีดสุด มีความเป็นอยู่สุขสำราญ อาชีพการงานก้าวหน้า ศิษยานุศิษย์มากมาย ผู้ชมทั่วไปก็สนใจในการแสดง แต่ศิลปินเหล่านี้ก็ไม่มีใครอยู่ค้ำฟ้าสามารถสร้างความสุขสันต์บันเทิงให้ผู้ชมได้ตลอดกาล จะต้องล้มหายตายจากโลกนี้ไปเป็นกฎธรรมดาอันจะหลีกเลี่ยงเสียมิได้ อย่างเช่นที่ผู้เขียนจะแนะนำให้ท่านได้รู้จักกับศิลปินผู้มีชื่อเสียงท่านหนึ่ง ซึ่งศิลปินท่านนี้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถและฝีมือเป็นเยี่ยมในทางนาฏศิลป์ ท่านเป็นทศกัณฐ์ของกรมศิลปากรที่ไม่มีผู้ใดสามารถแสดงได้ดีเท่า ความรู้ความสามารถของท่านมีมาก ถึงแม้ท่านจะมีอายุมากขึ้น แต่ฝีมือในการแสดงมิได้ลดน้อยลงไป เมื่อท่านครบเกษียณอายุแล้ว ทางราชการต้องจ้างให้ท่านรับราชการต่อไป ในตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์โขนฝ่ายยักษ์ในวิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร ท่านก็อุตสาหะวิริยะอบรมสั่งสอนนักศึกษาที่ฝึกหัดโขนเป็นตัวยักษ์ จนมีความรู้ความสามารถอย่างดียิ่ง ศิลปินที่มีฝีมือผู้นี้คือนายอร่าม อินทรนัฏ อดีตศิลปินผู้แสดงเป็นทศกัณฐ์ของกรมศิลปากร

นายอร่าม อินทรนัฏ เกิดเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ บิดาชื่อ จมื่นสมุหพิมาน (หร่ำ อินทรนัฏ) หรือที่บรรดาศิลปินทั่วไปรู้จักกันในนาม หลวงวิลาศวงงาม มารดาชื่อ นางเล็ก อินทรนัฏ นายอร่ามได้รับการศึกษาวิชาสามัญที่โรงเรียนครูพร้อมวิทยามูล ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาตอนต้น แล้วย้ายไปเรียนต่อที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ และสามารถสอบได้ชั้นมัธยมปีที่ ๓ ส่วนวิชานาฏศิลป์โขนที่เป็นวิชาชีพติดตัวจนทำให้นายอร่ามได้เข้ารับราชการมาจนกระทั่งถึงแก่กรรมนั้น นายอร่ามเล่าว่าท่านเริ่มหัดโขนเป็นครั้งแรกเมื่ออายุราว ๑๒ ปี โดยชั้นแรกหัดเป็นตัวพระกับบิดา ในระหว่างนั้นก็รับการศึกษาวิชาสามัญไปด้วย ครั้งหนึ่งระหว่างที่นายอร่ามหัดโขนอยู่กับจมื่นสมุหพิมาน หรือหลวงวิลาศวงงามผู้เป็นบิดา พระยาพรหมาภิบาล (ทองใบ สุวรรณภารต) หรือที่บรรดาศิลปินเรียกว่า

เจ้าคุณพรหมาซึ่งท่านผู้นี้มีฝีมือเป็นเลิศในการแสดงเป็นตัวทศกัณฐ์ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ผ่านมาพบเข้าโดยบังเอิญ เกิดพอใจในฝีมือร่ายรำของนายอร่าม จึงออกปากขอนายอร่ามจากจมื่นสมุหพิมาน ซึ่งจมื่นสมุหพิมานก็ตอบตกลงยกนายอร่ามให้เป็นศิษย์ของพระยาพรหมาภิบาล แต่ทว่านายอร่าม ไม่มีบุญที่จะได้หัดโขนกับพระยาพรหมาภิบาล เพราะพระยาพรหมาภิบาล ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ขณะนั้นนายอร่ามมีอายุ ๑๓ ปี

เมื่อนายอร่าม ไม่ได้หัดโขนกับพระยาพรหมาภิบาล ก็อุตสาหะวิริยะฝึกหัดโขนเป็นตัวพระกับบิดาต่อไป วันหนึ่งเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว.เย็น อิศรเสนา) ผ่านมาพบนายอร่าม จึงไต่ถามว่า เป็นบุตรใคร นายอร่ามเล่าว่ามีใครคนหนึ่งซึ่งอยู่ในที่นั้นตอบแทนว่าเป็นบุตรหลวงวิลาศวงงาม เจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ ก็บอกว่ารูปร่างสูงใหญ่ดี ควรจะหัดโขนเป็นตัวสหัสเดชะ คนอื่น ๆ ก็ตอบแทนนายอร่ามอีกว่า ต้องถามความสมัครใจจากนายอร่ามก่อนว่าจะหัดไหม เมื่อนายอร่ามทราบความประสงค์ของเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ จึงไปเรียนถามบิดาว่าสมควรจะหัดหรือไม่ บิดาจึงถามนายอร่ามว่า อยากจะเรียนหนังสือต่อไป หรือหัดโขน นายอร่ามขอเรียนโขน บิดามิอาจจะขัดความประสงค์ของนายอร่ามได้ ในที่สุดก็พานายอร่ามไปฝากครูสง่า ศศิวณิช ครูถม โพธิเวส เป็นผู้หัดโขนให้ แต่ตามปกติวิสัยเมื่อว่างเว้นจากการไปหัดโขนกับครูทั้งสองท่านที่กล่าวนามแล้ว นายอร่ามก็ฝึกหัดเป็นตัวพระเพิ่มเติมวิชาความรู้กับบิดาอยู่เป็นประจำ ในการหัดโขนกับบิดานั้น นายอร่ามถูกเฆี่ยนตีอยู่เนือง ๆ ครั้งหนึ่งนายอร่ามถูกตีจนข้อศอกแตก พระยานัฏกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) หรือที่ศิลปินโขนละครทั่วไปเรียกว่า เจ้าคุณครู แลเห็นเข้าก็เกิดความสงสาร จึงขอรับตัวนายอร่ามไปอยู่ที่บ้านของท่าน เนื่องจากนายอร่ามเป็นผู้มีรูปร่างสูงใหญ่ ท่านจึงอบรมฝึกสอนให้เป็นตัวยักษ์ ในการฝึกสอนนี้ นอกจากเจ้าคุณครูจะเป็นผู้อบรมสั่งสอนด้วยตนเองแล้ว นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ผู้มีฝีมือเป็นเลิศในการแสดงเป็นตัวยักษ์อีกผู้หนึ่ง ก็เป็นผู้ฝึกหัดนายอร่าม ทั้งกลางวันและกลางคืน

นายอร่าม อินทรนัฏ แสดงโขนเป็นครั้งแรก ในงานรับแขกเมืองที่โรงโขนหลวงมิสกวัน โดยแสดงเป็นตัวมโหทร นายอร่ามแสดงเต็มที่ตามความสามารถที่ได้รับการฝึกหัดมาเป็นเหตุให้พระยานัฏกานุรักษ์พอใจ ต่อมาท่านจึงจัดให้แสดงเป็นทศกัณฐ์ ไมยราพณ์ อินทรชิต กุมภกรรณ ในโอกาสที่แสดงโขนหน้าที่นั่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ โรงโขนหลวงสวนมิสกวัน

นายอร่าม อินทรนัฏ เข้ารับราชการเมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๓ ในกรมปี่พาทย์และโขนหลวง สำนักพระราชวัง ตำแหน่งเสนายักษ์ รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ

๘ บาท

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เลื่อนตำแหน่งเป็นยักษ์ใหญ่ แผนกโขนหลวง กรมปี่พาทย์ และโขนหลวง เงินเดือน ๑๕ บาท

วันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ตำแหน่งยักษ์ใหญ่ แผนกปี่พาทย์และโขนหลวง กองมหรสพ สำนักงานปลัดกระทรวงวัง

วันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๗ เข้ารับราชการทหาร ในกรมทหารรักษาวัง

วันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ พ้นจากรับราชการทหาร กลับเข้ารับราชการ และรับพระราชทานเงินเดือนตามตำแหน่งเดิม คือยักษ์ใหญ่ แผนกปี่พาทย์และโขนหลวง กองมหรสพ สำนักงานปลัดกระทรวงวัง

นายอร่ามรับราชการต่อมาจนถึงวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ รัฐบาลได้มีคำสั่งให้โอนงานการช่างและการมหรสพ ของสำนักพระราชวัง ไปสังกัดกรมศิลปากร ตามคำสั่งที่ ๑๖/๒๔๗๘ ลงวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ นายอร่ามจึงย้ายมารับราชการอยู่ที่โรงเรียนศิลปากร แผนกนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร (ปัจจุบันคือวิทยาลัยนาฏศิลป) นายอร่ามได้รับหน้าที่ให้เป็นครูสอนวิชานาฏศิลป์โขนฝ่ายยักษ์ และเป็นศิลปินผู้แสดงด้วย

ในสมัยพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร นาฏศิลป์โขนถึงคราวเสื่อม เนื่องจากหาผู้ชมได้ยาก กรมศิลปากรสั่งให้ศิลปินโขนไปเรียนวิชาดนตรีสากล นายอร่ามมีร่างกายสูงใหญ่จึงหัดเบส แต่ด้วยเหตุที่ท่านมีจิตใจฝักใฝ่อยู่กับนาฏศิลป์โขนเป็นอย่างมาก ท่านจึงมิได้เอาใจใส่ในการเรียนดนตรีสากลเท่าที่ควร

ครั้นต่อมา เมื่อนายธนิต อยู่โพธิ์ เป็นหัวหน้ากองการสังคีต กรมศิลปากร นายอร่ามก็กลับมาแสดงโขนและฝึกสอนนักเรียนต่อไปตามเดิม นายธนิต อยู่โพธิ์ สนใจการแสดงอันเป็นแบบฉบับของไทย เช่นโขนละครอยู่แล้ว เมื่อท่านมีตำแหน่งโดยตรงเกี่ยวกับงานด้านนี้ จึงร่วมกับหลวงวิลาศวงงาม และท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี รื้อฟื้น ส่งเสริม ให้มีการแสดงโขน ละคร เพื่อให้ประชาชนชมทุกวันศุกร์ เสาร์ และอาทิตย์ ณ โรงละครศิลปากร ซึ่งตั้งอยู่ข้างพระที่นั่งศิวโมกขพิมาน ในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (โรงละครนี้ได้ถูกไฟไหม้ไปหมดเมื่อคืนวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๓)

นายธนิต อยู่โพธิ์ นอกจากจะฟื้นฟูการแสดงโขนและละครให้กลับมีชีวิตชีวาขึ้นมาใหม่ เป็นที่สนใจของประชาชนทั่วไปแล้ว ท่านยังส่งเสริมสนับสนุนศิลปินโขน ละคร และดนตรี ให้เจริญก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่ราชการอีกด้วย นายอร่ามก็เป็นศิลปินผู้หนึ่งที่

นายธนิต เมตตาและนิยมชมชอบฝีมือการแสดงมาก เมื่อนายธนิต ได้เป็นอธิบดีกรมศิลปากร โขนละครก็เจริญรุ่งเรืองเต็มที่ ศิลปินของกรมศิลปากรพากันเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ มีตำแหน่งใหญ่โต นายอร่ามได้เป็นถึงข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นเอก ตำแหน่งศิลปินเอก ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สูงสุดสำหรับศิลปินโขนในสมัยนั้น และท่านก็ดำรงตำแหน่งนี้จนถึงวันครบเกษียณอายุราชการ เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๖ ด้วยความรู้ความสามารถของนายอร่าม ทางราชการจึงจ้างต่อให้รับราชการเป็นลูกจ้างประจำตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์โขน ฝ่ายยักษ์ ในวิทยาลัยนาฏศิลป

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ จอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เป็นหัวหน้านำคณะทูตวัฒนธรรมไทยเดินทางไปสหภาพพม่า และในโอกาสนั้น รัฐบาลก็มีบัญชาให้กรมศิลปากรนำคณะนาฏศิลป์ไทยไปแสดงที่สหภาพพม่าด้วย นายธนิต อยู่โพธิ์ ได้จัดรายการแสดงนาฏศิลป์ไทยหลายสิบชุด ทั้งนาฏศิลป์ไทยแบบมาตรฐานที่นิยมแสดงกันอยู่แต่เดิม และนาฏศิลป์ไทยชุดใหม่ ๆ ที่นายธนิตสั่งการให้ปรับปรุงขึ้น เช่น ระบำวีรชัยเสนายักษ์ ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฎ ระบำวีรชัยครุฑ ฯลฯ นายอร่ามก็ได้แสดงความสามารถให้ผู้บังคับบัญชาแลเห็น โดยเป็นผู้คิดลีลาท่ารำระบำวีรชัยเสนายักษ์ และระบำวีรชัยครุฑขึ้น ครั้นนำไปแสดงที่สหภาพพม่าก็ได้รับความสนใจจากชาวพม่าเป็นอันมาก

นายอร่าม อินทรนัฏ รับราชการในกรมศิลปากร นับตั้งแต่โอนมาจากสำนักพระราชวังแล้ว มิได้ย้ายไปทำงานที่อื่นเลย นอกจากงานอดิเรกที่นายอร่ามเคยไปแสดงโขนที่บ้านบรรทมสินธุ์ของพระยาอนิรุทธเทวา (ม.ล.เพื้อ พึ่งบุญ) ทั้งได้เคยไปช่วยฝึกหัดโขนที่บ้านบางบัวทอง ของนายประสาท สุขุม และแสดงโขนร่วมกับคณะเอกชนบ้างตามสมควร

นายอร่าม แสดงโขนที่กรมศิลปากรปรับปรุงแสดง ณ โรงละครศิลปากรทุกชุดที่จัดแสดง และโดยมากแสดงเป็นทศกัณฐ์ เว้นแต่ชุดที่แสดงไม่มีตัวทศกัณฐ์ จึงจะแสดงเป็นยักษ์ตัวอื่นที่มีบทบาทสำคัญ เมื่อมีการแสดงโขนทุกครั้ง ถ้านายอร่ามมิได้ร่วมแสดงด้วยก็จะเป็นครูผู้ฝึกสอนและกำกับการแสดง บางครั้งก็ต้องเป็นทั้งผู้แสดง ผู้ฝึกสอน และผู้กำกับการแสดงด้วยในคราวเดียวกัน

โดยปกติวิสัยแล้ว นายอร่าม ชอบแสดงโขนมากกว่าแสดงละคร แต่เมื่อมีความจำเป็นต้องแสดง เพราะไม่สามารถขัดผู้บังคับบัญชาได้ นายอร่ามก็ต้องแสดงละครที่กรมศิลปากรจัดแสดง ณ โรงละครศิลปากร นายอร่ามแสดงเป็นตัวเอกอยู่หลายเรื่อง เช่น แสดงเป็นชาละวัน ในละครเรื่องไกรทอง ตอนไกรทองอาสา แสดงเป็นพระพันวษา ในละครเรื่อง

ขุนช้างขุนแผน ตอนพระไวยแตกทัพ แสดงเป็นยักษ์กุมภณฑ์ ในละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ ตอนพราหมณ์เล็กพราหมณ์โต และแสดงละครเป็นตัวประกอบในเรื่องอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง

นอกจากการแสดงที่โรงละครศิลปากรแล้ว ในสมัยที่นายอร่ามยังไม่ครบเกษียณอายุราชการ ท่านเคยเดินทางไปแสดงนาฏศิลป์ของกรมศิลปากรแทบทุกจังหวัด และต่างประเทศท่านก็เคยไปมาแล้ว เช่น สหภาพพม่า ลาว สิงคโปร์ อินโดนีเซีย ญี่ปุ่น

นายอร่าม มีฝีมือในการแสดงโขนเป็นตัวทศกัณฐ์ของกรมศิลปากร หาผู้แสดงอื่นใดเทียบเทียมมิได้ ลีลาท่ารำ อันเป็นอมตะของท่านก็คือ ท่ารำตอนทศกัณฐ์เกี้ยวนางเบญกาย ซึ่งแปลงเป็นนางสีดา และท่าทางเก้อเขินขวยอายตอนนางเบญกายกลับเป็นร่างเดิมให้ทศกัณฐ์เห็น การแสดงโขนอีกชุดหนึ่งที่นายอร่ามแสดงได้ดี คือชุด ทศกัณฐ์ลงสวน นายอร่ามแสดงกิริยาท่าทางของทศกัณฐ์ว่ารักนางสีดาได้ดี จนทำให้ผู้ชมเคลิ้มไปแลเห็นว่าหัวโขนทศกัณฐ์ที่ท่านสวมแสดงนั้นยิ้มได้

นายอร่ามเป็นศิลปินที่นอกจากจะมีความสามารถในการแสดงโขนและละครแล้ว ท่านยังเป็นครูผู้ฝึกสอนที่มีศิษยานุศิษย์มากมาย ลูกศิษย์หลายคนที่มีฝีมือขนาดที่ท่านพอใจและเคยยกย่องชมเชยกล่าวขวัญถึงเสมอ เช่น นายจตุพร รัตนวราหะ นายประกอบ ไชยพิพัฒน์

นายอร่าม อินทรนัฏ ได้รับมอบให้เป็นผู้ทำพิธีไหว้ครู และครอบโขนละครจากจมื่นสมุหพิมาน หรือหลวงวิลาศวงงาม ผู้เป็นบิดา แต่ในขณะที่บิดายังมีชีวิตอยู่ นายอร่ามมิได้ทำพิธีที่ได้รับมอบ เพราะถือเป็นประเพณีว่าผู้รับมอบจะไม่ทำพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครในขณะที่ครูผู้มอบยังมีชีวิตอยู่ ครั้นบิดาถึงแก่กรรมแล้ว นายอร่ามจึงเริ่มทำพิธีไหว้ครูและครอบโขนละคร แต่เป็นการทำให้แก่มหาวิทยาลัย และเอกชนทั่วไป มิใช่ของทางราชการกรมศิลปากร ครั้งสุดท้ายนายอร่ามทำพิธีไหว้ครูและครอบให้แก่นักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง ประมาณ ๔๐๐ คน เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ หลังจากที่หายป่วยออกมาจากโรงพยาบาล

นอกจากนายอร่ามจะแสดงโขนเป็นตัวทศกัณฐ์ และเป็นยักษ์ตัวเอกอื่น ๆ แล้ว ยังแสดงเป็นพระพิราพ ซึ่งต้องรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ อันเป็นเพลงหน้าพาทย์สูงสุดและศักดิ์สิทธิ์ในวิชานาฏศิลป์ไทยหลายครั้ง นายอร่ามต่อเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพจากนายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ซึ่งเคยแสดงเป็นพระพิราพมาก่อน เหตุที่นายอร่ามจะได้มีโอกาสต่อเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ก็เพราะประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๕ พระบาทสมเด็จ

พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบว่าการรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ อันเป็นเพลงหน้าพาทย์ศักดิ์สิทธิ์และสูงสุดของวิชานาฏศิลป์ไทยกำลังจะสูญ และทรงทราบว่าผู้ที่ต่อท่ารำเพลงหน้าพาทย์นี้จากพระยานัฏกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) เหลืออยู่อีกเพียงคนเดียว คือนายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ซึ่งในขณะนั้นรับราชการเป็นตำรวจวัง สังกัดสำนักพระราชวังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายรงภักดี ทำพิธีมอบท่ารำหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ให้แก่ ศิลปินของกรมศิลปากร รวม ๔ คน คือ

นายอร่าม อินทรนัฏ นายอาคม สายาคม
นายหยัด ช้างทอง และนายยอแสง ภักดีเทวา

การต่อหน้าพาทย์เพลงองค์พระพิราพในครั้งนั้น ได้กระทำเฉพาะพระพักตร์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ โรงละครพระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖ เริ่มตั้งแต่เวลา ๑๐.๐๐ น. จนถึงเวลา ๑๑.๐๐ น.เศษ

นายอร่ามมีร่างกายสูงใหญ่สมบูรณ์ แต่เมื่อครบเกษียณอายุราชการก็เกิดมีโรคระดมเข้ามารุมเร้า จนต้องเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลหลายแห่ง ครั้งสุดท้ายเจ็บหนัก แต่ท่านไม่ยอมไปโรงพยาบาล จะขอพักรักษาตัวที่บ้าน และเมื่ออาการของโรคหนักขึ้น นายอร่าม อินทรนัฏ จึงถึงแก่กรรมโดยสงบ เมื่อเวลาใกล้รุ่งวันอังคารที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๓ รวมอายุได้ ๖๗ ปี ๔ เดือนเศษ นายอร่ามจากโลกนี้ไปแล้วแต่คุณงามความดี และฝีมือในการแสดงโขนของท่าน จะยังคงตราตรึงอยู่ในความทรงจำของผู้เคยร่วมงาน ผู้ชม และศิษยานุศิษย์ทุกคน

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๔๑

นายเจริญ เวชเกษม

นายเจริญ เวชเกษม
ตลกโขนละครรุ่นแรกของกรมศิลปากร

นายปัญญา นิตยสุวรรณ เรียบเรียง

กรมศิลปากรฟื้นฟูศิลปะการแสดงโขนละครที่ถึงคราวเสื่อมไม่มีคนดูให้กลับมาเป็นที่สนใจ จนมีผู้ชมมากมายสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้ นาฏศิลปินผู้หนึ่งที่เป็นกำลังสำคัญในการร่วมแสดงโขนและละครของกรมศิลปากรในสมัยนั้น คือ นายเจริญ เวชเกษม นาฏศิลปินผู้นี้พื้นเดิมเคยหัดโขนเป็นตัวยักษ์ แต่เมื่อมารับราชการในกรมศิลปากรได้ร่วมแสดงโขนละครของกรมศิลปากรในบทของตัวตลก และท่านก็เป็นตัวตลกโขนละครรุ่นแรกของกรมศิลปากร

นายเจริญ เวชเกษม เกิดเมื่อวันอังคารที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ ปีมะโรง ณ บ้านพักในสวนตำรวจข้างวังสวนกุหลาบ จังหวัดพระนคร บิดาชื่อ นายจั่น มารดาชื่อ นางชั้น บิดาของเจริญรับราชการเป็นทนายความชั้น ๒ กระทรวงยุติธรรม

นายเจริญ รับการศึกษาชั้นต้นที่โรงเรียนเทียนฐูปพลี ตั้งอยู่บริเวณตรงข้ามกับธนาคารแห่งประเทศไทยในปัจจุบัน สอบไล่ได้ชั้นประถมปีที่ ๔ ในเวลานั้นบิดาของนายเจริญออกจากราชการแล้ว จึงไม่สามารถส่งเสียให้นายเจริญเรียนต่อในชั้นมัธยมศึกษาได้ มารดาต้องประกอบอาชีพค้าขายเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว นายเจริญมีหน้าที่ช่วยมารดาแบกกระจาดใส่กล้วยทอด มันทอดเดินเร่ขาย เส้นทางที่นายเจริญแบกของไปขายจะต้องผ่านวังสวนกุหลาบ ซึ่งในเวลานั้นเป็นสถานที่ฝึกหัดโขนหลวง นายเจริญได้เห็นการหัดโขนของพวกเด็ก ๆ ก็นึกสนุกและเกิดความสนใจใคร่จะฝึกหัดโขนกับเขาบ้าง วันหนึ่งเมื่อขายขนมหมดแล้ว จึงกลับบ้านไปปรึกษามารดาถึงเรื่องที่ตนเองอยากหัดโขน มารดาของนายเจริญเป็นคนที่ชอบดูโขนและสนใจศิลปะการแสดงประเภทนี้อยู่แล้ว จึงสนับสนุนให้ลูกชายได้เรียนสมตามความปรารถนา มารดาพานายเจริญไปฝากตัวกับพระยานัฏกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ผู้เป็นอาจารย์ทางด้านนาฏศิลป์ไทย พระยานัฏกานุรักษ์มอบนายเจริญให้ภรรยาของท่าน คือคุณหญิงนัฏกานุรักษ์ (เทศ สุวรรณภารต) เป็นผู้รับผิดชอบการหัดโขนของนายเจริญ คุณหญิงเทศลองให้นายเจริญย่อเหลี่ยมตั้งวงเพื่อดูลักษณะท่าทางว่า

สมควรจะหัดโขนเป็นยักษ์หรือลิง เนื่องจากนายเจริญมีรูปร่างสูงโปร่ง ลำคอระหง ตรงตามลักษณะของผู้ที่จะหัดโขนเป็นตัวยักษ์ คุณหญิงเทศจึงให้นายเจริญหัดยักษ์ โดยมีนายถม โพธิเวส เป็นครูผู้สอนท่าทางเบื้องต้น ต่อมานายเจริญก็ได้รับความรู้เพิ่มเติมจากนายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ครูผู้แสดงโขนเป็นตัวยักษ์มีฝีมือดีในสมัยนั้น ทำให้นายเจริญมีความรู้ความสามารถออกโรงแสดงโขนได้

นายเจริญ เวชเกษม แสดงโขนครั้งแรกเป็นคนกางกลดพระราม ต่อมาก็ได้แสดงโขนซึ่งเป็นโขนหลวงของกระทรวงวังอีกหลายครั้ง เป็นตัวเขนยักษ์ เสนายักษ์ และมโหทร (เสนาบดีฝ่ายกลาโหมของกรุงลงกา) เมื่อโอนมารับราชการในกรมศิลปากร นายเจริญ ได้ร่วมแสดงโขนเป็นพิเภก

นายเจริญรับราชการเป็นโขนหลวงอยู่ที่กระทรวงวัง จนกระทั่งทางราชการโอนกิจการโขนละครจากกระทรวงวังไปสังกัดกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ นายเจริญจึงมารับราชการในกรมศิลปากร ตำแหน่งศิลปินจัตวา แผนกนาฏศิลป์ กองการสังคีต ตลอดเวลาที่รับราชการอยู่กรมศิลปากรนั้น ชีวิตราชการของท่านไม่เจริญเท่าที่ควร นายเจริญไม่ได้รับการพิจารณาให้เลื่อนขั้นเงินเดือนเป็นเวลาถึง ๗ ปี ในระยะเวลาต่าง ๆ กัน ซึ่งมีสาเหตุมาจากทำความผิดบ้างติดขั้นบ้าง

พ.ศ. ๒๔๘๐ นายเจริญถูกเกณฑ์ทหาร ต้องไปรับราชการทหาร ได้เข้าร่วมรบในสงครามมหาเอเชียบูรพาด้วย และในระหว่างรับราชการทหาร นายเจริญสอบเป็นนายสิบได้ นายเจริญ เวชเกษม จึงได้รับพระราชทานยศเป็นนายสิบตรี

พ.ศ. ๒๔๘๘ นายเจริญ เวชเกษม กลับเข้ารับราชการในกรมศิลปากรอีกครั้งหนึ่งในตำแหน่งและสังกัดเดิม นายเจริญได้รับการเลื่อนเงินเดือนและเลื่อนขั้นมาตามลำดับ จนได้เป็นข้าราชการชั้นโท ตำแหน่งศิลปินโท เมื่อทางราชการเปลี่ยนชื่อตำแหน่งข้าราชการเป็นระบบจำแนกตำแหน่งให้ถูกต้องตามสายงาน นายเจริญจึงเป็นข้าราชการพลเรือนสามัญระดับ ๔ ตำแหน่งนาฏศิลปิน ๔ งานนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร นายเจริญดำรงตำแหน่งดังกล่าวจนกระทั่งเกษียณอายุราชการวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ เนื่องจากนายเจริญ มีความรู้ความสามารถทางด้านการแสดงโขนละคร และยังเป็นครูสอนวิชานาฏศิลป์ไทยอีกด้วย กรมศิลปากรจึงให้รับราชการต่อไปในตำแหน่งผู้ชำนาญการสอนวิชานาฏศิลป์โขนในวิทยาลัยนาฏศิลป กองศิลปศึกษา กรมศิลปากร

ขณะที่นายเจริญ เวชเกษม รับราชการอยู่ในกรมศิลปากรนั้น นอกจากจะแสดง

โขนเป็นตัวยักษ์แล้ว ท่านยังแสดงเป็นฤาษีโคบุตร ตอนถวายลิง ซึ่งเป็นบทที่นายเจริญแสดงได้ดีมาก นายเจริญแสดงเป็นฤาษีโคบุตรได้ดีถึงขนาดนายธนิต อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากร กล่าวชมเชย เมื่อนายเจริญถึงแก่กรรมแล้ว นายธนิต ยังเขียนถึงเรื่องนี้ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายเจริญ เวชเกษม ความว่า

"ถ้าเล่นตอน "ถวายลิง" ซึ่งเรียกกันเป็นสามัญในวงการนักแสดงว่า "ตอนตีลิง" ซึ่งมีผู้แสดง ๓ คน ครูเจริญ เวชเกษม ก็แสดงเป็นพระโคบุตรฤษี พระอาจารย์ทศกัณฐ์ ซึ่งนำหนุมาน ศัตรูคู่อาฆาตร้ายกาจมาพบกัน ก็สามารถทำบทได้ดี เช่น เมื่อทศกัณฐ์แรกพบหน้าหนุมานคู่แค้นเก่า ก็แสดงบทเกรี้ยวกราด มีศร (คือเส้นหวาย) เป็นอาวุธคู่มือ ส่วนหนุมานมีแต่มือเปล่าต้องหลบหลีกให้ว่องไว หลบซ้ายหลีกขวาประกบอยู่เบื้องหลังพระโคบุตรฤษี ส่วนพระโคบุตรฤษีก็อาศัยไม้เท้ารับซ้ายป่ายขวารับศร (เส้นหวาย) ของทศกัณฐ์ที่หวดมา เพื่อป้องกันทั้งตัวเองและช่วยป้องกันให้หนุมานด้วย ถ้าพระโคบุตรฤษีรับไม่ดี ไม่ลงจังหวะตนเองก็เจ็บ และตัวหนุมานก็เจ็บด้วย แต่ครูเจริญ เวชเกษม เคยแสดงเป็นพระโคบุตรฤษีและทำบทได้ดีทุกครั้ง"

การแสดงโขนและละครนั้น ผู้แสดงสำคัญที่จะขาดเสียมิได้คือตัวตลก เมื่อครั้งที่นายเจริญเข้ารับราชการในกรมศิลปากรเป็นเวลาที่กรมศิลปากรกำลังฟื้นฟูศิลปะการแสดงโขนและละครให้เป็นที่สนใจของผู้ชมทั่วไป การแสดงโขนละครแต่ละตอนจะต้องมีตลกแทรกอยู่ด้วย นายเจริญได้รับเลือกให้แสดงเป็นตัวตลกโขนละครรุ่นแรกร่วมกับนายสาย แย้มแจ่มจันทร์ การแสดงตลกของนายเจริญคู่กับนายสาย มีอยู่หลายเรื่อง เช่น ละครนอกเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพระไวยแตกทัพ ละครเรื่องพระร่วง ละครเสภาเรื่องไกรทอง เป็นต้น ต่อมานายสาย แย้มแจ่มจันทร์ ลาออกจากราชการ นายยอแสง ภักดีเทวา จึงมาแสดงเป็นตัวตลกแทน นายเจริญ แสดงตลกคู่กับนายยอแสงในการแสดงละครทุกเรื่อง เช่นละครเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน พลายเพ็ชรพลายบัวออกศึก นายเจริญแสดงเป็นตัวอ้ายป่อง นายยอแสงแสดงเป็นตัวอ้ายเป๊อ การแสดงละครบางเรื่อง มีตัวตลกในเรื่องเพียงคนเดียว เช่น ละครพันทางเรื่องพญาผานอง มีตัวละครตัวหนึ่งชื่อเฒ่าแก้ว มีบทบาทเด่นทางด้านตลกและต้องร้องเพลงแอ่วเคล้าซอด้วยตนเอง นายเจริญก็ผลัดเปลี่ยนกับนายยอแสง แสดงคนละสัปดาห์ นอกจากนายเจริญจะแสดงละครเป็นตัวตลกแล้ว ท่านยังชอบแสดงเป็นฤาษีทั้งแบบตลกและแบบเรียบร้อย นายเจริญแสดงละครเป็นฤาษีมากมายหลายเรื่อง ในปีที่นายเจริญจะเกษียณอายุราชการ ท่านแสดงเป็นวัสสการพราหมณ์ในละครเรื่องสามัคคีเภท ซึ่งนายสมภพ จันทรประภา จัดทำบทจากเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ของ นายซิต บุรทัต ผลการแสดงของ

นายเจริญประสบความสำเร็จเป็นอย่างยิ่ง นายเจริญได้รับการพิจารณาจากผู้บังคับบัญชาให้ขึ้นเงินเดือน ๒ ขั้น แต่แล้วก็ไม่สามารถขึ้นได้ เนื่องจากในปีนั้นทางราชการออกคำสั่งมิให้เลื่อนขั้นเงินเดือนประจำปีเป็นพิเศษ ๒ ขั้น แก่ข้าราชการที่ปลดเกษียณอายุ นายเจริญจึงพลาดโอกาสดีไปอย่างน่าเสียดาย

นอกจากนายเจริญจะแสดงโขนละครได้ดีแล้ว ท่านยังสามารถแต่งบทโขนได้อีกด้วย หลังจากที่ท่านเกษียณอายุราชการ และไปเป็นผู้ชำนาญการสอนนาฏศิลป์โขนในวิทยาลัยนาฏศิลปแล้ว ท่านได้แต่งบทโขนให้นักศึกษาวิทยาลัยนาฏศิลปแสดงเป็นประจำ การที่นายเจริญสามารถแต่งบทโขนได้ เป็นเพราะว่านายเจริญเคยพากย์โขนของกรมศิลปากร เหตุที่นายเจริญจะได้เป็นคนพากย์โขนของกรมศิลปากร เนื่องมาจากคนพากย์โขนที่มีอยู่เดิมลาออกจากราชการบ้าง เปลี่ยนตำแหน่งหน้าที่ไปปฏิบัติงานทางด้านอื่นบ้าง นายเจริญซึ่งมีประสบการณ์ในการพากย์โขนของคณะเอกชนมาก่อน จึงได้เป็นคนพากย์โขนของกรมศิลปากรและโขนของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตลอดจนโขนของสถานศึกษาอื่น ๆ

เรื่องการพากย์โขนของนายเจริญ เป็นที่สนใจและชื่นชอบของผู้บังคับบัญชาทุกระดับชั้น นายทวีศักดิ์ เสนาณรงค์ ผู้เคยเป็นอธิบดีกรมศิลปากร ต่อมาดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ได้เขียนคำไว้อาลัยนายเจริญ ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายเจริญ เวชเกษม ความตอนหนึ่งว่า

"เมื่อผมเข้ารับราชการเป็นนายช่างศิลปอยู่ที่กรมศิลปากร ก็ได้ยินชื่อเสียงของครูเจริญ เวชเกษม ว่ามีความรู้ความสามารถในการแสดงโขน ละคร และพากย์เจรจาโขนเป็นอย่างดียิ่ง ครั้นต่อมาผมได้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการกองการสังคีต กรมศิลปากร ทำให้ได้รู้จักและใกล้ชิดสนิทสนมกับครูเจริญ เวชเกษมมากยิ่งขึ้น เพราะครูเจริญ เวชเกษม เป็นนาฏศิลปินสังกัดงานนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร ตอนที่ผมได้เป็นผู้อำนวยการกองการสังคีตนั้น ครูเจริญอายุมากแล้ว ท่านไม่ได้แสดงโขน แต่ยังแสดงละครเป็นตัวตลกบ้าง ตัวประกอบสำคัญบ้าง การแสดงพื้นเมืองบ้าง และที่ท่านปฏิบัติภารกิจเป็นประจำคือเป็นคนพากย์โขน ครูเจริญพากย์โขนของกองการสังคีตทั้งที่โรงละครแห่งชาติและตามงานต่าง ๆ โดยมากมักจะเป็นการแสดงโขนในเขตกรุงเทพมหานครและจังหวัดใกล้เคียง"

ความสามารถพิเศษอีกอย่างหนึ่งของนายเจริญ เวชเกษม คือแสดงลิเก นายเจริญได้รับความรู้ในการแสดงลิเกจาก นายเนียม บุนนาค เหตุที่นายเจริญจะหัดลิเกนั้น ท่านเล่าว่าเมื่อตอนอายุ ๑๙ ปี ท่านไปอาศัยอยู่ที่บ้านนายเนียม ซึ่งเป็นครูลิเก มีผู้มาสมัครเป็น

ลูกศิษย์ฝึกหัดลิเกอยู่หลายคน นายเจริญเป็นผู้สนใจใฝ่รู้ในเรื่องการแสดงอยู่แล้ว จึงหัดลิเกบ้าง นายเนียมผู้เป็นครูก็สอนศิลปะการแสดงลิเกให้นายเจริญ จนนายเจริญมีความรู้ความสามารถออกแสดงลิเกได้

นายเจริญแสดงลิเกครั้งแรกกับคณะนายถนอม ที่อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี โดยแสดงเป็นตัวโกง นายเจริญแสดงลิเกเป็นตัวโกงตั้งแต่ครั้งแรก และแสดงเป็นตัวโกงตลอดมาจนกระทั่งเลิกการแสดง ในสมัยที่ลิเกคณะฉลาด เค้ามูลคดี แสดงทางสถานีวิทยุต่าง ๆ จนมีชื่อเสียงโด่งดังนั้น นายเจริญรับราชการอยู่ที่กรมศิลปากร นายฉลาด เค้ามูลคดี ชักชวนนายเจริญ ให้ไปแสดงลิเกตามงานทั่วไป นายเจริญตกลงใจไปร่วมแสดงลิเกกับคณะฉลาด เค้ามูลคดี นอกจากจะเป็นผู้แสดงแล้ว นายเจริญยังเป็นคนให้เรื่อง (คนแต่งเรื่อง) หาตัวแสดง และกำกับการแสดงด้วย นายเจริญแสดงลิเกกับคณะฉลาด เค้ามูลคดี เป็นเวลานาน

นายเจริญเดินทางไปแสดงนาฏศิลป์ไทยทั่วทุกภูมิภาคในประเทศไทย สำหรับต่างประเทศเคยไปสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และประเทศมาเลเซีย การที่นายเจริญไม่ค่อยได้ไปต่างประเทศ เนื่องจากท่านเป็นโรคหัวใจและไม่ชอบขึ้นเครื่องบิน

นายเจริญ เวชเกษม มีโรคประจำตัวคือโรคหัวใจ ท่านดูแลรักษาสุขภาพเป็นอย่างดีและหมั่นไปพบแพทย์เป็นประจำ ทำให้อาการของโรคไม่รุนแรง แต่ในที่สุดนายเจริญก็ถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจล้มเหลว เมื่อวันศุกร์ที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๔ เวลา ๐๗.๐๐ น. คำนวณอายุได้ ๗๔ ปี ๒ เดือน ๒๑ วัน

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒

นายทองสุข ทองหลิม

นายทองสุข ทองหลิม
อดีตพระรามและประธานประกอบพิธีไหว้ครู
ครอบโขนละครของกรมศิลปากร

นายปัญญา นิตยสุวรรณ เรียบเรียง

เมื่อ ๔๑ ปีที่ผ่านมา กรมศิลปากรจัดแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ชุด พระรามเดินดง ณ โรงละครศิลปากร ให้ประชาชนชมเป็นประจำทุกวันศุกร์ วันเสาร์ และวันอาทิตย์ เริ่มตั้งแต่วันศุกร์ที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๐ จนถึงวันอาทิตย์ที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๑ รวมการแสดงทั้งสิ้น ๘๔ รอบ จากการแสดงโขนชุด พระรามเดินดง ทำให้นักเรียนนาฏศิลป์ผู้หนึ่งได้มีโอกาสแสดงเป็นพระราม และนับจากการแสดงครั้งนั้นเป็นต้นมา ก็ได้เป็นพระรามในการแสดงโขนเนื่องในโอกาสที่รัฐบาลจัดแสดงรับรองพระราชอาคันตุกะ และอาคันตุกะของรัฐบาลสืบมา ถึงแม้ว่าต่อมาศิลปินท่านนี้จะมีอายุมากขึ้น มีตำแหน่งหน้าที่เป็นอาจารย์สอนวิชานาฏศิลป์โขน และเป็นประธานประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครของกรมศิลปากร ทำให้ไม่มีโอกาสได้แสดงโขนเป็นพระราม แต่ถ้ามีงานสำคัญ ๆ กรมศิลปากรก็มักจะจัดให้ท่านแสดงเป็นตัวเอก ๆ ของเรื่องอยู่เสมอ ศิลปินผู้เป็นอดีตพระรามกรมศิลปากรที่ผู้เขียนนำมากล่าวถึงในครั้งนี้ คือ นายทองสุข ทองหลิม อาจารย์ ๒ ระดับ ๗ วิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ

นายทองสุข ทองหลิม เกิดเมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ที่บ้านเลขที่ ๘๓๒ ถนนพระสุเมรุ จังหวัดพระนคร บิดาชื่อนายอ๊อด มารดาชื่อนางเลียบ เมื่ออายุเข้าเกณฑ์รับการศึกษา ได้เข้าเรียนที่โรงเรียนเทศบาล ๒๓ วัดราชนัดดา นายทองสุขจบการศึกษาชั้นประถมปีที่ ๔ ก็ออกจากโรงเรียนเทศบาลไปศึกษาต่อที่โรงเรียนนาฏศิลป ในสาขานาฏศิลป์โขน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ ครูผู้ใหญ่ฝ่ายโขนในสมัยนั้นคือ หลวงวิลาศวงงาม (หร่ำ อินทรนัฏ) แลเห็นรูปร่างหน้าตาของนายทองสุขแล้วก็คัดเลือกให้หัดเป็นตัวพระ นายทองสุขหัดเป็นตัวพระได้สักเดือนเศษ นายอร่าม อินทรนัฏ ครูผู้ใหญ่ฝ่ายยักษ์ก็ขอตัวนายทองสุข

มาหัดเป็นตัวยักษ์ เหตุผลที่นายอร่ามขอให้นายทองสุขเปลี่ยนมาหัดเป็นตัวยักษ์ก็คือ ในเวลานั้นบุตรของนายอร่ามชื่อ นายไอยเรศกำลังหัดเป็นตัวยักษ์ เวลาแสดงโขนเป็นตัวยักษ์กุมารหาคู่แสดงที่ตัวเท่า ๆ กันไม่ได้ นายอร่ามแลเห็นว่านายทองสุขมีรูปร่างไล่เลี่ยกับนายไอยเรศ จึงขอให้นายทองสุขไปหัดยักษ์แล้วก็ได้แสดงเป็นยักษ์กุมารชื่อ นนยวิก คู่กับนายไอยเรศที่แสดงเป็นยักษ์กุมารชื่อวายุเวก พอโตขึ้นนายทองสุขก็แสดงเป็นอินทรชิตคู่กับนายไอยเรศอีก นายทองสุขหัดโขนเป็นตัวยักษ์มาจนถึง พ.ศ. ๒๔๙๘ ซึ่งขณะนั้นกำลังเรียนอยู่ชั้นต้นปีที่ ๔ (ชั้นมัธยมปีที่ ๔) และในปีนั้นรัฐบาลไทยจัดส่งคณะนาฏศิลป์ของกรมศิลปากรเดินทางไปเผยแพร่การแสดงนาฏศิลป์ไทย ณ สหภาพพม่า นายทองสุข ได้รับเลือกให้แสดงเป็นพระนารายณ์ ครั้นกลับมาแล้วนายธนิต อยู่โพธิ์ ขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการกองการสังคีต กรมศิลปากร เห็นว่ารูปร่างหน้าตาของนายทองสุขเหมาะสมที่จะแสดงโขนเป็นตัวพระมากกว่าเป็นยักษ์ จึงสั่งให้นายทองสุขแสดงโขนเป็นตัวพระ แต่นายทองสุขก็ยังหัดโขนเป็นยักษ์ตามปกติ

เหตุการณ์ผ่านมาจนกระทั่งต้นปี พ.ศ. ๒๕๐๐ กรมศิลปากร จัดแสดงละครนอกเรื่องรถเสน ณ โรงละครศิลปากร นายทองสุขได้แสดงเป็นม้าสีกะเลียว ซึ่งเป็นม้าทรงของรถเสน นายทองสุขแสดงเป็นม้าสีกะเลียวได้รับความนิยมจากผู้ชมมาก และใน พ.ศ. ๒๕๐๐ รัฐบาลจัดงานเฉลิมฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษทั่วประเทศ กรมศิลปากร จัดแสดงโขนเฉลิมฉลองที่เวทีหน้ากระทรวงคมนาคม (หลังเดิม) ที่ท่าช้างวังหน้า (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งโรงละครแห่งชาติ) ในเวลานั้นกองการสังคีตขาดผู้ที่จะแสดงเป็นตัวพระ เนื่องจากผู้ที่เคยแสดงเป็นตัวพระ เช่น นายอาคม สายาคม เป็นครูอาวุโส และเป็นผู้กำกับการแสดงไปแล้ว ส่วนศิลปินรุ่นลูกศิษย์ เช่น นายสมนึก โกมลวัจนะ ที่เคยแสดงเป็นพระราม และนายสมยศ เจริญพูล ที่เคยแสดงเป็นพระลักษณ์ ก็ลาออกจากโรงเรียนนาฏศิลป์ไปเป็นนักเรียนนายสิบยานเกราะ เหลือศิลปินทางฝ่ายพระที่ยังแสดงได้เพียงคนเดียว คือ นายจำนง พรพิสุทธิ์ ซึ่งแสดงเป็นพระราม ด้วยเหตุนี้นายทองสุขจึงมีโอกาสได้แสดงโขนเป็นพระลักษณ์คู่กับนายจำนงที่แสดงเป็นพระราม จากการที่นายทองสุขแสดงโขนเป็นพระลักษณ์ในครั้งนั้น ท่านจึงเลิกหัดยักษ์เปลี่ยนมาหัดพระกับนายอาคม สายาคม ครูผู้ใหญ่ที่สอนโขนตัวพระ และท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทยของกรมศิลปากร ศิลปินแห่งชาติ ฝึกสอนท่าทางต่าง ๆ ที่นายทองสุขแสดงเป็นพระรามให้ดียิ่งขึ้นและในปลายปีนั้นเองกรมศิลปากรก็จัดแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ชุด พระรามเดินดง ที่โรงละครศิลปากร นายทองสุข ได้รับคัดเลือกให้แสดงเป็นพระราม ผู้ที่แสดงเป็นนางสีดาก็คือนางสาวพยงค์ เฉลยทอง ซึ่งต่อมา

ได้เป็นภรรยาของนายทองสุข จากการที่นายทองสุข ทองหลิม แสดงโขนเป็นพระรามในการแสดงโขนชุดพระรามเดินดงครั้งนั้น ทำให้ท่านได้มีโอกาสรู้จักกับ พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช

พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้ที่มีความสนใจเกี่ยวกับการแสดงโขนละครเป็นอย่างยิ่ง นอกจากท่านจะชอบดูแล้ว ท่านยังแสดงโขนละครและเป็นครูผู้ฝึกสอนให้แก่ศิษยานุศิษย์อีกด้วย วันหนึ่ง พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ได้ไปชมโขนชุดพระรามเดินดง ที่โรงละครศิลปากรเกิดพอใจในตัวพระราม ครั้นได้พบปะและรู้จักนายทองสุข ทองหลิม พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ สืบทราบว่า นายทองสุข เป็นญาติกับนางเพ็ญจันทร์ ปราโมช ศิลปินละครผู้หนึ่งของกองการสังคีต กรมศิลปากร นางเพ็ญจันทร์เป็นญาติของ พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ดังนั้น ท่านจึงเพิ่มความรักใคร่และให้ความเมตตาต่อนายทองสุขมากขึ้น ถึงกับอุปการะนายทองสุขเสมือนเป็นบุตรบุญธรรมของท่าน เมื่อนายทองสุขเรียนจบชั้นกลางปีที่ ๓ และไม่ประสงค์จะเรียนต่อในชั้นสูง พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ จึงส่งนายทองสุขไปศึกษาและดูงานที่ฮ่องกงเป็นเวลาปีเศษ ในระยะนี้นายทองสุขหันหลังให้กับการแสดงโขนละครโดยสิ้นเชิง ครั้นกลับมาเมืองไทยแล้ว นายทองสุขก็ยังมิได้หวนกลับมาเอาใจใส่ในด้านการแสดงนาฏศิลป์ เพราะท่านไปทำงานที่โรงแรมดุสิตธานี แต่นับเป็นบุญของวงการนาฏศิลป์ที่จะได้นายทองสุขกลับคืนมา เนื่องจากในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ นายทองสุขเกิดเบื่อหน่ายการทำงานเกี่ยวกับกิจการโรงแรม ประจวบกับในเวลานั้นนางสะอาด บัวชาติ ผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลป ต้องการครูดี ๆ มีฝีมือทางด้านนาฏศิลป์ให้เข้ามาช่วยฝึกสอนนักเรียนนาฏศิลป์ให้มีความรู้ความสามารถยิ่งขึ้น นางสะอาดทราบดีว่านายทองสุขเป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการแสดงโขนเป็นตัวพระ และมีความรู้ที่จะเป็นครูอบรมสั่งสอนวิชาการทางด้านนาฏศิลป์โขนฝ่ายพระได้เป็นอย่างดี นางสะอาดจึงไปขอตัวนายทองสุขจาก พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ให้เข้ามาเป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชานาฏศิลป์โขนตัวพระให้แก่นักเรียนนาฏศิลป์ ครั้นต่อมาทางวิทยาลัยนาฏศิลปไม่มีงบประมาณที่จะจ้างอาจารย์พิเศษอีกต่อไป กรมศิลปากรจึงบรรจุนายทองสุขให้รับราชการในกองการสังคีตเป็นเวลาปีเศษ เมื่อวิทยาลัยนาฏศิลปมีตำแหน่งว่าง นายทองสุขขอโอนไปอยู่วิทยาลัยนาฏศิลปอีกครั้งหนึ่ง จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๔ กรมศิลปากรมีคำสั่งให้นายทองสุขไปปฏิบัติหน้าที่เป็นหัวหน้างานธุรการ ฝ่ายจัดการ กองการสังคีต นายทองสุขจึงมิได้เป็นอาจารย์สอนนาฏศิลป์โขนในระยะนั้น เปลี่ยนไปปฏิบัติราชการทางด้านผู้บริหาร

เป็นที่ทราบกันดีว่า พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้ให้กำเนิดโขน

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และท่านเป็นผู้อำนวยการแสดงด้วย ในการแสดงโขนธรรมศาสตร์ทุกครั้ง พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ จะให้นายทองสุขรับหน้าที่เป็นครูผู้ฝึกซ้อม หน้าที่ธุรการติดต่อประสานงานเบิกจ่ายเบี้ยเลี้ยง ซึ่งนายทองสุขก็สามารถปฏิบัติหน้าที่ตามที่ พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์มอบหมายให้สำเร็จเรียบร้อยไปได้ด้วยดีทุกครั้ง

พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ จัดโขนธรรมศาสตร์ไปแสดงที่ฮ่องกง ระหว่างวันที่ ๒๒-๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ นายทองสุขก็ได้รับหน้าที่หลายอย่างนับตั้งแต่เป็นครูผู้ฝึกซ้อม เป็นเจ้าหน้าที่ธุรการด้านผู้แสดง รับผิดชอบเครื่องโขน เครื่องดนตรี ควบคุมการแต่งกายของตัวโขน ช่วยกำกับการแสดง และภายหลังจากที่กลับเมืองไทยแล้ว พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นเจ้าภาพจัดการแต่งงานให้นายทองสุข ทองหลิม กับนางสาวพยงค์ เฉลยทอง เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๑ นายทองสุข มีบุตรีเพียงคนเดียวชื่อ นางสาวพรรณทิพย์ ทองหลิม

นายทองสุข ทองหลิม เล่าเรียนมาทางด้านนาฏศิลป์โขน แสดงได้ทั้งตัวพระและตัวยักษ์ นอกจากแสดงโขนแล้ว นายทองสุขยังได้รับความรู้ทางด้านการแสดงละครจากท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทยของกรมศิลปากร และศิลปินแห่งชาติจนสามารถแสดงละครได้ทุกประเภท เช่น ละครเสภาเรื่องไกรทอง นายทองสุขแสดงเป็นไกรทอง เรื่องขุนช้างขุนแผน แสดงเป็นขุนแผน และพระไวย เป็นต้น

นายทองสุขเป็นผู้หนึ่งที่ได้เป็นประธานประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครของกรมศิลปากรเกี่ยวกับเรื่องนี้นายทองสุขเล่าว่า ท่านได้รับมอบตำราไหว้ครูจากนายอาคม สายาคม เมื่อวันที่ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๓ แต่เป็นการมอบส่วนตัวมิได้เป็นทางราชการ หลังจากนั้นนายทองสุขก็ติดตามนายอาคมไปช่วยทำพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครทุกครั้ง หลังจากที่นายอาคมถึงแก่กรรมแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ศิลปินอาวุโสฝ่ายพระของกรมศิลปากร รวม ๕ คน เข้ารับพระราชทานเป็นครูครอบโขนละคร ณ ศาลาดุสิดาลัย พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ในวันพฤหัสบดีที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ นายทองสุขเป็นศิลปินอาวุโสฝ่ายพระผู้หนึ่งที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณในครั้งนั้น นายทองสุขทำหน้าที่เป็นประธานประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครให้แก่นักศึกษาวิทยาลัยนาฏศิลปทั้ง ๑๒ แห่ง นอกจากนี้ก็ยังมีสถาบันการศึกษาอื่น ๆ เช่น วิทยาลัยครูจันทรเกษม โรงเรียนเซนต์จอห์น ลาดพร้าว และคณะลิเกต่าง ๆ

นายทองสุขเคยเดินทางไปแสดงนาฏศิลป์ไทยในต่างประเทศมาแล้วมากมายหลาย

ประเทศ เช่น สหภาพพม่า ราชอาณาจักรลาว ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย เดนมาร์ค อังกฤษ สาธารณรัฐประชาชนจีน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนเกาหลี อินโดนีเซีย ออสเตรเลีย ฮ่องกง และประเทศในภาคพื้นทวีปยุโรป คือ ออสเตรีย ฮังการี ยูโกสลาเวีย ฝรั่งเศส เบลเยี่ยม อิตาลี เนเธอร์แลนด์ เยอรมัน สหรัฐอเมริกา และที่สหรัฐอเมริกานี้ นายทองสุขเดินทางไปเป็นประธานประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครหลายครั้ง ใน พ.ศ. ๒๕๔๒ ก็มีโครงการจะไปอีก แต่มาถึงแก่กรรมเสียก่อน

นอกจากนายทองสุขจะมีความรู้ความสามารถทางด้านนาฏศิลป์แล้ว ท่านยังมีความรู้พิเศษในการทำว่าว การทำต้นไม้ดัด และบอนไซ นายทองสุขเคยเขียนเรื่องบอนไซไม้ดัดลงพิมพ์ในหนังสือต่าง ๆ หลายฉบับ

ตามปกตินายทองสุข ทองหลิม เป็นผู้ที่มีสุขภาพดี แต่ครั้งหนึ่งเคยเป็นลมล้มฟุบไปในระหว่างประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขนละคร ได้เข้ารับการรักษาและพบแพทย์เป็นประจำก็หายเป็นปกติ จนกระทั่งวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒ หลังจากเสร็จการทำบุญในตอนเช้าก็นอนพักผ่อน ต่อมาก็ลุกขึ้นเพื่อไปทำธุระ เกิดมีอาการคล้ายเป็นลม ภรรยาจึงนำส่งโรงพยาบาลเกษมราษฎร์ ถนนประชาชื่น เข้ารักษาตัวในห้องฉุกเฉิน และถึงแก่กรรมด้วยสาเหตุเส้นโลหิตในสมองแตก เมื่อวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒ คำนวณอายุได้ ๕๙ ปี ๖ เดือนเศษ

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๒

นายฉลาด พกุลานนท์

นายฉลาด พกุลานนท์
ครูผู้สอนการแสดงโขน ถวายแด่
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ

นายปัญญา นิตยสุวรรณ เรียบเรียง

เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระปรีชาสามารถหลายด้าน แต่อาจจะมีผู้ฟังบางท่านยังไม่ทราบว่า ทรงพระปรีชาสามารถในด้านการแสดงนาฏศิลป์โขนอีกด้วย เมื่อครั้งทรงดำรงพระอิสริยศักดิ์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ทรงแสดงโขนเป็นทศกัณฐ์ วิรุญจำบัง พิเภก และหนุมาน ในบรรดาตัวโขนที่เคยทรงแสดงนี้ ปรากฏว่าโปรดที่จะทรงแสดงเป็นหนุมานมากที่สุด ครูผู้สอนการแสดงโขนถวายแด่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ให้ทรงหัดโขนเป็นหนุมาน คือ นายฉลาด พกุลานนท์ อดีตนาฏศิลปินโขน ของกรมศิลปากร และอดีตครูผู้สอนโขน โรงเรียนจิตรลดา

นายฉลาด พกุลานนท์ เกิดเมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๓ ณ บ้านพักในวังสวนกุหลาบ บิดาชื่อนายใช้ พกุลานนท์ มารดาชื่อนางล้อม พกุลานนท์ นายฉลาดมีพี่น้องร่วมบิดามารดาจำนวน ๕ คน นายฉลาดเป็นบุตรคนที่ ๒ เมื่อเยาว์วัยได้รับการศึกษาจนจบชั้นมัธยมปีที่ ๔ ในระหว่างที่รับการศึกษาทางด้านวิชาสามัญอยู่นั้น นายฉลาด ซึ่งเป็นมหาดเล็กเด็กชาได้สมัครเข้าเป็นโขนหลวงในรัชกาลที่ ๗ และได้ฝึกหัดโขนตั้งแต่อายุ ๑๑ ปี เมื่อตอนเป็นเด็กนั้น นายฉลาดรูปร่างผอมบาง หน้าตาสะสวย จึงได้รับการคัดเลือกให้หัดโขนเป็นตัวนาง แต่ด้วยความสนใจใคร่จะได้หัดโขนเป็นตัวลิง ทำให้นายฉลาดขอย้ายไปหัดลิง ซึ่งคุณหญิงนัฏกานุรักษ์ (เทศ นัฏกานุรักษ์) ผู้ควบคุมการหัดโขนในครั้งนั้นก็อนุญาตให้นายฉลาดย้ายไปหัดลิงได้ตามความประสงค์ นายฉลาดมีความสนใจในการที่จะแสดงโขนเป็นตัวลิง จึงตั้งใจฝึกหัดโขนเป็นตัวลิงอย่างมุมานะและเอาใจใส่ในวิชาการที่ครูสั่งสอน จนสามารถออกแสดงโขนเป็นตัวลิงร่วมกับครูอาจารย์และเพื่อนร่วมรุ่นได้เป็นอย่างดี

เมื่อจบจากการเรียนนาฏศิลป์โขนแล้ว นายฉลาด พกุลานนท์ ก็เข้ารับราชการในกรมพิณพาทย์และโขนหลวง แผนกโขนหลวง ตำแหน่งสิบแปดมงกุฎ รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๕ บาท ในระหว่างที่รับราชการนั้น นายฉลาดได้มีโอกาสแสดงโขนหน้าพระที่นั่งในงานรับรองพระราชอาคันตุกะและงานพระราชพิธีหลายครั้ง

วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ รัฐบาลมีคำสั่งให้โอนกิจการโขนละคร และดนตรีของหลวงไปอยู่ในสังกัดกรมศิลปากร นายฉลาดจึงย้ายไปเป็นครูสอนนาฏศิลป์โขน ที่โรงเรียนศิลปากร แผนกนาฏดุริยางค์ ปัจจุบันคือวิทยาลัยนาฏศิลป นอกจากนายฉลาดจะได้รับมอบหมายจากผู้บังคับบัญชาให้เป็นครูสอนนาฏศิลป์โขนฝ่ายลิงแล้ว ยังต้องปฏิบัติราชการเป็นผู้แสดงโขนละคร ในเวลาที่กรมศิลปากร จัดแสดงโขนละครในงานต่าง ๆ อีกด้วย

ต่อมานาฏศิลป์โขนละครถึงคราวเสื่อมลง หาผู้ชมได้ยาก เนื่องจากชาวไทยในสมัยนั้นหันไปนิยมชมชอบการแสดงและดนตรีของชาวตะวันตก ทำให้กรมศิลปากร ไม่มีโอกาสเผยแพร่ศิลปะการแสดงของไทย เช่น โขนละครให้แพร่หลายได้ ครูอาจารย์ที่สอนวิชานาฏศิลป์โขนต้องเปลี่ยนไปหัดเครื่องดนตรีสากลเพื่อจะได้บรรเลงดนตรีสากล ซึ่งเป็นที่นิยมกันในสมัยนั้น นายฉลาดฝึกหัดดนตรีสากลประเภทเครื่องลม แต่ก็ไม่ได้ฝึกหัดอย่างจริงจังจนถึงขั้นสามารถบรรเลงร่วมกับวงดนตรีสากลของกรมศิลปากรได้

นับเป็นโชคดีที่โขนละครจะไม่สูญไปจากเมืองไทย ในเวลาต่อมาโขนละครก็กลับฟื้นคืนชีพขึ้นมาใหม่ กรมศิลปากรปรับปรุงการแสดงโขนละครนำออกแสดง ณ โรงละครศิลปากร ได้รับความนิยมจากผู้ชมเป็นจำนวนมาก นายฉลาดจึงกลับไปเป็นครูสอนโขนฝ่ายลิงตามเดิม ในระยะหลังที่วิทยาลัยนาฏศิลป แยกไปสังกัดกองศิลปศึกษา และมีครูอาจารย์สอนนักเรียนฝึกหัดโขนมากพอแล้ว นายฉลาดจึงมิได้เข้าไปสอนให้วิทยาลัยนาฏศิลป แต่ปฏิบัติหน้าที่เป็นนาฏศิลปิน แสดงโขนละครของกองการสังคีต กรมศิลปากร ซึ่งเป็นกองที่มีภารกิจทางด้านนี้โดยตรง นอกจากนายฉลาด จะเป็นผู้แสดงโขนละครแล้ว ยังปฏิบัติหน้าที่เป็นครูผู้ฝึกซ้อม และกำกับการแสดงอีกด้วย

นายฉลาด พกุลานนท์ เป็นนาฏศิลปินที่มีความรู้ ความสามารถ และมีฝีมือเป็นเยี่ยมในการแสดงโขนเป็นตัวลิงได้ทุกตัว แต่ที่เหมาะสมกับบุคลิกลักษณะของนายฉลาดมากที่สุดคือตัวหนุมาน นายฉลาดแสดงโขนเป็นตัวหนุมานเป็นประจำ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ นอกจากจะแสดงโขนเป็นตัวลิงแล้ว นายฉลาดยังแสดงโขนเป็นตัวยักษ์ได้อีกด้วย นายฉลาดเคยแสดงเป็นกุมภกรรณ พิเภก และยักษ์ต่างเมืองอีกหลายตัว ยักษ์ต่างเมืองคือ

บรรดาอสูรสัมพันธมิตรและญาติของทศกัณฐ์ บทบาทการเป็นตัวยักษ์ที่นายฉลาดชอบแสดงมากที่สุดคือ นางยักษ์ นายฉลาดเคยแสดงเป็นนางยักษ์ทั้งในการแสดงโขนและละคร เช่น เป็นนางสำมนักขา นางผีเสื้อสมุทร เป็นต้น

นอกจากนายฉลาด จะสามารถแสดงโขนและละครรำตามแบบของกรมศิลปากรแล้ว ท่านยังมีความสามารถแสดงละครอิงประวัติศาสตร์ของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการทุกเรื่อง

นายฉลาด พกุลานนท์ แต่งงานกับนางสาวลำดวน หอมนาน มีบุตร ๓ คน เป็นชาย ๑ คน และเป็นหญิง ๒ คน ชีวิตราชการของนายฉลาด เจริญรุ่งเรืองตามลำดับ ตำแหน่งสุดท้ายก่อนที่จะเกษียณอายุราชการคือ นาฏศิลปินระดับ ๗ กองการสังคีต กรมศิลปากร

หลังจากที่เกษียณอายุราชการแล้ว นายฉลาดได้ไปเป็นครูสอนวิชานาฏศิลป์โขนที่โรงเรียนจิตรลดา ซึ่งนายฉลาดเป็นครูพิเศษสอนโขนที่โรงเรียนแห่งนี้มานานแล้วในระหว่างที่ยังรับราชการอยู่กรมศิลปากร

นายฉลาด พกุลานนท์ มีความปลื้มปีติและถือเป็นเกียรติแก่วงศ์ตระกูลเป็นอย่างยิ่ง จากการที่ท่านได้มีโอกาสถวายการสอนโขนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ เกี่ยวกับเรื่องนี้นายฉลาดเคยเล่าให้ผู้เขียนฟังว่า

ในสมัยก่อน โรงเรียนหลายแห่ง คิดที่จะให้มีการสอนนาฏศิลป์โขนในโรงเรียนของตน ได้มีผู้จัดการโรงเรียนดังกล่าวหลายรายมาติดต่อขอให้นายฉลาดไปช่วยฝึกสอนเด็กนอกเวลาราชการ ในบรรดาโรงเรียนที่มาติดต่อ มีโรงเรียนอนุบาลสมประสงค์ ในพระอุปถัมภ์ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุขุมาภินันท์ ซึ่งหม่อมดุษฎี บริพัตร เป็นอาจารย์ใหญ่รวมอยู่ด้วย นายฉลาดพิจารณาแล้วเห็นว่านักเรียนที่จะรับการฝึกหัดโขนให้โรงเรียนนี้ มีเชื้อพระวงศ์และยังอยู่ในวัยเยาว์ เหมาะที่จะเริ่มเรียนรู้วิชานาฏศิลป์โขนได้ ท่านจึงรับเป็นครูพิเศษสอนวิชานาฏศิลป์โขนที่โรงเรียนอนุบาลสมประสงค์ นายฉลาดสอนอยู่ที่โรงเรียนแห่งนี้เป็นเวลาหลายปี จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๕๐๓ โรงเรียนอนุบาลสมประสงค์จัดแสดงโขนชุดถวายลิง โดยกำหนดให้ผู้แสดงเป็นเด็กเล็ก ๆ และเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นหม่อมราชวงศ์ทั้งสิ้น การแสดงโขนครั้งนั้นจัดแสดง ณ หอประชุมโรงเรียนจิตรลดา ถวายสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ในมงคลสมัยคล้ายวันประสูติ การแสดงโขนชุดถวายลิงเป็นที่พอพระทัยของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ทรงปรารภใคร่จะทรงหัดโขนอย่างเด็ก ๆ เหล่านั้นบ้าง เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้วจึงเสด็จไปทรงฝึกหัดโขนที่โรงเรียนอนุบาลสมประสงค์เป็นประจำทุกวัน

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ เสด็จไปที่โรงเรียนอนุบาลสมประสงค์เป็นครั้งแรก เพื่อจะทรงฝึกหัดโขนนั้น นายฉลาดนำหัวโขนทั้งยักษ์และลิงไปตั้งบูชาพร้อมกับทูลถามว่า ทรงมีพระประสงค์จะทรงฝึกหัดโขนเป็นตัวอะไร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ตรัสว่าพระองค์ทรงมีพระประสงค์จะหัดเป็นหนุมาน ต่อจากนั้นก็ทรงฝึกหัดโขนเป็นหนุมาน จนทรงมีความสามารถแสดงโขนครั้งแรกเป็นหนุมานในการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ชุด สืบมรรคา

ก่อนที่ นายฉลาด พกุลานนท์ จะถวายการสอนการแสดงโขนแด่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ได้ไปขออนุญาตนายธนิต อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากร ซึ่งนายธนิต อยู่โพธิ์ ก็อนุญาตด้วยความยินดี และอบรมสั่งสอนนายฉลาดให้ประพฤติตนให้ถูกต้อง อย่าให้เกิดข้อผิดพลาดได้ เมื่อนายฉลาดไปถวายการสอนการแสดงโขนแล้ว ก็ได้คิดว่าถ้าท่านจะถวายการสอนเพียงผู้เดียว คงจะไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร จึงได้เชิญนายกรี วรศะริน นาฏศิลปินโขนฝีมือดีอีกคนหนึ่งของกรมศิลปากร ซึ่งแสดงเป็นหนุมานไปทำท่าแสดงถวายเป็นแบบ โดยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ทรงฝึกหัดตาม และนายฉลาดเป็นผู้จับท่าทางของพระองค์ให้ถูกต้องตามแบบที่นายกรีแสดงถวาย

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ เสด็จไปทรงฝึกหัดโขนที่โรงเรียนอนุบาลสมประสงค์ จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จประพาสประเทศอินโดนีเซีย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ และเด็กนักเรียนที่หัดโขน ในโรงเรียนอนุบาลสมประสงค์จึงย้ายไปหัดโขนที่โรงเรียนจิตรลดา สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ทรงฝึกหัดโขนต่อมาโดยเปลี่ยนไปทรงฝึกหัดเป็นตัวยักษ์ เนื่องจากพระวรกายสูงใหญ่ จนกระทั่งทรงสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนจิตรลดาจึงทรงเลิกฝึกหัดโขน สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ทรงแสดงโขนครั้งสุดท้ายเป็นตัวทศกัณฐ์ ในการแสดงโขนชุดพิธีอุโมงค์ เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ต่อจากนั้นก็เสด็จไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ มิได้มีโอกาสทรงแสดงโขนอีกเลย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ทุกครั้งที่นายฉลาดพร้อมกับข้าราชการอื่น ๆ มีโอกาสเข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พระองค์จะเสด็จมาประทับตรงหน้าและตรัสทักทายนายฉลาดด้วยพระเมตตา ทำให้นายฉลาดซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า

ล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ นอกจากนี้นายฉลาดยังได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ร่วมโต๊ะเสวยในงานฉลองวันเกิดของท่านผู้หญิงทัศนีย์ บุณยคุปต์ และเมื่อครั้งที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารทรงพระผนวช นายฉลาดก็มีโอกาสได้ถวายอาหารบิณฑบาตร่วมกับคณะอาจารย์โรงเรียนจิตรลดา ซึ่งในวันนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินทรงบาตรด้วย

เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ โรงเรียนจิตรลดาจัดแสดงโขนชุดพิธีอุโมงค์ แสดงโดยเด็กนักเรียนชั้นประถมปีที่ ๒ เนื่องในงานรื่นเริงวันปิดภาคเรียนประจำปี สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรด้วยความพอพระราชหฤทัย ผู้ที่เป็นครูฝึกสอนการแสดงโขนชุดนี้คือ นายฉลาด พกุลานนท์ ครูผู้สอนนาฏศิลป์โขนของโรงเรียนจิตรลดานั่นเอง น่าเสียดายที่ผลงานการสอนโขนของนายฉลาดในวันนั้นนับเป็นครั้งสุดท้าย เพราะต่อมาอีก ๒ เดือน นายฉลาด พกุลานนท์ ก็ถึงแก่กรรม เนื่องจากประสบอุบัติเหตุถูกรถชน ในวันจันทร์ที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ รวมอายุได้ ๖๗ ปี ๖ เดือน

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๔๓

นายประเวช กุมุท
ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีไทย)

นายประเวช กุมุท ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีไทย)

นายปัญญา นิตยสุวรรณ เรียบเรียง

ศิลปินของไทยที่มีความรู้ความสามารถในวิชาศิลปะเฉพาะด้านมีอยู่มากมาย แต่ที่มีความรู้หลายด้านก็มีมิใช่น้อย ศิลปินบางคนมีความรอบรู้ในเรื่องดนตรีไทยเป็นอย่างดี และมีความรู้เรื่องการขับร้องพอสมควร แต่ศิลปินคนหนึ่งมีความรู้ดีทั้งด้านการดนตรีไทย และการขับร้องเพลงไทยด้วย จนได้รับการยกย่องจากสถานศึกษาดนตรีและขับร้อง ขอให้ไปเป็นอาจารย์สอนวิชาดนตรีไทยและขับร้องให้แก่นักศึกษาของสถาบันของตน จากความรู้ความสามารถดังกล่าวนี้ คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติจึงประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติให้ท่านเป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีไทย) เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ท่านผู้นี้คือ นายประเวช กุมุท

นายประเวช กุมุท เกิดเมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ ณ บ้านตำบลคานหาม อำเภออุทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บิดาชื่อนายวง กุมุท มารดาชื่อ นางชุม กุมุท บิดาของนายประเวช มีอาชีพทำนาเป็นงานหลัก และเล่นดนตรีไทยเป็นงานอดิเรก นายวงกับเพื่อนบ้านร่วมกันเล่นดนตรีไทยในงานต่าง ๆ เป็นประจำ ทำให้นายประเวชลูกชายของนายวงมีความสนใจและรักดนตรีไทยมาตั้งแต่เด็ก เมื่อนายประเวชอายุประมาณ ๓-๔ ขวบ ผู้เป็นบิดาซื้อกลองจีน ลักษณะคล้ายกลองของคนจีนรับย้อมผ้ามาให้นายประเวชเล่น นายประเวชก็แกว่งเล่นทั้งวันโดยมิได้เบื่อหน่าย ต่อมาอีก ๒ ปี นายประเวชก็หัดตีขิมและตีกลองแขก เวลานายวงรับงานไปเล่นดนตรีตามสถานที่ต่าง ๆ นายประเวชก็จะร่วมไปกับวงดนตรีรับหน้าที่ตีฉิ่งบ้าง ตีกลองบ้าง นอกจากบิดาจะสอนให้นายประเวชเล่นเครื่องดนตรีแล้วยังสอนให้ขับร้องเพลงไทยอีกด้วย เพลงแรกที่นายประเวชขับร้องคือ เพลงเชื้อ ๒ ชั้น และขับร้องเพลงต่อมาอีกหลายเพลง เช่น เพลงจระเข้หางยาว เพลงเขมรพระปทุม และเพลงจีนขิมเล็ก

นายประเวช กุมุท เข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษาที่โรงเรียนวัดคานหาม

อ.อุทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ต่อมาก็ย้ายไปเรียนต่อที่โรงเรียนดำเนินศึกษา ถนนราชดำเนิน จังหวัดพระนคร (ปัจจุบันคือ กรุงเทพมหานคร) จนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ จึงย้ายไปเรียนวิชาดนตรีและขับร้องเพลงไทย ที่โรงเรียนนาฏดุริยางค์ (ปัจจุบันคือ วิทยาลัยนาฏศิลป) ที่โรงเรียนนาฏดุริยางค์แห่งนี้ นายประเวชสมัครเข้าเรียนวิชาดนตรีไทย สาขาเครื่องสาย นายประเวชสามารถสีซออู้ ซอด้วง และตีขิม ดีดจะเข้ได้อย่างถูกต้องตามทำนองเพลง และมีกลเม็ดในการเล่นเครื่องดนตรีดังกล่าวให้เกิดความไพเราะ ทำให้ครูผู้สอนกล่าวยกย่องชมเชยนายประเวชเป็นคนที่เรียนดนตรีได้รวดเร็ว เนื่องจากมีความจำดี และมีฝีมือดีมาก่อนที่จะเข้ารับการศึกษาที่โรงเรียนนาฏดุริยางค์ นอกจากนายประเวชจะเรียนวิชาดนตรีไทยประเภทเครื่องสายจนมีความรู้ความสามารถบรรเลงได้ดีแล้ว ท่านยังเรียนปี่พาทย์จนสามารถเล่นเครื่องดนตรีปี่พาทย์ได้ทุกชนิด นับว่านายประเวชเป็นนักดนตรีไทยที่มีความรู้และความสามารถจริง ๆ ครูของนายประเวชมีมากมายหลายคน เช่น นายมี พูลเจริญ นายโสภณ ซื่อต่อชาติ นายปลั่ง วนเขจร นางสนิทบรรเลงการ (ละเมียด จิตตเสวี) นายอนันต์ ดูรยะชีวิน ครูคนสำคัญที่สอนให้นายประเวชสามารถเดี่ยวซอได้ทุกชนิดคือ หลวง ไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดูรยะชีวิน) ในระหว่างเวลาที่เรียนดนตรีไทยอยู่นั้น นายประเวชยังได้เรียนขับร้องเพลงไทยจากนายเหนี่ยว ดุริยพันธุ์ และนางแช่มช้อย ดุริยพันธุ์ นักร้องเพลงไทยคนสำคัญของกรมศิลปากร เมื่อนายเหนี่ยว ถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ นายประเวชจึงได้รับหน้าที่เป็นนักร้องประกอบการแสดงโขนละครของกรมศิลปากร คู่กับนายโชติ ดุริย ประณีต ที่เคยร้องคู่กับนายเหนี่ยวมาก่อน

นายประเวช เป็นผู้ที่สนใจใฝ่ศึกษาหาความรู้ ได้สมัครเข้าศึกษาที่โรงเรียนเตรียมธรรมศาสตร์และการเมือง รุ่นที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ และจบการศึกษา พ.ศ. ๒๔๘๖ ในปีนั้นมารดาของนายประเวชถึงแก่กรรม นายประเวชจึงไม่ได้เรียนต่อในระดับปริญญา เพราะท่านต้องกลับไปบ้านที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และในปีเดียวกันนี้นายประเวชก็มากรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่งเพื่อสมัครเข้ารับราชการเป็นครูสอนเครื่องสายไทย ให้แก่นักเรียนโรงเรียนนาฏศิลป กรมศิลปากร นายประเวชปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวเป็นเวลา ๔ ปี ก็ย้ายไปประจำอยู่ที่แผนกดุริยางค์ไทย กองการสังคีต กรมศิลปากร ปฏิบัติหน้าที่บรรเลงดนตรีไทย ขับร้องเพลงประกอบการแสดงโขนละคร ที่กรมศิลปากรจัดแสดง ณ โรงละครศิลปากร (ไฟไหม้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓) และตามงานต่าง ๆ เนื่องจากนายประเวช มีเสียงไพเราะนุ่มนวล ขับร้องเพลงไทยได้ดี นายประเวชจึงต้องปฏิบัติหน้าที่เป็นนักร้องมากกว่านักดนตรี นอกจากจะขับร้องเพลงไทยแล้ว นายประเวชยังขับเสภา อ่านทำนองเสนาะได้ดีอีกด้วย

ในระหว่างเวลาที่นายประเวช รับราชการอยู่กรมศิลปากรนั้น กรมศิลปากรได้จัดทำแผ่นเสียงของกรมศิลปากรออกจำหน่ายหลายชุด นายประเวชขับร้องเพลงบันทึกแผ่นเสียงไว้หลายเพลง เช่น เพลงลาวคำหอม เพลงเชิดจีน เพลงโสมส่องแสง เพลงพระอาทิตย์ชิงดวง เพลงมอญดูดาว เพลงเขมรราชบุรี ๓ ชั้น เพลงเขมรละอออองค์เถา และเพลงเห่เรือแบบละคร นอกจากจะขับร้องเพลงไทยบันทึกแผ่นเสียงแล้ว นายประเวช ยังได้เดี่ยวซอสามสายเพลงทะแย ๓ ชั้น บันทึกแผ่นเสียงอีกด้วย

นอกจากนายประเวช จะมีความรู้ในการเล่นดนตรีไทย และการขับร้องเพลงไทยแล้ว ท่านยังมีความสามารถในการแต่งบทละครรำและบทละครอิงประวัติศาสตร์อีกด้วย บทละครอิงประวัติศาสตร์นั้น นายประเวชแต่งให้ผู้แสดงของกองการสังคีต กรมศิลปากร แสดงออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๙ - พ.ศ. ๒๕๐๑ โอกาสที่ ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี มีบัญชาให้กรมศิลปากรดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์ โบราณสถานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา กรมศิลปากรจึงจัดแสดงละครอิงประวัติศาสตร์ทางวิทยุกระจายเสียง เพื่อให้ผู้ฟังได้ทราบถึงประวัติศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยา ในการจัดทำบทวิทยุครั้งนั้น มีผู้เขียนบทหลายคน เช่น นายมนตรี ตราโมท นางสาวประทิน พวงสำลี นางพนิดา สิทธิวรรณ และนายประเวช กุมุท นายประเวชเขียนบทละครอิงประวัติศาสตร์หลายเรื่องและเป็นผู้แสดงด้วย นอกจากเขียนบทละครอิงประวัติศาสตร์ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแล้ว นายประเวชยังได้แต่งบทละครรำของกรมศิลปากร สำหรับแสดงให้ประชาชนชม ณ โรงละครศิลปากรอีกหลายเรื่อง ในสมัยนั้นกรมศิลปากรจะแบ่งให้ข้าราชการกองการสังคีตที่มีความสามารถในการแต่งบทละครช่วยกันแต่งคนละฉากบ้าง ๒ ฉากบ้าง นายประเวชแต่งบทละครของกรมศิลปากรหลายเรื่องคือ

๑. เรื่องรถเสน แต่งบทฉากที่ ๓ สนามชนไก่ เป็นตอนที่รถเสนชนไก่กับไก่ของราชทูตเมืองหนึ่งที่มาท้าพนันชนไก่

๒. เรื่องสุวรรณหงส์ ตอนกุมภณฑ์ถวายม้า แต่งบทองก์ที่ ๔ เข้าเฝ้า เป็นตอนที่สุวรรณหงส์พานางเกศสุริยงแปลงเข้าเฝ้าท้าวสุทัณฑ์นุราชและพระนางตรีสุวรรณผู้เป็นพระราชบิดาและพระราชมารดา

๓. เรื่องสังข์ทองตอนตีคลี แต่งบทองก์ที่ ๔ พระสังข์ตีคลี เป็นตอนที่พระสังข์ตีคลีกับพระอินทร์และได้รับชัยชนะ

๔. เรื่องแก้วหน้าม้า ตอนถวายลูก แต่งบทองก์ที่ ๒ ถวายลูก เป็นตอนนางแก้ว

หน้าม้านำโอรสของนางที่เกิดจากพระปิ่นทองเข้ามาถวายพระปิ่นทอง

ระหว่างที่รับราชการอยู่กรมศิลปากรนี้ นายประเวชได้รับเชิญจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้ไปเป็นอาจารย์สอนวิชาดนตรีไทย ที่ชุมนุมดนตรีไทย นายประเวชได้ปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๕ จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๒

นายประเวช กุมุท รับราชการอยู่ที่แผนกดุริยางค์ไทย กองการสังคีต กรมศิลปากร จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๗ ในปีนั้น นายโชติ ดุริยประณีต หัวหน้าแผนกดุริยางค์ไทย เกษียณอายุราชการ นายประเวช เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ และอาวุโสที่สุดในแผนก สมควรที่จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าแผนกดุริยางค์ไทยแทนนายโชติ แต่ปรากฏว่านายประเวชมิได้รับการคัดเลือกให้ดำรงตำแหน่งนี้ ทำให้นายประเวชเกิดความเสียใจและหมดกำลังใจที่จะรับราชการต่อไป จึงลาออกจากกรมศิลปากร ไปทำงานอยู่วงดนตรีไทยของธนาคารไทยพาณิชย์ มีหน้าที่เป็นหัวหน้าวงดนตรีไทยของธนาคารไทยพาณิชย์ และเป็นผู้บรรเลง กับเป็นครูผู้ฝึกสอนด้วย ในระหว่างที่ทำงานอยู่ธนาคารไทยพาณิชย์ นายประเวชก็ได้รับเลือกให้เป็นสมาชิกสมัชชาแห่งชาติ เลขที่ ๑๐๑๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕

นายประเวช กลับเข้ารับราชการในกรมศิลปากรอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ ดำรงตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทย วิทยาลัยนาฏศิลปเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ และในปีเดียวกันนี้ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ก็ได้เชิญนายประเวชให้ไปเป็นอาจารย์สอนดนตรีไทย ที่ชุมนุมดนตรีไทย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ด้วย นายประเวช เป็นผู้ที่ไม่ประสบความสำเร็จในชีวิตราชการ เพราะเมื่อท่านกลับเข้าไปเป็นผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทย ในวิทยาลัยนาฏศิลปเชียงใหม่ ท่านก็มีปัญหาและอุปสรรคมากมาย ทำให้ไม่สามารถทนรับราชการต่อไปได้ ท่านจึงลาออกจากวิทยาลัยนาฏศิลปเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ ไปทำงานที่สำนักงานใหญ่ ธนาคารกรุงเทพฯ พณิชย์การ จำกัด เกี่ยวกับเรื่องที่นายประเวช ไม่ประสบความสำเร็จในชีวิตราชการนี้ ภรรยาของท่านเขียนถึงไว้ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายประเวช กุมุท ความตอนหนึ่งว่า

"นิสัยส่วนตัวของคุณประเวช เป็นคนที่มีความเชื่อมั่นในตัวเองสูง รักศักดิ์ศรี ไม่ยอมใคร หากตัวเองไม่ผิด เพราะสาเหตุนี้เองจึงทำให้คุณประเวชไม่ประสบความสำเร็จในการรับราชการ วิถีชีวิตจึงต้องล้มลุกคลุกคลานมาโดยตลอด ไม่เจริญรุ่งเรืองด้วยอำนาจวาสนาเหมือนคนอื่น ดิฉันจึงต้องคอยเป็นกำลังใจให้ตลอดมา"

นายประเวช ทำงานอยู่ที่สำนักงานใหญ่ ธนาคารกรุงเทพฯ พณิชยการ จำกัด จนถึง

พ.ศ. ๒๕๒๙ จึงลาออก กลับไปอยู่บ้านที่จังหวัดเชียงใหม่ รับหน้าที่เป็นอาจารย์พิเศษ สอนวิชาดนตรีไทยและเป็นที่ปรึกษาของชมรมดนตรีไทย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพียงแห่งเดียว

พ.ศ. ๒๕๓๒ คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติให้นายประเวช กุมุท เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีไทย) นับเป็นความภูมิใจและปีติยินดีอย่างยิ่งของนายประเวช กุมุท ที่สร้างผลงานด้านศิลปะดนตรีไทยมาตลอดชีวิต

นายประเวช ได้ตั้งวงเครื่องสายขึ้น ให้ชื่อว่า คณะกุมุทวาทิต และคณะเวชศิลป์ ออกอากาศเป็นประจำทุกเดือน ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์ ได้รับความนิยมจากผู้ฟังจำนวนมาก

จากการที่นายประเวช มีความรู้ความสามารถในด้านการบรรเลงดนตรีและการขับร้องเพลงไทย ทำให้ท่านแต่งเพลงไทยขึ้นไว้เพลงหนึ่ง โดยท่านแต่งเนื้อร้องและทำนองเพลงชื่อเพลง *"แขกเล่นกลเถา"* นายประเวชได้เขียนอธิบายถึงเหตุที่แต่งเพลงนี้ไว้ว่า

"การที่คิดแต่งเพลงแขกเล่นกลเถาขึ้นนั้น ดูเหมือนจะเป็นการถูกขอร้องแกมบังคับกลาย ๆ เพื่อหวัง "ล่า" เงินรางวัล (หากบังเอิญได้) ในการประกวดเพลงไทย ซึ่งธนาคารกสิกรไทย จำกัด จัดให้มีขึ้นเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ ทั้งนี้ เพื่อนำสมทบทุน "ไพเราะเสียงซอ" หาดอกผลทำประโยชน์ให้บังเกิดแก่วงการดนตรีไทยอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งชาวคณะ "ศิษย์หลวงไพเราะเสียงซอ" ร่วมกันคิดขึ้น โดยหวังให้เป็นอนุสรณ์แก่ท่านครูผู้มีพระคุณ

ด้วยเหตุนี้ เป็นแรงกระตุ้นให้ต้องทำเพลงนี้ขึ้นโดยคิดทำนองชั้นเดียวก่อน แล้วขยายเป็นสองชั้น และสามชั้นตามลำดับ จนเกิดเป็นเพลงเถาสำเนียงแขกขึ้นมาหลังจากแก้ไขปรับปรุงไปตามความพอใจแล้ว ก็มาคิดถึงเนื้อร้องด้วย การพิจารณาดูจากเนื้อเรื่องวรรณคดีต่าง ๆ ที่มีตอนไหนพอจะเหมาะสมกับเพลงสำเนียงนี้ ในที่สุดก็มาลงเอยที่เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายชุมพลปลอมเป็นแขกไปจับเถรขวาด สรุปเอาเนื้อความตอนนี้มาแต่งเป็นเนื้อร้องพร้อมทั้งประดิษฐ์ทำนองร้องจนเสร็จสมบูรณ์เมื่อวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๒๔ เนื่องจากเนื้อร้องของเพลงนี้กล่าวถึงการคิดทำกลอุบายของพลายชุมพลที่ปลอมเป็นแขกไปทำการสำคัญ จึงใช้ชื่อว่า "เพลงแขกเล่นกลเถา" เป็นเพลงใหม่ทั้งชื่อ เนื้อร้อง และทำนอง ซึ่งได้รับการตัดสินจากคณะกรรมการประกวดเพลงไทยของธนาคารกสิกรไทย จำกัด ให้ได้รับรางวัลรองชนะเลิศ เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๒๔"

	เนื้อร้องเพลงแขกเล่นกล เถา
สามชั้นท่อน ๑	จะกล่าวถึงพลายชุมพลเจ้าคนกล้า
	วิทยาไสยเวทวิเศษขลัง
ท่อน ๒	ปลอมเป็นแขกแปลกเผ่าเคารุงรัง
	ด้วยมุ่งหวังจับเถรกับเณรลาว
สองชั้นท่อน ๑	พวกบ่าวไพร่ให้แต่งจำแลงเพศ
	เป็นแขกเทศโพกเกศาด้วยผ้าขาว
ท่อน ๒	แบกสุราอาหารทั้งหวานคาว
	เสียงเกรียวกราวเจรจาภาษากัน
ชั้นเดียวท่อน ๑	อัดฉายาเฮนเจ้าเถรขวาด
	จะเปรื่องปราดเกรียงไกรไฉนนั่น
ท่อน ๒	พอมอมเหล้าเมาหลับจะจับมัน
	ทั้งเถรเณรหรือจะผันไปพ้นมือ

เมื่อนายประเวช กุมุท มีอายุมากขึ้น ร่างกายที่เคยแข็งแรงก็กลับมีสุขภาพทรุดโทรมลง ท่านป่วยเป็นโรคทางสมอง แต่ก็ยังทำหน้าที่เป็นอาจารย์สอน และให้คำแนะนำเกี่ยวกับเรื่องดนตรีไทยแก่ศิษยานุศิษย์ตลอดมา จนกระทั่งอาการป่วยหนักขึ้น จึงต้องเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลสวนดอกอยู่เนือง ๆ ระยะหลังแพทย์ตรวจพบว่า นายประเวชเป็นมะเร็งในหลอดอาหารเพิ่มขึ้นมาอีกโรคหนึ่ง ซึ่งท่านก็พักรักษาตัวอยู่ที่บ้าน จนกระทั่งวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๐ เวลา ๐๖.๓๐ น. นายประเวช กุมุท ก็ถึงแก่กรรมด้วยอาการสงบ สิริอายุ ๗๖ ปี สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชทานเพลิงศพนายประเวช กุมุท ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร ในวันพฤหัสบดีที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๓ เวลา ๑๗.๐๐ น.

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๔๓

พระราชทานครอบ นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ)

นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ)
ศิลปินแห่งชาติ

นายปัญญา นิตยสุวรรณ เรียบเรียง

ในวงการดนตรีและนาฏศิลป์ไทย มีเพลงหน้าพาทย์ ซึ่งเป็นการบรรเลงดนตรีโดยไม่มีขับร้อง เป็นเพลงประกอบท่ารำอิริยาบถของตัวโขนละครอยู่เพลงหนึ่ง เป็นเพลงหน้าพาทย์สูงสุดชื่อเพลงองค์พระพิราพ ผู้รำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพที่ได้รับการถ่ายทอดท่ารำจากพระยานัฏกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) คือนายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์)

นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) เกิดเมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ ที่บ้านในอำเภอบางปะแก้ว จังหวัดนครปฐม บิดาชื่อนายจอน มารดาชื่อนางพริ้ง เมื่อวัยเยาว์รับการศึกษาที่โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ แต่เนื่องจากบิดามีหน้าที่เป็นผู้ฝึกหัดบังคับม้า ต้องเดินทางไปอยู่ที่จังหวัดต่าง ๆ เป็นประจำ ทำให้นายรงภักดีต้องย้ายตามบิดาไปศึกษาที่สถานศึกษาในจังหวัดที่บิดาไปทำงาน เมื่อนายจอนกลับมาทำงานเป็นการถาวรที่กรุงเทพฯ นายรงภักดีจึงเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนวัดราชาธิวาส แต่ก็เรียนอยู่ได้ไม่นาน เพราะนายรงภักดีมีความต้องการจะเรียนวิชานาฏศิลป์โขน บิดาจึงให้ลาออกจากโรงเรียนวัดราชาธิวาส ไปสมัครเรียนวิชานาฏศิลป์โขน ที่โรงเรียนพรานหลวง ในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เวลานั้น นายรงภักดี มีอายุ ๑๓ ปี ได้รับการฝึกหัดโขนเป็นตัวยักษ์ โดยมีพระยานัฏกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) เจ้ากรมโขนหลวงและคุณหญิงนัฏกานุรักษ์ (เทศ สุวรรณภารต) เป็นครูผู้อำนวยการฝึกสอน นอกจากจะเรียนวิชานาฏศิลป์โขนแล้ว นายรงภักดียังได้เป็นนักเรียนทหารกระบี่อีกด้วย

หลังจากที่นายรงภักดี ฝึกหัดโขนเป็นตัวยักษ์เป็นเวลา ๑ ปี ก็ได้แสดงโขนเป็นตัวพญาทูต ซึ่งตามเรื่องรามเกียรติ์ พญาทูต เป็นน้องของทศกัณฐ์ การแสดงโขนครั้งแรกของนายรงภักดี เป็นการแสดงหน้าที่นั่งถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ต่อมานายรงภักดีก็ได้แสดงโขนเป็นตัวเอกในเรื่องรามเกียรติ์

เช่น รามสูร กุมภกรรณ มัยราพณ์ วิรุญจำบัง และยักษ์ต่างเมือง คือยักษ์ที่เป็นญาติสนิทมิตรสหายของทศกัณฐ์อีกหลายตัว การแสดงโขนของนายรงภักดี เป็นการแสดงถวายทอดพระเนตร เนื่องในการตามเสด็จไปซ้อมรบเสือป่า และตามสถานที่ต่าง ๆ เป็นประจำ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรัสชมเชยนายรงภักดีอยู่เนือง ๆ ว่าแสดงโขนได้ดี เมื่อมีพระราชบัญญัตินามสกุล นายรงภักดีก็ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า จารุจรณ เมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ และในสมัยรัชกาลที่ ๖ นายรงภักดีก็ได้เข้ารับราชการในกรมมหรสพ ปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้แสดงโขนหลวง

นายรงภักดี แสดงโขนเป็นพญายักษ์หลายตัว แต่ไม่เคยแสดงเป็นทศกัณฐ์ เนื่องจากท่านมีรูปร่างอ้วนล่ำ คอสั้น ซึ่งไม่ใช่ลักษณะของผู้ที่จะแสดงเป็นทศกัณฐ์ เรื่องนี้นายรงภักดีรู้ตัวดี จึงมุมานะฝึกหัดโขนเป็นตัวยักษ์ที่ผู้แสดงต้องมีรูปร่างล่ำสัน สมลักษณะกับยักษ์ตัวนั้น และในที่สุดก็ได้แสดงเป็นพิราพ ซึ่งเป็นยักษ์ตนหนึ่งในเรื่องรามเกียรติ์ มีเพลงหน้าพาทย์ประจำสำหรับท่ารำของพิราพ คือเพลงองค์พระพิราพ นายรงภักดีได้รับการต่อท่ารำเพลงองค์พระพิราพจากพระยานัฏกานุรักษ์ สามารถรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพและแสดงโขนเป็นพิราพตลอดมา

เหตุที่นายรงภักดีจะได้รับการต่อท่ารำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ จากพระยานัฏกานุรักษ์นั้น นายมนตรี ตราโมท ศิลปินแห่งชาติเขียนเล่าไว้ในหนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพนายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ความว่า

"ความสำคัญของการเป็นโขนตัวยักษ์ของนายรงภักดี คือการเรียนท่ารำเพลงองค์พระพิราพเริ่มขึ้นด้วยพระราชพิธีขึ้นระวางพระเศวตคชเดชน์ดิลก พระคชาธารในรัชกาลที่ ๗ ซึ่งในพระราชพิธีนี้จะต้องมีการแสดงโขนนั่งราวตามแบบโบราณ เรียกว่าโขนนอนโรง การแสดงที่เรียกว่าโขนนอนโรงนี้ จะต้องปลูกโรงแสดงยกพื้นสูง มีราวไม้ไผ่สำหรับผู้แสดงนั่ง มีปี่พาทย์บรรเลง ๒ วง การแสดงเริ่มในเวลาบ่ายก่อนวันงาน ๑ วัน โดยปี่พาทย์โหมโรงแล้วแสดงโขนตอนพิราพปลูกต้นพะวาทองจนจบตอน แล้วหยุดการแสดง ผู้แสดงโขนจะต้องนอนค้างอยู่ที่โรง ๑ คืน รุ่งขึ้นจึงแสดงเรื่องรามเกียรติ์ตอนที่ต้องการต่อไป ขณะนั้นผู้ที่รำเพลงองค์พระพิราพได้มีอยู่ผู้เดียวแต่พระยานัฏกานุรักษ์เท่านั้น แต่ก็มีอายุมากแล้ว จึงเลือกนายรงภักดี ซึ่งเป็นตัวยักษ์ที่มีฝีมือดีกว่าผู้อื่นในเวลานั้น ให้เป็นผู้แสดงตัวพิราพ แต่นายรงฯ ที่จะต้องให้เรียนรำเพลงองค์พระพิราพยังมีอายุไม่ถึง ๓๐ ปี ต้องขอพระบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เรียนจึงจะเรียนได้ ครั้นได้รับพระบรมราชานุญาตให้เรียบร้อยแล้ว จึงเริ่มประกอบพิธีไหว้ครูขึ้นที่ศาลาสหทัยสมาคม พระยา

นัฏกานุรักษ์เป็นผู้ทำพิธีและรำเพลงองค์พระพิราพ ประสิทธิประสาทสอนท่าทำเพลงองค์พระพิราพให้แก่นายรงภักดี การสอนและฝึกหัด พระยานัฏกานุรักษ์กับนายรงฯ ได้ไปฝึกกันอยู่ที่ระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามหลายวันกว่าจะแม่นยำ เพราะถือเป็นประเพณีกันมาแต่โบราณว่าจะสอนจะรำเพลงองค์พระพิราพกันในบ้านไม่ได้ ต้องกระทำในวัด นายรงภักดีจึงเป็นผู้มีอายุน้อย รำเพลงองค์พระพิราพได้อยู่คนเดียว"

นายรงภักดีแสดงโขนเป็นพิราพ ซึ่งเป็นยักษ์ที่หัวโขนประดิษฐ์แบบไม่มีมงกุฎ หรือที่เรียกว่าไม่มียอด เป็นยักษ์โล้น คือหัวยักษ์ที่มีเพียงกรอบพักตร์ ไม่สวมมงกุฎ ช่างผู้ประดิษฐ์หัวโขนจะประดิษฐ์หัวยักษ์โล้น ให้มีเส้นผมขมวดเป็นวงกลมอยู่บนศีรษะเช่นหัวพิราพ หัวกุมภกรรณ หัวเสนายักษ์ เป็นต้น นายรงภักดีคงจะภูมิใจที่ท่านได้แสดงเป็นยักษ์โล้น ไม่ใช่ยักษ์ยอดอย่างทศศกัณฐ์ที่สวมมงกุฎยอดชัยหรือยอดแหลม เกี่ยวกับเรื่องนี้ พลตรีหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เขียนถึงนายรงภักดีไว้ในหนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพนายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ความว่า

"นายรงภักดี เป็นบรรดาศักดิ์และราชทินนามของครูเจียร จารุจรณ ผู้ซึ่งเคยเป็นครูสอนท่ารำยักษ์ให้ผม

คนสมัยนี้อาจฉงนในข้อความที่เขียนมาข้างต้น จึงขอเรียนว่าในกระทรวงวังแต่ก่อนมานั้น บรรดาศักดิ์เริ่มตั้งแต่นาย มีราชทินนามไปจนถึงขุน หลวง พระ พระยา

นายรงภักดีนี้เป็นตัวอย่างมหาดเล็กชั้นหุ้มแพรและรองหุ้มแพรก็มีบรรดาศักดิ์เป็นนายทั้งนั้น เช่นนายกวด นายชัน นายฉัน นายชิต นายสนิท นายเสน่ห์ นายเล่ห์อาวุธ แล้วก็ยังรองอีกเช่น นายรองสนิท นายรองเสน่ห์ เป็นต้น

บรรดาศักดิ์นายจึงมิใช่บรรดาศักดิ์ต่ำ ๆ นามจริงของนายรงภักดี คือ เจียร จารุวรรณ ผมเรียกว่าครูเจียร เพราะครูเจียรเคยสอนท่ารำยักษ์ให้ผม

ผมได้ทราบกิตติศัพท์ว่าครูเจียร เป็นครูยักษ์ที่มีฝีมือมาก ผมก็เลยฝากตัวเป็นศิษย์เมื่อประมาณ ๔๐ ปีมาแล้ว

ขั้นต้นครูเจียรให้ท่าทศกัณฐ์ลงสวนแก่ผมก่อน สอนกันไปสอนกันมา ครูเจียรก็บอกผมว่า

"คุณชายไปหาครูที่เขารำยักษ์ยอดเก่ง ๆ ดีกว่า ผมเป็นยักษ์โล้น ท่าทศกัณฐ์เป็นยักษ์ยอด ผมรำไม่สวยหรอก"

แต่ครูเจียรก็ยังได้ให้หน้าพาทย์พราหมณ์เข้าและพราหมณ์ออกแก่ผม เพราะเป็นท่ากุมภกรรณตอนลับหอกโมกขศักดิ์ พอนับไม้กลองได้ไม่ผิดพลาด เรื่องนี้ผมเป็นหนี้บุญคุณ

ครูเจียรอยู่"

เมื่อสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมมหรสพถูกยุบ เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (หม่อมราชวงศ์เย็น อิศรเสนา) เสนาบดีกระทรวงวังจึงให้ข้าราชการกรมโขนหลวงที่ขึ้นอยู่ในกรมมหรสพที่ถูกยุบเข้ารับราชการในกรมพระตำรวจหลวงบ้าง กรมวังบ้าง นายรงภักดี เข้ารับราชการในกรมพระตำรวจหลวง และได้รับบรรดาศักดิ์เป็นนายรงภักดในครั้งนั้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. ๒๕๐๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า (ตัวหนังสือขนาดหายไป)
เป็นผู้ที่สามารถรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพได้ จึงมีพระบรมราชโองการให้นายรงภักดีเป็นผู้รำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ในการถ่ายทำภาพยนตร์

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๐๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพิธีครอบและต่อท่ารำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ณ บริเวณโรงละครพระที่นั่งอัมพรสถานพระราชวังดุสิต เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖ ในพระราชพิธีครั้งนี้นายรงภักดีเป็นผู้ต่อท่ารำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพให้แก่นาฏศิลปินโขนของกรมศิลปากร ๔ คน คือ นายอาคม สายาคม นายอร่าม อินทรนัฏ นายหยัด ช้างทอง และนายยอแสง ภักดีเทวา

กาลเวลาล่วงมาอีกหลาย นาฏศิลปินโขนที่ได้รับการต่อท่ารำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพก็ถึงแก่กรรมไป ๓ คน คือ นายอาคม สายาคม นายอร่าม อินทรนัฏ และนายยอแสง ภักดีเทวา เหลือเพียงนายหยัด ช้างทอง ก็ชราจนไม่สามารถร่ายรำได้ ในเวลานั้นนายรงภักดีก็มีอายุถึง ๘๖ ปีแล้ว ถ้าบุคคลทั้ง ๒ ถึงแก่กรรม ก็จะไม่มีผู้ที่สามารถรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพได้ ท่ารำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพก็จะต้องสูญไป เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมศิลปากรดำเนินการคัดเลือกบุคคลที่มีคุณสมบัติสมควรจะเป็นประธานประกอบพิธีไหว้ครูโขนละครแทนนายอาคม สายาคม และผู้ที่จะต่อท่ารำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพแล้วนำความกราบทูลเพื่อมีพระบรมราชวินิจฉัย

นาฏศิลปินโขนที่จะเข้ารับการถ่ายทอดท่ารำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ จะต้องมีคุณสมบัติดังนี้

๑. เป็นผู้มีฝีมือในการำเป็นหนึ่งในหมู่ของผู้แสดงเป็นยักษ์และพระ

๒. เป็นผู้บวชเรียนแล้ว และมีศีลธรรม

๓. มีความกตัญญูต่อครูอาจารย์

๔. มีร่างกายแข็งแรง

๕. มีสมาธิ มีความจำดี

เมื่อกรมศิลปากรพิจารณาคัดเลือกนาฏศิลปินโขนฝ่ายพระ ๕ คน เข้ารับพระราชทานครอบประธานไหว้ครู และคัดเลือกนาฏศิลปินโขนฝ่ายยักษ์ ๗ คน เข้ารับพระราชทานต่อท่ารำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพได้แล้ว ก็นำรายชื่อนาฏศิลปินโขนทั้ง ๑๒ คน ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีพระราชทานครอบประธานพิธีไหว้ครูโขนละครและการต่อกระบวนรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ณ ศาลาดุลิดาลัย พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ในวันพฤหัสบดี ที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ ในพระราชพิธีนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายรงภักดีเป็นผู้ต่อท่ารำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพให้แก่นาฏศิลปินโขนฝ่ายยักษ์ของกรมศิลปากรทั้ง ๗ คน

นายรงภักดีรับราชการในสำนักพระราชวัง จนเกษียณอายุราชการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับราชการต่อไป โดยพระราชทานเงินจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ให้เป็นเงินเดือน

ด้วยความรู้และความสามารถในการแสดงโขนของนายรงภักดี คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จึงประกาศยกย่องให้นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปการแสดง (นาฏศิลป์) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙

ปกตินายรงภักดี มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ถึงแม้จะมีอายุมากก็ยังสามารถเดินได้คล่องแคล่ว แต่เมื่อมีอายุได้ ๘๗ ปี เริ่มป่วยเป็นโรคเลือดไปเลี้ยงสมองไม่เพียงพอ กำลังวังชาเริ่มลดลง ขาไม่มีแรงเดิน เมื่อครั้งที่ได้รับการประกาศยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ ท่านตั้งใจจะไปรับพระราชทานโล่และเข็มเชิดชูเกียรติศิลปินแห่งชาติ จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี แต่ครั้นถึงวันกำหนดก็ไม่สามารถไปได้ ต้องให้นางศิวพันธุ์ ดลสุขเลิศ ผู้เป็นบุตรีไปรับพระราชทานแทน เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๐ หลังจากนั้นอีกปีเศษ นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ก็ถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ สิริอายุได้ ๘๙ ปี สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชทานเพลิงศพ นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ในวันพฤหัสบดีที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๑ เวลา ๑๗.๐๐ น.

นายโหมด ว่องสวัสดิ์
ศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (จิตรกรรม)

นายโหมด ว่องสวัสดิ์
ศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (จิตรกรรม)

นายปัญญา นิตยสุวรรณ เรียบเรียง

พ.ศ. ๒๕๓๐ คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ ได้ประชุมลงมติประกาศเกียรติคุณยกย่องศิลปินสาขาต่าง ๆ รวม ๑๑ คน เป็นศิลปินแห่งชาติ หนึ่งในจำนวนศิลปินแห่งชาติในปีนั้นคือ นายโหมด ว่องสวัสดิ์ ได้รับการประกาศยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (จิตรกรรม)

นายโหมด ว่องสวัสดิ์ เกิดเมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ ตรงกับวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีวอก เวลา ๑๗.๑๐ น. ณ บ้านตำบลแหลมทราย อำเภอขันเงิน จังหวัดหลังสวน (ปัจจุบันคือ อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร) บิดาชื่อขุนสุนทรเทพเลขา (ว่อง ว่องสวัสดิ์) มารดาชื่อ นางกระแจะ ว่องสวัสดิ์ นายโหมด ว่องสวัสดิ์ มีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๕ คน ท่านเป็นบุตรคนที่ ๒

เมื่อนายโหมดมีอายุได้ ๖ ขวบ นางกระแจะผู้เป็นมารดาสอนให้รู้เรื่องระเบียบวินัย กิริยามารยาท และการอ่านเขียนหนังสือเท่าที่นางกระแจะพอจะมีความรู้สอนได้ ครั้นนายโหมดมีอายุ ๘ ขวบ มารดาจึงส่งนายโหมดไปเรียนหนังสือกับหลวงพ่อหนู เจ้าอาวาสวัดแหลมทราย นายโหมดเล่าเรียนเขียนอ่านจนมีความรู้สามารถจะเข้ารับการศึกษาต่อในชั้นเรียนของโรงเรียนทั่วไปได้ ขุนสุนทรเทพเลขาผู้เป็นบิดาของนายโหมดพิจารณาเห็นว่านายโหมดไปศึกษาอยู่ที่วัดแหลมทรายเป็นเวลาถึง ๒ ปี จนนายโหมดอายุ ๑๐ ปีแล้ว สมควรที่จะส่งไปเรียนต่อที่โรงเรียนในกรุงเทพฯ ได้ ท่านจึงส่งนายโหมดไปอยู่กับพระภิกษุเนียมที่วัดเครือวัลย์วรวิหาร แต่นายโหมดก็ยังไม่ได้เข้ารับการศึกษา เนื่องจากป่วยหนักต้องกลับไปรักษาตัวที่บ้านเดิม ตำบลแหลมทราย พอหายป่วยก็เข้ากรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่ง คราวนี้มาพักอยู่กับพี่ชายคือนายรักษ์ ว่องสวัสดิ์ ที่มีบ้านอยู่ถนนข้าวสาร บางลำพู นายโหมดเข้าเรียนขั้นพื้นฐานที่โรงเรียนวัดสังเวช แล้วย้ายไปเรียนที่โรงเรียนวัดรังษี (ปัจจุบันวัดรังษี เป็นคณะ

รังษี อยู่ในวัดบวรนิเวศวิหาร) ต่อมาได้ย้ายไปเรียนที่โรงเรียนวัดมหรรณพาราม จนจบชั้นประถมปีที่ ๔

หลังจากจบการศึกษาระดับประถมศึกษาเมื่อมีอายุ ๑๖ ปี แล้ว นายโหมดได้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดชนะสงคราม บางลำพู เมื่อบวชได้ ๒ เดือน สามเณรโหมดก็ไปจำพรรษาที่วัดแหลมทรายบ้านเกิด เป็นเวลา ๑ ปี จึงลาสิกขา ในขณะที่มีอายุ ๑๗ ปี ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๕๕ เมื่อลาสิกขาแล้ว นายโหมดได้เดินทางกลับเข้ากรุงเทพฯ ไปศึกษาวิชาช่างเขียนและช่างปั้นที่โรงเรียนสโมสรช่างวัดราชบูรณะ (วัดเลียบ) โดยมีครูผู้สอนเป็นชาวตะวันตก ชื่อ มิสเตอร์ฮีลี่ และมิสเตอร์แฮหรับ ส่วนครูใหญ่ชื่อ วุ่นเจี่ย ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงวิบูรณศิลปการ

นายโหมดรับการศึกษาอยู่ที่โรงเรียนสโมสรช่างประมาณ ๒ ปี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ก่อสร้างโรงเรียนขึ้นใหม่อยู่ในที่เดิม เป็นอาคารสูง ๒ ชั้น พระราชทานนามว่าโรงเรียนเพาะช่าง เสด็จพระราชดำเนินเปิดเมื่อวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๖ นายโหมดจึงได้เป็นนักเรียนเพาะช่างร่วมกับเพื่อนทั้งรุ่นเก่าและรุ่นใหม่

ขณะที่นายโหมดเรียนอยู่ปีสุดท้ายที่โรงเรียนเพาะช่าง ทางโรงเรียนเบญจมราชาลัยจัดการแสดงละครเรื่อง มหาสยุมพร ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นายโหมดกับเพื่อนนักเรียนโรงเรียนเพาะช่างอีก ๕ คน ได้ร่วมกันจัดเวทีละครและสร้างฉากประกอบ จนได้รับคำชมเชยว่าทำได้ดีเยี่ยม นับเป็นการเริ่มต้นของการทำงานด้านการสร้างฉากและจัดเวทีของนายโหมด ว่องสวัสดิ์

ผลจากการฝากฝีมือการสร้างฉากและจัดเวทีละครในครั้งนี้ ทำให้นายโหมดได้มีโอกาสเข้าสู่อาชีพการเขียนและออกแบบ เนื่องจากนายยอห์นคลับ ชาวเยอรมัน ผู้จัดการห้างบีกริม แอนด์โก ซึ่งเป็นห้างใหญ่ของเยอรมันตั้งอยู่ในประเทศไทย ทำการค้าขายสินค้านานาชนิด ตลอดจนเครื่องเฟอร์นิเจอร์ เครื่องทอง และเพชรพลอย มีความประสงค์จะได้ช่างออกแบบที่เป็นคนไทยไว้ประจำห้าง จึงได้แจ้งความจำนงไปที่โรงเรียนเพาะช่าง เวลานั้นพระยาอนุศาสตร์พนิชยการ เป็นผู้อำนวยการทางด้านช่างของโรงเรียนได้มีคำสั่งให้นายโหมด ว่องสวัสดิ์ ไปเป็นช่างเขียนและช่างออกแบบประจำห้างบีกริม แอนด์โก โดยที่ทางห้างต้องจ่ายเงินเดือนให้นายโหมดเดือนละ ๕๐ บาททุกเดือน ถ้านายโหมดไม่มีความผิด ทางห้างต้องขึ้นเงินเดือนให้นายโหมดทุก ๆ ๖ เดือน และถ้านายโหมดไม่ได้ทำความผิด ทางห้างจะให้นายโหมดออกไม่ได้ นายโหมดไปทำงานที่ห้างบีกริม แอนด์โก ทั้ง ๆ ที่กำลังเรียนอยู่

โรงเรียนเพาะช่างเป็นเวลาหลายเดือน จนกระทั่งเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ ประเทศไทยประกาศสงครามกับเยอรมัน ชาวเยอรมันที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยถูกจับกุมไปกักขังรวมกันที่ตึกปากคลองหลอด ในฐานะเชลยศึก ชีวิตการทำงานของนายโหมดที่กำลังจะรุ่งโรจน์ก็ต้องหยุดชะงักลง นายโหมดเรียนต่อจนจบหลักสูตรวาดเขียนโท (ว.ท.) จากโรงเรียนเพาะช่างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ในขณะที่มีอายุ ๒๒ ปี

หลังจากจบการศึกษาแล้ว นายโหมดได้เข้ารับราชการเป็นพนักงานออกแบบประจำกรมวิสามัญ กระทรวงธรรมการ นับเป็นคนแรกที่ดำรงตำแหน่งนี้ นายโหมดเป็นคนไม่ชอบอยู่นิ่ง แม้จะมีตำแหน่งหน้าที่การงานอยู่แล้ว ก็ยังรักที่จะศึกษาและแสวงหาสิ่งใหม่ ๆ เพื่อพัฒนาหน้าที่และชีวิตของท่าน ดังนั้น นายโหมดจึงสมัครเข้าเป็นนักเรียนนายดาบ ใช้เวลาเรียน ๒ ปี แล้วกลับเข้ารับราชการในตำแหน่งและสังกัดเดิม ในระหว่างที่รับราชการอยู่นั้น นายโหมดใช้เวลาว่างหลังจากเลิกงานไปเรียนการถ่ายภาพ การเขียนลายเส้นและสกรีน ตลอดจนการจัดภาพลงในแผ่นโลหะ ใช้น้ำกรดกัดตัดใส่ไม้เป็นแม่พิมพ์ วิชาการต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ นายโหมดได้เรียนรู้ทุกขั้นตอนจากโรงเรียนศิลปกรรม ที่ถนนบ้านหม้อ เป็นเวลา ๒ ปี จึงตั้งสำนักงานของตนเองขึ้นชื่อ “ศิลปศาลา” ตั้งอยู่ที่ตึก ๒ ชั้น ถนนบำรุงเมือง นายโหมดใช้เวลาหลังจากเลิกงานประจำมาบริหารกิจการ

สำนักงานศิลปศาลารับทำงานช่างเขียน ช่างไม้ และแกะสลัก กิจการดำเนินไปด้วยดีเป็นเวลาหลายปี แต่ก็ต้องเลิกกิจการในปี พ.ศ. ๒๔๗๗ เนื่องจากนายโหมดมีหน้าที่ราชการเพิ่มขึ้นและต้องไปปฏิบัติราชการในต่างประเทศเป็นเวลา ๓ เดือน

พ.ศ. ๒๔๖๑ นายโหมดย้ายไปรับราชการที่กรมศิลปากร ได้พบและคุ้นเคยกับศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี นายโหมดจึงได้รับคำแนะนำจากศาสตราจารย์ศิลป์ เกี่ยวกับการออกแบบและการสร้างฉากละคร ทำให้นายโหมดสามารถออกแบบและสร้างฉากละคร ฉากโขนให้แก่กรมศิลปากรจนได้รับคำชมเชยจากผู้ชมโขนละครของกรมศิลปากรในสมัยนั้น ละครเรื่องแรกของกรมศิลปากรที่นายโหมดเป็นผู้ออกแบบและสร้างฉาก คือเรื่อง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชประกาศอิสรภาพ จัดแสดงที่โรงละครศิลปากร ข้างพระที่นั่งศิวโมกขพิมาน นับจากละครเรื่องนี้เป็นต้นมา นายโหมดก็ได้เป็นผู้ออกแบบและสร้างฉากโขนละครของกรมศิลปากรตลอดมา จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔ นายโหมดลาออกจากราชการเนื่องจากสุขภาพไม่สมบูรณ์ แต่กรมศิลปากรก็ได้เชิญนายโหมดให้เข้ารับราชการในกรมศิลปากรอีกครั้งหนึ่งในตำแหน่งลูกจ้างประจำ นายโหมดได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการในตำแหน่งดังกล่าวนี้จนถึงอายุ ๗๐ ปี จึงลาออกจากราชการเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘

ระหว่างที่นายโหมด ว่องสวัสดิ์ รับราชการอยู่กรมศิลปากร ในตำแหน่งลูกจ้างประจำ ทำหน้าที่ออกแบบและสร้างฉากโขนละครนั้น ท่านได้แสดงความรู้และความสามารถจนเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้ชมโขนละครของกรมศิลปากรเป็นอย่างดี ฉากโขนละครฝีมือนายโหมด วิจิตรพิสดารและเข้ากับเหตุการณ์ตามท้องเรื่อง เช่น ฉากไฟไหม้ ฉากฝนตก ฉากธารน้ำ ฉากถ้ำ ตลอดจนฉากป่าเขาลำเนาไพร และฉากท้องพระโรงเมืองต่าง ๆ นายโหมดออกแบบและสร้างฉากได้อย่างสมจริงทุกเรื่อง เช่น ละครนอกเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพระไวยแตกทัพ นายโหมดสร้างฉากท้องพระโรงสมัยอยุธยา ประกอบด้วยพระที่นั่งบุษบกโดยเลียนแบบจากพระที่นั่งบุษบกในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย พระราชวังบวรสถานมงคล มีพระมหาเศวตฉัตรและสิ่งประกอบพร้อม ดูเหมือนท้องพระโรงจริง ๆ แต่ฉากละครเป็นของจำลอง ในละครเรื่องนี้ยังมีฉากป่าเปลี่ยวตอนที่กล่าวถึงเปรตนางวันทอง นายโหมดสร้างฉากป่าเปลี่ยวได้บรรยากาศสมจริง มีหนองน้ำใสกระเพื่อมพลิ้วใกล้ต้นไทรใหญ่ เวลาที่เปรตนางวันทองจะออกมาปรากฏกาย นายโหมดเจาะพื้นเวทีแล้วให้เปรตนางวันทองนั่งอยู่ใต้ฉุนโรงละคร พอถึงบทเปรตนางวันทอง ก็จะโผล่ขึ้นมาจากพื้นเวที ยืดตัวสูงเกือบจรดเพดานเวทีโรงละคร ทำให้คนดูตื่นเต้นตกใจร้องกันลั่นโรง ละครเรื่องพระอภัยมณีตอนพบนางละเวง นายโหมดสร้างฉากท้องพระโรงกรุงลังกาของนางละเวงเลียนแบบท้องพระโรงแวร์ซายของฝรั่งเศส ฉากเรือรบในทะเล ท่านก็สร้างเรือรบแบบโบราณของไทยและของแขก ละครในเรื่องอิเหนา ตอนลมหอบ นายโหมดสร้างฉากตอนที่อิเหนาเผาเมืองดาหา เป็นปราสาทราชวังแล้วเกิดไฟลุกไหม้ มีทั้งเปลวไฟสีแดงและควันไฟคลุ้งไปหมดเหมือนกับเกิดไฟไหม้จริง ๆ เกี่ยวกับเรื่องฉากไฟไหม้นี้ ในอดีตกรมศิลปากรเคยนำโขน ตอนหนุมานเผาลงกาไปแสดงที่ศาลาสหทัย ในพระบรมมหาราชวัง ถวายพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพยอาภา ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทอดพระเนตร นายโหมดเป็นผู้สร้างฉาก กรุงลงกาถูกไฟไหม้ นายโหมดเขียนบันทึกไว้ว่า

"ในขณะที่กำลังแสดงตอนที่ไฟลุกไหม้เผาผลาญกรุงลงกาอยู่นั้น ข้าพเจ้าได้ยืนกำกับการแสดงอยู่ใกล้บันไดด้านหลังของเวที ได้เห็นตำรวจ ๕ คน (จากตำรวจหลายคนที่แวดล้อมรักษาการณ์อยู่รอบพระที่นั่ง) มีนายตำรวจเป็นหัวหน้าวิ่งมาอย่างตกใจรีบขึ้นบนเวทีด้านหลัง ยืนตกตะลึงอยู่ใกล้ข้าพเจ้าแล้วพูดว่า พุทโธ เล่นอย่างนี้ก็เล่นด้วย คิดว่าไฟไหม้เข้าแล้วซิ"

นอกจากนายโหมดจะสร้างฉากไฟไหม้ได้สมจริงแล้ว ท่านยังสร้างฉากฝนตกได้จนคนดูนึกว่าฝนตกจริง ๆ เช่น ละครพันทางเรื่อง พญาผานอง ตอนนางพญาคำปินขอฝน

ฉากนี้จะมีฝนตกลงมาพร้อมกับเสียงฟ้าร้องและแสงฟ้าแลบ ฝนที่ตกลงมานายโหมดใช้ข้าวสารเป็นอุปกรณ์โดยใช้ราวไม้เจาะรูเล็ก ๆ พอให้ข้าวสารลอดลงมาได้ ติดไว้เหนือระบายบนเวที พอถึงตอนฝนตก ก็เทข้าวสารลงมา คนดูก็จะแลเห็นเป็นสายคล้ายฝนตกจริง ๆ

ละครบางเรื่อง นอกจากนายโหมดจะออกแบบและสร้างฉากแล้วท่านยังออกแบบและสร้างเครื่องแต่งกายตัวละครอีกด้วย เช่น ละครชาตรีเรื่องมโนห์รา แต่เดิมยังไม่มีเครื่องแต่งกายของตัวละครเป็นแบบฉบับ นายโหมดเป็นผู้ออกแบบเครื่องแต่งกายนางมโนห์ราและบรรดานางกินรีทั้งหลาย นับตั้งแต่เทริด คือเครื่องสวมศีรษะ จนถึงเสื้อผ้า ปีกหาง และเครื่องประดับ ทำให้เครื่องแต่งกายชุดมโนห์ราถือเป็นชุดที่เป็นแบบแผนของการแสดงละครเรื่องมโนห์รา สืบมาจนถึงปัจจุบันนี้

สำหรับการแสดงโขนนั้น นายโหมดก็ออกแบบและสร้างฉากทุกชุดที่กรมศิลปากรจัดแสดง สิ่งแปลกใหม่ที่นายโหมดสร้างให้วงการฉากโขนคือ ท่านคิดประดิษฐ์ใบไม้ ต้นไม้ที่ใช้เป็นฉากประกอบการแสดงโขนให้เป็นรูปกระหนก ผิดกับใบไม้จริง ๆ ตามธรรมชาติ ท่านให้เหตุผลในการทำเช่นนี้ว่า โขนแสดงเรื่องรามเกียรติ์เป็นเรื่องที่ผิดแผกไปจากเรื่องที่ใช้แสดงละครซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับคนธรรมดา ๆ แต่โขนเป็นเรื่องของเทพเจ้า วานร และยักษ์ ท่านจึงทำต้นไม้ ใบไม้ประกอบฉาก เป็นลายกระหนกให้คนดูแปลกตาขึ้น

เกี่ยวกับการที่นายโหมดสร้างฉากโขนละครของกรมศิลปากร จนทำให้คนดูพอใจและเป็นที่นิยมยกย่องของคนทั่วไปนี้ นายโหมดได้เขียนบันทึกไว้ว่า

"พ.ศ. ๒๔๙๘ ฯพณฯ จอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้ดูละครหลายเรื่องที่ข้าพเจ้าเป็นผู้สร้างฉากและสร้างเครื่องแต่งตัว เป็นที่พอใจมากถึงกับเดินขึ้นไปบนเวทีแล้วให้เงินรางวัลข้าพเจ้าถึง ๓ ครั้ง แล้วสั่งให้หลวงรณสิทธิพิชัย อธิบดีกรมศิลปากร กับนายธนิต อยู่โพธิ์ พาข้าพเจ้าไปดูการสร้างฉาก สร้างโรงละคร (เวลานั้นเตรียมการจะสร้างโรงละครแห่งชาติใหม่) การสร้างเครื่องแต่งตัว การจัดเวทีแสดงที่ประเทศอิตาลี สวิตเซอร์แลนด์ ออสเตรีย เยอรมนี หม่อมเจ้าสมัยเฉลิม กฤดากร เสด็จเป็นผู้นำออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม เป็นเวลา ๒ เดือน ตอนหลังได้สั่งให้ไปดูในประเทศญี่ปุ่นอีกครั้ง แต่ยังมิได้ไป"

ถึงวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ ทางราชการมีคำสั่งให้นายโหมด ว่องสวัสดิ์ พ้นจากหน้าที่ราชการในกรมศิลปากรเนื่องจากสูงอายุ แต่ในเวลานั้นนายโหมดยังมีภารกิจเกี่ยวกับงานสร้างฉากละครที่ยังไม่สำเร็จบริบูรณ์ จึงต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อไปอีก ๑ เดือน

โดยมิได้รับค่าจ้างแต่อย่างใด

ขอย้อนไปกล่าวถึงผลงานในอดีตของนายโหมด ว่องสวัสดิ์ ในสมัยที่เป็นนักเรียนอยู่โรงเรียนเพาะช่าง ได้เขียนภาพออกแสดงในงานศิลปหัตถกรรมประจำปี และได้รับรางวัลติดต่อกันถึง ๔ ปี นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๑ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๒ นายโหมดได้รับการคัดเลือกให้เป็นผู้เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ ที่ฝาผนังพระระเบียงพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ ก็ได้รับเชิญให้ไปเขียนภาพดังกล่าวอีกครั้งหนึ่ง ท่านเขียนอยู่ถึง ๓ ปี รวมภาพที่เขียนจำนวน ๗ ห้อง คือ ห้องที่ ๑๑๙ เขียนใหม่ทั้งหมดตามแบบเดิมที่เขียนไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ส่วนอีก ๖ ห้อง เขียนซ่อมผลงานของผู้อื่น คือห้องที่ ๑๗, ๔๙, ๕๑, ๕๒, ๕๓ และ ๑๑๗

ในระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๗ ถึง พ.ศ. ๒๕๓๐ นายโหมดได้ไปทำงานปรับปรุงบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถและองค์ประกอบต่าง ๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร บางลำพู นายโหมดทำงานออกแบบงานเขียน ซ่อมแซมศิลปะที่วัดแห่งนี้เป็นเวลาถึง ๑๔ ปี ทำให้เกิดผลงานมากมาย สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปรินายก ทรงแต่งตั้งให้นายโหมดเป็นประธานดูแลธุรกิจต่าง ๆ ในพระอุโบสถ ตลอดจนบริเวณลานพระอุโบสถ ไปจนถึงลานวิหารพระศาสดา นายโหมดตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายด้วยความเต็มใจและอุตสาหะเป็นอย่างยิ่ง สมพระประสงค์ของสมเด็จพระสังฆราชทุกประการ

ด้วยผลงานด้านศิลปะมากมายที่นายโหมด ว่องสวัสดิ์ ได้สร้างสรรค์ไว้ก่อให้เกิดคุณประโยชน์ทั้งในราชการและงานพระศาสนา คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จึงประกาศยกย่องเกียรติคุณ นายโหมด ว่องสวัสดิ์ เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (จิตรกรรม) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ และใน พ.ศ. ๒๕๓๕ นายโหมดก็ได้รับพระราชทานปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาออกแบบภายใน จากคณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

นายโหมด ว่องสวัสดิ์ ถึงแก่กรรมด้วยโรคชรา เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๒ สิริอายุ ๑๐๓ ปี สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชทานเพลิงศพ นายโหมด ว่องสวัสดิ์ ณ เมรุวัดตรีทศเทพวรวิหาร ในวันเสาร์ที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๓ เวลา ๑๗.๐๐ น.

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๔๓

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี
ที่ ๗๐/๒๕๔๔
เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

เพื่อให้การดำเนินงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติเป็นไปอย่างต่อเนื่องอันจะเป็นผลดีต่อความมั่นคงของชาติ และเพื่อเสริมสร้างเกียรติภูมิและภาพลักษณ์ของคนไทยรัฐบาลไทย และประเทศไทยต่อสังคมโลก

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๑๑ (๖) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๓๔ จึงแต่งตั้งคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑	รองนายกรัฐมนตรี (นายปองพล อดิเรกสาร)	ประธานกรรมการ
๑.๒	รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (นายจาตุรนต์ ฉายแสง)	รองประธานกรรมการ
๑.๓	รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (นายกระแส ชนะวงศ์)	รองประธานกรรมการ
๑.๔	เลขาธิการพระราชวัง หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๕	ราชเลขาธิการ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๖	เลขาธิการนายกรัฐมนตรี หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๗	เลขาธิการคณะรัฐมนตรี หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๘	ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๙	ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ หรือผู้แทน	กรรมการ

๑.๑๐	เลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๑	เลขาธิการคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๒	ปลัดกระทรวงกลาโหม หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๓	ปลัดกระทรวงการคลัง หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๔	ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๕	ปลัดกระทรวงมหาดไทย หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๖	ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๗	ปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๘	ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๙	อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๒๐	อธิบดีกรมศิลปากร หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๒๑	เลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๒๒	เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๒๓	ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๒๔	ผู้อำนวยการองค์การสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๒๕	กรรมการผู้อำนวยการใหญ่ บริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน) หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๒๖	ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา	กรรมการ
๑.๒๗	นายขวัญแก้ว วัชโรทัย	กรรมการ
๑.๒๘	นายเอนก สิทธิประศาสน์	กรรมการ
๑.๒๙	พลเอก จรัล กุลละวณิชย์	กรรมการ
๑.๓๐	พลเอก บุญศักดิ์ กำแหงฤทธิรงค์	กรรมการ
๑.๓๑	พลเอก สุรยุทธ์ จุลานนท์	กรรมการ
๑.๓๒	นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา	กรรมการ
๑.๓๓	คุณหญิงเต็มสิริ บุณยสิงห์	กรรมการ

๑.๓๔	นางสุชะนีย์ นาครทรรพ	กรรมการ
๑.๓๕	นายสมพร เทพสิทธา	กรรมการ
๑.๓๖	นายแมนรัตน์ ศรีกรานนท์	กรรมการ
๑.๓๗	คุณหญิงสุชาดา ศรีเพ็ญ	กรรมการ
๑.๓๘	ร้อยโท สุวิทย์ ยอดมณี	กรรมการ
๑.๓๙	นายเย็นใจ เลาหวณิช	กรรมการ
๑.๔๐	นายวิจิตร อาวะกุล	กรรมการ
๑.๔๑	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ	กรรมการและเลขานุการ
๑.๔๒	ผู้อำนวยการส่วนส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๔๓	ผู้อำนวยการส่วนวิชาการ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๔๔	หัวหน้าฝ่ายเลขานุการและประสานงาน สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

๒.๑ พิจารณากำหนดนโยบายและแผนงานที่เกี่ยวกับการเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ และการเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่สถาบันหลักของประเทศ

๒.๒ ให้คำปรึกษา ความคิดเห็น และข้อเสนอแนะในการปฏิบัติงานตามนโยบายและแผนงานที่วางไว้

๒.๓ ดำเนินการเกี่ยวกับการประชาสัมพันธ์ การเผยแพร่ และการให้ความรู้แก่ประชาชนในเรื่องเอกลักษณ์ของชาติ ตลอดจนเสริมสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับสถาบันหลักของประเทศแก่ชาวไทยและชาวต่างประเทศ

๒.๔ ดำเนินการประสานงานและสนับสนุนการดำเนินงานเพื่อการเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติแก่หน่วยงานทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชน

๒.๕ เพื่อให้การปฏิบัติงานของคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติได้เป็นไปโดยมีประสิทธิภาพและได้ผลตามความมุ่งหมาย ให้ประธานกรรมการมีอำนาจแต่งตั้ง คณะอนุกรรมการหรือคณะทำงานเพื่อช่วยปฏิบัติงานได้ตามความจำเป็น

๒.๖ ดำเนินการติดตามการปฏิบัติงาน เพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้น

๒.๗ ดำเนินการอื่น ๆ ตามที่นายกรัฐมนตรีหรือคณะรัฐมนตรีมอบหมาย

สำหรับการเบิกเบี้ยประชุมให้เป็นไปตามพระราชกฤษฎีกาเบี้ยประชุม และค่าตอบแทนที่ปรึกษาซึ่งนายกรัฐมนตรีแต่งตั้ง พ.ศ. ๒๕๒๓ แก้ไขเพิ่มเติมโดย (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๓ และ (ฉบับที่ ๔) พ.ศ. ๒๕๔๒ โดยให้เบิกจากสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๔

พันตำรวจโท

(ทักษิณ ชินวัตร)
นายกรัฐมนตรี

สำเนาถูกต้อง

(นางมณฑา หมื่นอนันต์)
เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป ๖

คำสั่งคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
ที่ ๔/๒๕๔๔
เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ

เพื่อเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดจนเสริมสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องแก่ประชาชน อาศัยอำนาจตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๗๐/๒๕๔๔ ลงวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ จึงแต่งตั้งคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑	ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา	ประธานอนุกรรมการ
๑.๒	นายขวัญแก้ว วัชโรทัย	รองประธานอนุกรรมการ
๑.๓	นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา	รองประธานอนุกรรมการ
๑.๔	นายประพัฒน์ ตรีณรงค์	อนุกรรมการ
๑.๕	นางอุทัยศรี ณ นคร	อนุกรรมการ
๑.๖	นายปัญญา นิตยสุวรรณ	อนุกรรมการ
๑.๗	นางจารุดี ผโลประการ	อนุกรรมการ
๑.๘	นางสาววนิดา สถิตานนท์	อนุกรรมการ
๑.๙	ผู้อำนวยการสถานีวิทยุแห่งประเทศไทย หรือผู้แทน (นางสิริพร ทองคำวงศ์ แทน)	อนุกรรมการ
๑.๑๐	ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาหนังสือ หรือผู้แทน (นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ แทน)	อนุกรรมการ
๑.๑๑	นางสิริพร ทองคำวงศ์	อนุกรรมการ
๑.๑๒	นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง	อนุกรรมการ
๑.๑๓	นางอรสา สนธิไทย	อนุกรรมการ

๑.๑๔ นางเฉลิมศรี หุนเจริญ อนุกรรมการ
๑.๑๕ นางสายไหม จบกลศึก อนุกรรมการ
๑.๑๖ นายชัชพล ไชยพร อนุกรรมการ
๑.๑๗ นางสุมาลี เกตุแก้ว อนุกรรมการและเลขานุการ
๑.๑๘ นางวารุณี จันทรรักษ์ อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่ของคณะอนุกรรมการ

๒.๑ พิจารณาจัดทำเอกสารภาษาไทยเกี่ยวกับเรื่องดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ สดุดีบุคคลสำคัญที่ได้สร้างคุณประโยชน์ให้แก่ชาติบ้านเมือง เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีและเป็นการเสริมสร้างความกตัญญูรู้คุณแก่อนุชนรุ่นหลัง

๒.๑.๒ วันสำคัญต่าง ๆ ของชาติ

๒.๑.๓ เรื่องเล่าเกี่ยวกับผลงานเขียนจากหนังสือเก่า ๆ ที่บุคคลสำคัญของชาติ เป็นต้นว่า พระมหากษัตริย์ เจ้านาย บุคคลระดับผู้บริหารประเทศ นักปราชญ์ และกวีในอดีตเขียนไว้เกี่ยวกับวิชาการที่เป็นประโยชน์ หรือหลักวิชาสำคัญต่าง ๆ เช่น วรรณคดี ประวัติศาสตร์ ซึ่งเยาวชนไม่ค่อยได้มีโอกาสอ่าน จะได้มีโอกาสอ่าน และรู้จักบ้านเมืองในอดีตมากขึ้น

๒.๒ กำหนดกลุ่มเป้าหมายเพื่อการเผยแพร่

๒.๓ ดำเนินการอื่น ๆ ตามที่คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ มอบหมาย

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔

(นายปองพล อดิเรกสาร)
รองนายกรัฐมนตรี
ประธานคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

สำเนาถูกต้อง

(นางมณฑา หมื่นอนันต์)
เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป ๖